

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ПОЛІЩУК ПАВЛО АНАТОЛІЙОВИЧ

УДК: 347.919:347.131

ДИСЕРТАЦІЯ

**ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТІВ, ЩО МАЮТЬ ЮРИДИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ, В
ПОРЯДКУ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ І
ПРАКТИКИ**

081 – Право

08 – Право

подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ П.А. Поліщук

Науковий керівник –

ВОЛКОВА Наталія Василівна,

доктор юридичних наук, професор

Одеса – 2025

АНОТАЦІЯ

Поліщук П.А. Встановлення фактів, що мають юридичне значення, в порядку цивільного судочинства: проблеми теорії і практики –
Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право». – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2025.

Дисертація є першим в українській науці цивільного процесуального права спеціальним комплексним дослідженням теоретичних та практичних проблем встановлення фактів, що мають юридичне значення, в порядку цивільного судочинства, виконаним на матеріалах оновленого цивільного процесуального законодавства України.

У дисертації обґрунтовано єдиний концептуальний підхід до розуміння змісту поняття встановлення фактів, що мають юридичне значення, в порядку цивільного судочинства як факти (обставини) реальної дійсності, з якими норма права пов'язує настання правових наслідків (виникнення, зміна або припинення правовідносин), які потребують встановленню, шляхом їх доведення у цивільному судочинстві в порядку окремого провадження задля подальшої реалізації - правовідносин. Встановлено відмінність між поняттями «юридичні факти» та «встановлення фактів, що мають юридичне значення», зокрема, юридичні факти є підставою для виникнення правовідносин, а факти, що мають юридичне значення – це такі факти (обставини) реальної дійсності, з якими норма права пов'язує настання правових наслідків (виникнення, зміна або припинення правовідносин), що потребують судового встановлення їх правового існування (легалізації).

На підставі проведеного всебічного аналізу законодавства, сучасних доктринальних положень та судової практики встановлено, що справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, необхідно відносити

виключно до цивільної юрисдикції, якщо вони підлягають розгляду в судовому порядку, не залежно від мети їх встановлення.

Запропоновано справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, що розглядаються у порядку цивільного судочинства в окремому провадженні, поділити на такі види: факти, що мають юридичне значення, що виникають із сімейних правовідносин; факти, що мають юридичне значення, що виникають із цивільних та інших правовідносин; факти, що мають юридичне значення для реалізації соціальних прав та інтересів фізичних осіб; факти – акти цивільного стану (реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення); факти належності правовстановлюючих документів (належності правовстановлюючих документів особі, прізвище, ім'я, по батькові, місце і час народження якої, що зазначені в документі, не збігаються з прізвищем, ім'ям, по батькові, місцем і часом народження цієї особи, зазначеним у свідоцтві про народження або в паспорті); факти, що мають юридичне значення, що пов'язані з воєнним конфліктом в Україні (факт народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України тощо).

Аналізуючи процесуальний порядок розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення визначено відмінність таких справ від інших справ, що розглядаються у порядку окремого провадження у цивільному судочинстві, яка полягає в тому, що суд, встановлюючи такий факт, компенсує помилки законодавця щодо порядку встановлення чи реєстрації юридичних фактів, або компенсує діяльність адміністративних органів, у разі коли реєстрація необхідного юридичного факту та видача документів про його реєстрацію стають неможливими з причин, що не залежить від дій адміністративних органів, або суд встановлює такий факт, якщо іншого порядку такого встановлення факту не передбачено. Крім того встановлення такого факту судом тягне за собою настання певних наслідків для заявника та заінтересованих осіб.

Характеризуючи передумови та умови реалізації права на подання до суду заяви про встановлення фактів, що мають юридичне значення у порядку окремого провадження, запропоновано, додаткові спеціальні передумови та умови. А саме: до спеціальних передумов реалізації права на подання до суду заяви про встановлення фактів, що мають юридичне значення, в порядку окремого провадження запропоновано віднести таку передумову як відсутність спору про право; до спеціальних умов права на звернення до суду (у контексті воєнного стану) запропоновано віднести: неможливість отримання офіційних документів через окупацію чи бойові дії; використання доказів, виданих окупаційними органами, допускається для підтвердження обставин, якщо вони мають належні реквізити; перевірка судом, чи дійсно населений пункт перебував у тимчасовій окупації або зоні бойових дій (на підставі урядових переліків).

Обґрунтовано висновок про доцільність визначення територіальної підсудності у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення з іноземним елементом на законодавчому рівні, в залежності від категорії справ, що підлягає розгляду в окремому провадженні відповідно до ч. 1 ст. 315 ЦПК України. На підставі аналізу доктринальних досліджень, законодавства України та матеріалів судової практики запропоновано визначення територіальної підсудності справ за заявою іноземної особи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, а саме: пред'явлення такої заяви за місцем проживання або за останнім місцем проживання фізичної особи, громадянина України відповідно до якої встановлюється такий факт чи за місцем настання певної події чи дії.

На підставі аналізу теоретичних розробок удосконалено поняття «заявник у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» та поняття «заінтересована особа», а саме: заявником у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення – є особа, в інтересах якої відкрито провадження у справі, з метою встановлення фактів, від яких залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав

фізичних осіб та настання правових наслідків, що відповідно до норм законодавства, потребують встановлення у цивільному судочинстві в порядку окремого провадження. Заінтересована особа є особою, яка вступає вже розпочатий процес за власною ініціативою або залучаються до участі у справі за ініціативою учасників справи чи суду, у разі коли рішення у справі може вплинути на її права, обов'язки чи повноваження, має юридичний інтерес у цій справі, що включає також професійний чи функціональний інтерес, який сприяє реалізації прав заявника та захисту її інтересів. Додатково аргументовано про необхідність встановлення механізму залучення заінтересованих осіб у справу про встановлення фактів, що мають юридичне значення та уточнення обсягу прав та обов'язків заявника та заінтересованої особи у справах окремого провадження на законодавчому рівні.

Зроблено висновок щодо необхідності здійснення розгляду справ про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України невідкладно з дня надходження відповідної заяви до суду без виклику учасників справи, за наявними у справі матеріалами та за відсутністю клопотання учасників справи про інше. Додатково запропоновано у разі наявності клопотання учасників справи або за власної ініціативи суду, розгляд справи проводити в судовому засіданні з повідомленням (викликом) заявника та заінтересованих осіб, якщо це необхідно для з'ясування обставин справи.

Доведено доцільність доповнення ЦПК України положенням, яке б передбачало право використовувати судам як письмовий доказ документи, видані на тимчасово окупованих територіях незаконними органами або посадовими особами, якщо ці документи підтверджують факт народження чи смерті особи на цій території.

Підтримано точку зору науковців та юристів-практиків, які зазначають про можливість виступу заявника та заінтересованої особи з промовами (заключним словом) по результату розгляду справи по суті у справах про

встановлення фактів, що мають юридичне значення, в порядку окремого провадження.

Набув подальшого розвитку науковий підхід до визначення поняття рішення суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення як судовий акт правосуддя, ухвалений судом у встановленому законом порядку, відповідно до якого закінчується судовий розгляд та вирішується заявлена вимога про встановлення фактів, що мають юридичне значення з метою захисту охоронюваних законом інтересів у порядку окремого провадження та який створює для осіб правові (юридичні) наслідки.

З аналізу норм законодавства, встановлено певні особливості рішення суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, в порядку окремого провадження, що пов'язані з самою природою таких справ, а саме: в змісті рішення суду можуть відображатися не тільки докази, які були пред'явлені учасниками справи, а також і судом (ч. 2 ст. 294 ЦПК України); суд при ухваленні рішення не обмежений межами вимог заявника (ч. 3 ст. 294 ЦПК України); при ухваленні судом рішення судові витрати не відшкодовуються, якщо інше не встановлено законом (ч. 7 ст. 294 ЦПК України); рішення суду не підлягають примусовому виконанню; рішення суду створює для заявника та заінтересованих осіб юридичні наслідки; більшість рішень суду підлягають державній реєстрації в органах ДРАЦС; рішення суду про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства, підлягає негайному виконанню тощо.

Розроблено пропозиції щодо вдосконалення норм чинного цивільного процесуального законодавства щодо процесуального порядку розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, в порядку окремого провадження у цивільному судочинстві.

Ключові слова: факти, що мають юридичне значення, окреме провадження, заявник і заінтересовані особи, зобов'язання, судовий розгляд,

цивільна юрисдикція, територіальна підсудність, судові рішення, цивільне судочинство, цивільний процес, судова практика, воєнний стан.

SUMMARY

Polishchuk P.A. Establishment of facts of legal significance in civil proceedings: problems of theory and practice – A Qualifying Scholarly Work presented as a manuscript. Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the field of knowledge 08 "Law", specialty 081 "Law". – National University "Odesa Law Academy", Odesa, 2025.

The dissertation is the first special comprehensive study in Ukrainian civil procedural law scholarship on the theoretical and practical problems of establishing facts of legal significance in civil proceedings, conducted on the basis of the updated civil procedural legislation of Ukraine.

The dissertation substantiates a unified conceptual approach to understanding facts of legal significance (in the context of special proceedings) as facts (circumstances) of objective reality to which a norm of law links the onset of legal consequences (creation, change, or termination of legal relations), and which require establishment by proof in civil proceedings under the special proceeding mechanism for the subsequent realization of legal relations. A distinction is established between the concepts of "legal facts" and "facts of legal significance." Specifically, legal facts are the basis for the emergence of legal relations, whereas facts of legal significance are those facts (circumstances) of objective reality to which a norm of law links legal consequences (creation, change, or termination of legal relations), that require judicial establishment of their legal existence (legalization).

Based on a comprehensive analysis of legislation, modern doctrinal provisions, and judicial practice, it is established that cases concerning the establishment of facts of legal significance should fall exclusively under civil jurisdiction, provided they are subject to judicial consideration, regardless of the purpose of their establishment.

It is proposed to classify the cases on the establishment of facts of legal significance, considered in civil proceedings under the special proceeding framework, into the following types: facts of legal significance arising from family legal relations; facts of legal significance arising from civil and other legal relations; facts of legal significance for the realization of social rights and interests of individuals; facts – acts of civil status (marriage registration, divorce, adoption); facts of ownership of title documents (in cases where the surname, first name, patronymic, place and time of birth of a person specified in the document do not match their surname, first name, patronymic, place and time of birth specified in the birth certificate or passport); acts of legal significance related to the military conflict in Ukraine (fact of birth or death of a person in a territory where martial law or a state of emergency has been introduced, or in the temporarily occupied territory of Ukraine, etc.).

An analysis of the procedural order for considering cases on the establishment of facts of legal significance defines their distinction from other cases considered under special proceedings in civil justice. This distinction lies in the fact that the court, by establishing such a fact, compensates for legislative errors regarding the procedure for establishing or registering legal facts, or supplements the function of administrative bodies when the registration of the necessary legal fact and the issuance of documents for it becomes impossible for reasons that are not dependent on the actions of those bodies, or the court establishes such a fact if no other procedure for such establishment is provided. Furthermore, the establishment of such a fact by the court entails specific legal consequences for the applicant and interested persons.

In characterizing the prerequisites and conditions for exercising the right to file an application with the court for the establishment of facts of legal significance under special proceedings, the author establishes special prerequisites and conditions. Specifically: the absence of a legal dispute (dispute over a right) is proposed as a special prerequisite for exercising the right to file; special conditions for applying to the court (in the context of martial law) are proposed to include: the

impossibility of obtaining official documents due to occupation or hostilities; the admissibility of using evidence issued by occupation authorities to confirm circumstances, provided it has the proper requisites; and court verification of whether the locality was indeed under temporary occupation or in a combat zone (based on government lists).

The conclusion is substantiated regarding the advisability of defining territorial jurisdiction at the legislative level for cases on the establishment of facts of legal significance with a foreign element, depending on the category of the case... Based on an analysis of doctrinal research, Ukrainian legislation, and judicial practice, a determination for the territorial jurisdiction of cases based on an application by a foreign person... is proposed, namely: filing such an application at the place of residence or the last known place of residence of the individual (a citizen of Ukraine) to whom the fact pertains, or at the place where the event or action occurred.

Based on an analysis of theoretical developments, the concepts of "applicant in cases on the establishment of facts of legal significance" and "interested person" are refined. Specifically: the applicant... is a person in whose interest the proceedings are initiated, with the aim of establishing facts on which the creation, change, or termination of personal or property rights of individuals and the onset of legal consequences depend, which... require establishment in civil proceedings under the special proceeding framework. An interested person is a person who joins an already initiated proceeding on their own initiative or is involved... at the initiative of the case participants or the court, when the decision in the case may affect their rights, duties, or powers, and who has a legal interest in the case, which also includes a professional or functional interest that facilitates the realization of the applicant's rights and the protection of their interests. Additionally, the necessity of establishing a mechanism for involving interested persons... and clarifying the scope of rights and duties of the applicant and the interested person... at the legislative level is argued.

A conclusion is drawn regarding the necessity of considering cases on establishing the fact of birth or death of a person in a territory where martial law or a state of emergency has been introduced, or in the temporarily occupied territory of Ukraine, urgently (without delay) from the date of receipt of the corresponding application, without summoning the participants, based on the available case materials, and in the absence of a motion from the participants to the contrary. Additionally, it is proposed that in the event of a motion from the participants or at the court's own initiative, the case should be heard in a court session with notification (summons) of the applicant and interested persons, if necessary to clarify the circumstances of the case.

The expediency of supplementing the CPC of Ukraine with a provision that would allow courts to use, as written evidence, documents issued in the temporarily occupied territories by illegal bodies or officials, if these documents confirm the fact of birth or death of a person in that territory, is proven.

The viewpoint of scholars and legal practitioners is supported, advocating for the possibility of the applicant and interested persons to deliver statements (closing arguments) upon the conclusion of the substantive hearing in cases on the establishment of facts of legal significance in special proceedings.

The scholarly approach to defining the concept of a court decision in cases on the establishment of facts of legal significance has been further developed: defining it as an act of justice, adopted by the court in the manner prescribed by law, which concludes the judicial consideration and resolves the stated claim for the establishment of facts of legal significance, with the aim of protecting legally protected interests under the special proceeding framework, and which creates legal (juridical) consequences for individuals.

From the analysis of legislation, specific features of court decisions in cases on the establishment of facts of legal significance under special proceedings are identified, linked to the nature of such cases, namely: the content of the decision may reflect evidence presented not only by the participants but also by the court (Part 2, Art. 294 of the CPC of Ukraine); the court, when making a decision, is not limited

by the scope of the applicant's claims (Part 3, Art. 294 of the CPC of Ukraine); court costs are not reimbursed, unless otherwise established by law (Part 7, Art. 294 of the CPC of Ukraine); the decision is not subject to compulsory enforcement; the decision creates legal consequences for the applicant and interested persons; most decisions are subject to state registration by the Civil Status Registration (CSR) bodies; the decision on establishing the fact of birth or death of a person in a territory where martial law or a state of emergency has been introduced, or in a temporarily occupied territory is subject to immediate execution, etc.

Proposals have been developed to improve the norms of the current civil procedural legislation regarding the procedural order for considering cases on the establishment of facts of legal significance in special proceedings within civil justice.

Keywords: *facts of legal significance, special proceeding, applicant and interested persons, judicial consideration, obligation, civil jurisdiction, territorial jurisdiction, court decision, civil proceedings, civil process, judicial practice, martial law.*

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Поліщук П. А. Правовий статус суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія ПРАВО. Випуск 90: частина 2. 2025. С.179-185. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/09/27-1.pdf>

2. Поліщук П. А. Щодо визначення умов, відповідно до яких справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, підлягають розгляду в цивільному судочинстві в порядку окремого провадження. *Київський часопис права*. 2025. № 2 С. 128-133. URL: <https://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/635/603>

3. Поліщук П. Щодо визначення вимог до змісту заяви про встановлення фактів, що мають юридичне значення у цивільному судочинстві: судова практика. *Юридичний Вісник*. 2025. № 3. С.205-210. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v3_2025/25.pdf

4. Поліщук П. А. Співвідношення понять «юридичні факти» та «факти, що мають юридичне значення». *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2025. № 5 частина 1. С. 278-284. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/10/49.pdf>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Поліщук П. А. Підсудність справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення у цивільному судочинстві, в умовах воєнного стану: окремі аспекти. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права): у 2 т.: матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 822-825. URL: <https://hdl.handle.net/11300/20346>*

6. Поліщук П. А. Судовий порядок встановлення факту смерті на тимчасово окупованих територіях. *Приватне право в умовах війни: матеріали Всеукр. наук. конф. (Одеса, 15 листопада 2022 р.) / за заг. ред.: д. ю. н., проф. Є. Харитонova, д. ю. н., проф. І. Давидової; НУ «ОЮА». Одеса: Фенікс, 2022. С. 356-360. URL: <https://hdl.handle.net/11300/25239>*

7. Поліщук П. А. Встановлення факту народження на тимчасово окупованих територіях України: судовий порядок. *Цивільне судочинство та виконавче провадження в умовах воєнного стану: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. ім. Ю. С. Червоного (Одеса, 16 грудня 2022 р.) / за заг. ред. Н. Ю. Голубевої. Одеса: Фенікс, 2022. С. 128-131. URL: <https://hdl.handle.net/11300/23002>*

8. Поліщук П. А. Порядок встановлення юридичного факту родинних відносин між фізичними особами. *Європейські орієнтири розвитку України: нові виміри у воєнний час*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16 трав. 2025 р.): у 2 т. / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса: Фенікс, 2025. Т. 2. С. 190-193. URL: <https://hdl.handle.net/11300/30530>

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО - ПРАВОВІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТІВ, ЩО МАЮТЬ ЮРИДИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ.....	15
1.1. Методологія дослідження встановлення фактів, що мають юридичне значення	15
1.2. Теоретичні підходи до визначення понять юридичні факти та факти, що мають юридичне значення	26
1.3. Підстави виникнення права на встановлення фактів, що мають юридичне значення, в порядку окремого провадження	35
РОЗДІЛ 2. ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ЗВЕРНЕННЯ ДО СУДУ У СПРАВАХ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТІВ, ЩО МАЮТЬ ЮРИДИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ В ОКРЕМОМУ ПРОВАДЖЕНІ.....	61
2.1. Передумови та умови реалізації права на подання до суду заяви про встановлення фактів, що мають юридичне значення	61
2.2. Суб'єктний склад у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення	83
2.3. Доказування та докази у справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в порядку окремого провадження	102
РОЗДІЛ 3. РОЗГЛЯД СПРАВ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТІВ, ЩО МАЮТЬ ЮРИДИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ, В ПОРЯДКУ ОКРЕМОГО ПРОВАДЖЕННЯ	121
3.1. Судовий розгляд справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення	121
3.2. Рішення суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення	144
ВИСНОВКИ	155
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	166
ДОДАТКИ.....	188

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЦПК України – Цивільний процесуальний кодекс України

ГПК України – Господарський процесуальний кодекс України

КАС України – Кодекс адміністративного судочинства України

ЦК України – Цивільний кодекс України

СК України – Сімейний кодекс України

ЄСПЛ – Європейський Суд з прав людини

Орган ДРАЦС – орган державної реєстрації актів цивільного стану

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Встановлення фактів, що мають юридичне значення як категорія справ окремого провадження розглядаються на практиці значно частіше, ніж інші справи окремого провадження. Юридичні факти як обставини реальної дійсності, з якими чинні норми законодавства, пов'язують виникнення, зміну або припинення прав та обов'язків, мають величезне значення для кожного суб'єкта правовідносин, оскільки саме юридичні факти дають можливість виникнення правовідносин. Активний розвиток механізмів захисту та охорони прав та законних інтересів осіб на законодавчому рівні формує потребу в їхньому науковому осмисленні. Одним із дієвих способів здійснення такого захисту є судовий захист, який знаходиться постійно в процесі вдосконалення та вимагає вивчення крізь призму законодавчих нововведень та наукових розробок у сфері юриспруденції. Зокрема, обрана проблематика актуалізується прийняттям нової редакції ЦПК України та постійним оновленням і доповненням норм цивільного процесуального законодавства певними змінами, що не може не вплинути на процесуальний порядок вирішення та порядку розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення у цивільному судочинстві.

Незважаючи на наявність цілої низки наукових праць, присвячених окремим аспектам встановлення фактів, що мають юридичне значення, у порядку цивільного судочинства можна констатувати той факт, що проблеми, пов'язані визначенням юрисдикції справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення та процесуальним порядком розгляду таких справ у цивільному судочинстві, особливо в воєнний час, коли необхідно встановити певні факти пов'язаних з воєнним конфліктом, а саме: справ про встановлення факту народження або смерті особи на території, на який введено воєнний чи надзвичайний стан, або тимчасово окупованій території України; справ про встановлення факту, що має юридичне значення щодо вимушеного переселення з окупованої території, яке відбулось унаслідок збройної агресії

Російської Федерації та окупації Російською Федерацією частини території України тощо, залишаються малодослідженими.

Теоретичну основу дослідження. При дослідженні теми дисертаційної роботи використовувались роботи вчених у галузі цивільного процесуального права: І. В. Андронova, Ю.В. Білоусова, С. С. Бичкової, В. І. Бобрика, Н.В. Волкової, С. В. Васильєва, М. О. Гетманцева, Н. Ю. Голубєвої, О. О. Грабовської, К. В. Гусарова, І. О. Ізарової, Т. Ц. Кашперської, В. В. Комарова, Т. Л. Лузан, Д. Д. Луспенника, Ю.Д. Притики, С. Я. Фурси, С. А. Чванкіна, Г. В. Чурпіти, Ю. С. Червоного, М. Й. Штефана, М.М. Ясинок та ін.

В юридичній науці окремі аспекти правової природи юридичного факту аналізували такі науковці, як: Л. Є. Гузь, В. В. Луць, З. В. Ромовська, Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova, О. А. Явор та ін.

Однак, єдиного системного дослідження встановлення фактів, що мають юридичне значення, в якому б комплексно розкривались особливості розгляду всіх справ про встановлення фактів, що мають юридичне у цивільному судочинстві в порядку окремого провадження, немає. Також немає єдності й у підходах щодо: визначення понять «юридичні факти» та «факти, що мають юридичне значення»; розмежування юрисдикції у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення; суб'єктного складу учасників справи у справах про встановлення факту, що мають юридичне значення; правового статусу заявника та заінтересованих осіб у цивільному судочинстві окремого провадження; визначення територіальної юрисдикції (підсудності) у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення з іноземним елементом; порядку розгляду та вирішення справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення тощо.

Оскільки в Україні введений воєнний стан, що призвело до збільшення розгляду у судовому порядку справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, пов'язаних з воєнним конфліктом в Україні та існування різної судової практики та наукових поглядів щодо встановлення таких фактів,

на підставі чого постає необхідність повного та детального дослідження зазначених справ у цивільному судочинстві.

Таким чином, вибір теми дисертації зумовлений необхідністю розвитку науки цивільного процесуального в частині встановлення фактів, що мають юридичне значення, у порядку цивільного судочинства, вдосконалення чинного законодавства України в цій сфері та практики його застосування.

Нормативною основою дослідження є Конституція України, ЦПК України та інші закони та підзаконні нормативно-правові акти України, а також міжнародні нормативно-правові акти.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу Національного університету «Одеська юридична академія» «Захист прав людини в порядку цивільного судочинства в цифрову еру» на 2021–2025 рр., що є складовою частиною плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Правове та соціальне життя людини в людиноцентристському вимірі в цифрову еру» на 2021–2025 рр. (державний реєстраційний номер 0122U000266).

Мета і завдання дослідження. Мета роботи полягає у розробці концептуальних положень встановлення фактів, що мають юридичне значення, в порядку цивільного судочинства. Для досягнення мети у дисертаційній роботі вирішувалися такі завдання:

- обґрунтувати основні сучасні методологічні підходи до дослідження встановлення фактів, що мають юридичне значення, в порядку цивільного судочинства;

- визначити теоретичні підходи до визначення поняття факти, що мають юридичне значення;

- встановити підстави виникнення права на встановлення фактів, що мають юридичне значення;

- виокремити передумови та умови реалізації права на подання до суду заяви про встановлення фактів, що мають юридичне значення;
- визначити суб'єктний склад у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення;
- встановити особливості доказування і докази у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення;
- виявити процесуальні особливості розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення у порядку окремого провадження;
- проаналізувати форму та зміст рішення суду про встановлення фактів, що мають юридичне значення та порядок його видачі;
- сформулювати пропозиції щодо вдосконалення законодавства, що регулює порядок розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають при розгляді справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в цивільному судочинстві, в порядку окремого провадження.

Предметом дослідження є встановлення фактів, що мають юридичне значення, в порядку цивільного судочинства.

Методи дослідження. Відповідно до мети і завдань дисертаційного дослідження в процесі роботи застосовувалися загальнонаукові методи та підходи, а також спеціально-наукові прийоми та способи пізнання правових явищ, серед яких: порівняльно-правовий метод, системно-структурний метод формально-логічний метод та інші.

Порівняльно-правовий (компаративістський) метод застосовувався при дослідженні актів цивільного процесуального законодавства щодо співвідношення позовного провадження та окремого провадження при розгляді справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, що сприяло виявленню аналогічних правових конструкцій порядку розгляду таких справ (розділи 2, 3 дисертації). Системно-структурний метод дозволив визначити загальну систему і здійснено внутрішню структуризацію основних

засад правового регулювання підстав виникнення права на встановлення фактів, що мають юридичне значення (розділи 1 дисертації). За допомогою методів і прийомів логіки узагальнено наукові підходи щодо розуміння встановлення фактів, що мають юридичне значення у цивільному судочинстві. Логічні прийоми сприяли найбільш точному та обґрунтованого розуміння правової природи справ окремого провадження відповідно до порядку якого розглядаються справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення. Формально-логічний метод використано при здійсненні аналізу національного законодавства України, судової практики Верховного Суду, Європейського Суду з прав людини з питань встановлення фактів, що мають юридичне значення, у порядку цивільного судочинства, що дозволило аргументувати наукові висновки та пропозиції удосконалення законодавства щодо встановлення таких фактів (розділи 1, 2 та 3 дисертації).

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим в українській науці цивільного процесуального права спеціальним комплексним дослідженням теоретичних та практичних проблем встановлення фактів, що мають юридичне значення, в порядку цивільного судочинства на матеріалах оновленого цивільного процесуального законодавства України.

У дисертаційному дослідженні отримані такі результати, що мають наукову новизну:

вперше:

- запропоновано справи про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України розглядати без виклику учасників справи, за наявними у справі матеріалами та за відсутністю клопотань учасників справи про інше. Обґрунтовано доцільність здійснювати розгляд справи в судовому засіданні з повідомленням (викликом) заявника та заінтересованих осіб, якщо це необхідно для з'ясування обставин справи, - за клопотанням учасників справи або за власною ініціативою суду;

- запропоновано виділення спеціальної передумови реалізації права на звернення до суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, в порядку окремого провадження, - відсутність спору про право;

- запропоновано виділення спеціальних умов права на звернення до суду (у контексті воєнного стану), а саме: неможливість отримання офіційних документів через окупацію чи бойові дії; використання доказів, виданих окупаційними органами, допускається для підтвердження обставин, якщо вони мають належні реквізити; перевірка судом, чи дійсно населений пункт перебував у тимчасовій окупації або зоні бойових дій (на підставі урядових переліків);

- запропоновано на законодавчому рівні закріпити, що документ виданий незаконними органами та/або посадовими особами на тимчасово окупованій території, якщо він підтверджує факт народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України є одним із письмових доказів, який встановлює такий факт;

- запропоновано на законодавчому рівні встановити підсудність справ за заявою іноземної особи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, а саме: таку заяву необхідно пред'являти за місцем проживання або за останнім місцем проживання фізичної особи, громадянина України стосовно якої встановлюється такий факт, чи за місцем настання певної події чи дії;

вдосконалено:

- зміст категорії встановлення фактів, що мають юридичне значення у цивільному судочинстві, як факти (обставини) реальної дійсності, з якими норма права пов'язує настання правових наслідків (виникнення, зміна або припинення правовідносин), що потребують встановлення, шляхом їх доведення у цивільному судочинстві в порядку окремого провадження задля подальшої реалізації цих правовідносин;

- поняття заявник у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, в частині, що заявником у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення – є особа, в інтересах якої відкрито провадження у справі, з метою встановлення фактів, від яких залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав фізичних осіб та настання правових наслідків, що відповідно до норм законодавства, потребують встановлення у цивільному судочинстві в порядку окремого провадження;

- поняття заінтересованої особи, в частині, що заінтересована особа є особою, яка вступає у вже розпочатий процес за власною ініціативою або залучаються до участі у справі за ініціативою учасників справи чи суду, у разі коли рішення у справі може вплинути на її права, обов'язки чи повноваження, має юридичний інтерес у цій справі, що включає також професійний чи функціональний інтерес, який сприяє реалізації прав заявника та захисту її інтересів;

- науковий підхід щодо класифікації справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, в частині виокремлення їх в різні види з розширенням їхнього переліку, зокрема таким видом справ як факти, що мають юридичне значення, що пов'язані з воєнним конфліктом в Україні (факт народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України тощо);

- обсяг прав та обов'язків заявника та заінтересованої особи у справах окремого провадження, в частині, що заявник у справах окремого провадження має права та обов'язки позивача, а заінтересована особа має права та обов'язки, встановлені ст. 43 ЦПК України, крім випадків, передбачених у розділі IV ЦПК України;

- науковий підхід про необхідність запровадження порядок (механізм) залучення заінтересованих осіб до участі у справі в порядку окремого провадження, а саме: заінтересовані особи, можуть вступити у справу до ухвалення судового рішення, у разі коли рішення у справі може

вплинути на їхні права, обов'язки чи повноваження. Їх може бути залучено до участі у справі також за власною ініціативою суду або за заявою учасників справи. Про залучення заінтересованих осіб до участі у справі суд постановляє ухвалу, в якій зазначає, на які права, обов'язки чи повноваження може вплинути рішення суду у справі. Вступ у справу заінтересованої особи не тягне за собою розгляду справи спочатку;

- підхід до розуміння змісту категорії рішення суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, як судового акту правосуддя, ухваленого судом у встановленому законом порядку, відповідно до якого закінчується судовий розгляд та вирішується заявлена вимога про встановлення фактів, що мають юридичне значення з метою захисту охоронюваних законом інтересів у порядку окремого провадження та який створює для осіб правові (юридичні) наслідки;

набуло подальшого розвитку:

- висновок про необхідність віднесення справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, виключно до цивільної юрисдикції, якщо вони підлягають встановленню в судовому порядку, не залежно від мети їх встановлення;

- наукове положення про наявний спір про факт у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення у порядку окремого провадження;

- положення про відмінність справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, від інших справ окремого провадження за своєю специфічною метою та процесуальною природою, яка полягає в особливій компенсаторній функції суду, який, встановлюючи відповідний юридичний факт, усуває недоліки або прогалини у законодавчому регулюванні порядку встановлення юридичних фактів, а також заміщує діяльність адміністративних органів у випадках, коли реєстрація необхідного юридичного факту або видача відповідних документів є неможливою з причин, що не залежать від дій цих органів, у разі відсутності іншого передбаченого законом порядку його

підтвердження. Встановлення юридичного факту судом зумовлює настання конкретних правових наслідків для заявника та заінтересованих осіб, що підкреслює його особливу правову природу порівняно з іншими видами справ окремого провадження;

- теза, що участь заінтересованої особи у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, залежить від мети встановлення фактів, а також взаємовідносин її із заявником відповідно до фактів, що підлягають встановленню у цивільному судочинстві в порядку окремого провадження та які можуть вплинути на їхні права, обов'язки чи повноваження, рішенням суду;

- наукове положення про зміст предмета доказування. У справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення до предмету доказування входять факти (обставини), що необхідно встановити у судовому порядку та які породжують юридичні наслідки, що регламентовані нормами матеріального права в залежності від конкретної справи;

- висновок, що у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення рішення суду є обґрунтованим, тобто таким, яке ухвалене на підставі повного і всебічного з'ясування обставин, на які заявник та заінтересовані особи посилались для встановлення наявності факту, що має юридичне значення або його спростування, підтверджених тими доказами, які були надані учасниками справи та витребуванні судом і досліджені в судовому засіданні у встановленому законом порядку;

- теза про можливість виступу заявника та заінтересованої особи з промовами (заключним словом) у судовому засіданні по результату розгляду справи по суті у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, в порядку окремого провадження.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані в дисертації висновки та пропозиції можуть бути використані у:

науково-дослідній діяльності – для подальшого дослідження теоретичних та практичних питань встановлення фактів, що мають юридичне значення, в порядку цивільного судочинства;

правотворчій діяльності – для підготовки проектів законів про внесення змін та доповнень до ЦПК України з метою удосконалення розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, в порядку цивільного судочинства;

правозастосовній діяльності – при розгляді справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, в порядку цивільного судочинства;

навчальному процесі – при викладанні курсів «Цивільний процес», підготовці підручників, навчальних посібників, курсів лекцій, практикумів із зазначеної дисципліни.

Апробація матеріалів дисертації. Дисертацію виконано та обговорено на кафедрі цивільного, нотаріального та виконавчого процесу Національного університету «Одеська юридична академія». Теоретичні висновки, сформульовані у дисертації, доповідалися та обговорювалися на всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції «Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів ХХІ століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)» (м. Одеса, 17 червня 2022 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Приватне право в умовах війни» (15 листопада 2022 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції ім. Ю. С. Червоного «Цивільне судочинство та виконавче провадження в умовах воєнного стану» (Одеса, 16 грудня 2022 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Європейські орієнтири розвитку України: нові виміри у воєнний час» (м. Одеса, 16 трав. 2025 р.).

Публікації. Основні положення, висновки та пропозиції, що містяться у дисертації, відображено в 4 наукових статтях, які опубліковано у наукових

фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, а також у 4 тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (211 найменування) і додатків. Повний обсяг дисертації становить 196 сторінок, з яких основний зміст 165 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО - ПРАВОВІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТІВ, ЩО МАЮТЬ ЮРИДИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

1.1. Методологія дослідження встановлення фактів, що мають юридичне значення

Відповідно до чинного законодавства існують два основних порядки встановлення фактів, що мають юридичне значення: судовий та позасудовий. При цьому методологічні особливості дослідження судового порядку розгляду справ про встановлення таких фактів тісно пов'язані з методологією науки цивільного процесуального права, адже саме ця галузь науки визначає процесуальну форму їх розгляду. Водночас, з огляду на комплексний характер інституту встановлення фактів, що мають юридичне значення, методологічна база дослідження не обмежується лише цивільним процесуальним правом. Вона також спирається на методологію цивільного, сімейного та інших галузей права, що дозволяє всебічно проаналізувати правову природу цих фактів і специфіку їх встановлення.

Методологічну основу дисертаційного дослідження складає система загальнонаукових принципів пізнання та спеціально-наукових методів юридичної науки. Вибір методів детермінований комплексністю об'єкта дослідження – цивільних процесуальних правовідносин, що виникають при встановленні фактів, що мають юридичне значення, в цивільному судочинстві та з застосуванням як норм процесуального права так і норм матеріального права.

Центральне місце в цій системі займає діалектичний метод пізнання соціально-правових явищ, який забезпечив можливість комплексного аналізу об'єкта дослідження. Застосування діалектики дозволило розглянути інститут встановлення фактів, що мають юридичне значення у його системному розвитку, динаміці, а також у нерозривному взаємозв'язку його матеріально-правових (сутність юридичних фактів) та процесуальних (порядок судового

встановлення, доказування) елементів.

Діалектичний метод є філософським та загальнонауковим підґрунтям дисертаційного дослідження, забезпечуючи всебічне та об'єктивне пізнання соціально-правових явищ у їхньому розвитку, взаємозв'язку та внутрішній суперечливості. У контексті дослідження встановлення фактів, що мають юридичне значення, в порядку цивільного судочинства, цей метод дозволяє розглянути інститут окремого провадження не ізольовано, а як динамічну систему, що перебуває під постійним впливом соціальних потреб та правозастосовної практики, особливо у воєнний стан.

З огляду на вищезазначене, необхідно констатувати, що діалектична методологія слугує інструментом когнітивного аналізу феноменів у їхній неперервній динаміці та іманентному розвитку. Саме ця сутнісна властивість уможливорює для суб'єктів наукового дослідження ефективно фіксувати та інтерпретувати траєкторії концептуальних і структурних змін досліджуваних об'єктів.

Як зазначає О. Ф. Скакун, головним методом юридичної науки виступає філософська діалектика, яка може мати матеріалістичну або ідеалістичну спрямованість. Це означає, що в основі правових досліджень лежить розуміння права як живого, динамічного явища, яке розвивається під впливом суспільних процесів і змін у соціальному середовищі. Діалектичний метод полягає у вивченні явищ не як незмінних і застиглих, а як таких, що постійно розвиваються, змінюються тощо. На відміну від метафізичного підходу, який розглядає об'єкти у стані спокою, діалектика підкреслює взаємозв'язок і суперечності, що є рушійною силою розвитку [153, с. 6, 56].

На думку Н. М. Крестовської, «діалектичний метод в юриспруденції передбачає об'єктивний, всебічний і конкретний розгляд державно-правових явищ, виявлення притаманних їм зв'язків, наявність у них суперечностей, оцінку державно-правових явищ з якісного та кількісного боку, виявлення залежності форми явища від його сутності» [54, с. 150].

У науковій літературі зазначається, що засновником діалектики як

методу пізнання вважається Сократ, саме він розглядав діалектику як спосіб формування й уточнення понять, які мають відображати сутність речей. На думку Сократа, за всією різноманітністю окремих явищ приховується загальне, постійне начало – своєрідний «закон», який визначає природу кожної речі [198, с. 97]. Н. М. Крестовська, вказує на те, що основою діалектичного методу є три фундаментальні закони діалектики: закон єдності та боротьби протилежностей, закон переходу кількісних змін у якісні, закон заперечення. Вони відображають загальні принципи розвитку всіх явищ, зокрема й правових. Проте, як підкреслює науковиця, у правовій сфері ці закони виявляються по-особливому, адже розвиток права зумовлений не лише внутрішніми суперечностями, а й соціальними, політичними та моральними чинниками [54, с. 151].

Діалектичний і логічний методи відіграють важливу роль у пізнанні закономірностей розвитку держави та права. Завдяки цим підходам стає можливим не лише глибше зрозуміти процеси державно-правової еволюції, а й удосконалювати понятійно-категоріальний апарат юридичної науки, тобто уточнювати зміст основних правових понять і термінів. Крім того, застосування діалектичного методу сприяє побудові класифікаційних систем, що впорядковують правові явища, дозволяють логічно структурувати знання про право та встановлювати зв'язки між окремими правовими категоріями [36, с. 122]. Також, як зазначає І. О. Колич діалектика не тільки зміст, а і сам процес пізнання [43, с. 145].

Отже, загальнонауковий діалектичний метод у дослідженні питань встановлення фактів, що мають юридичне значення, в порядку цивільного судочинства, дав змогу розглядати ці питання у єдності їх соціального змісту та правової форми. Як уже зазначалося, застосування діалектичного підходу дозволяє досліджувати правовий інститут у його розвитку, простежувати зміни, що відбуваються під впливом суспільних процесів. Завдяки використанню цього методу вдалося виявити наявні правові колізії та прогалини у чинному процесуальному законодавстві та судовій практиці.

Адже діалектика, спираючись на свої основні закони, дає можливість не лише виявити проблему, а й знайти способи її розв'язання, що робить цей метод одним із ключових у правових дослідженнях.

Для забезпечення всебічності, достовірності та глибини наукового пошуку діалектичний метод ефективно доповнюється загально-логічними прийомами. Формально-логічний метод у дослідженні проблем встановлення фактів, що мають юридичне значення, в порядку цивільного судочинства відіграв особливо важливу роль. Його застосування дало змогу чітко сформулювати визначення ключових понять, таких як: «юридичні факти», «факти, що мають юридичне значення», «правовий статус заявника та заінтересованих осіб», «предмет доказування», «рішення суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» тощо.

За допомогою логічного аналізу були узагальнені наукові підходи до розуміння правової природи розгляду таких справ, здійснено класифікацію справ за певними ознаками, а також виокремлено окрему категорію справ, а саме справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, пов'язані з воєнним конфліктом в Україні.

Крім того, цей метод застосовувався для виявлення процесуальних особливостей розгляду зазначених справ, зокрема для аналізу таких інститутів цивільного процесу, як цивільна юрисдикція, територіальна юрисдикція (підсудність), пред'явлення заяви до суду, коло учасників справи, доказування і докази, судовий розгляд та ухвалення рішення суду.

Методи аналізу і синтезу є наріжними каменями епістемологічної методології, невід'ємними від процесу раціонального осягнення об'єктивної реальності. Вони функціонують у режимі діалектичної кореляції, утворюючи нерозривну цілісність в процесі пізнання.

М. В. Костицький зазначає, що «аналіз і синтез є логічними прийомами, які у науковому пізнанні завжди використовуються в єдності: аналіз передбачає розчленування об'єкта на складові елементи для їх вивчення, а синтез – об'єднання отриманих в результаті аналізу знань у єдину систему. У

юриспруденції ця єдність забезпечує повноту і системність дослідження правових явищ» [50, с. 95].

З позиції Н. М. Крестовської, аналіз і синтез є основними інструментами пізнання, які становлять невід'ємну частину діалектичного методу. Завдяки цим прийомам стає можливим здійснити перехід від абстрактного до конкретного пізнання державно-правових явищ: аналіз дає змогу розкласти складне явище на окремі абстрактні елементи, дослідити його структуру та внутрішні зв'язки; синтез, навпаки, поєднує отримані результати в єдину систему, формуючи цілісне, конкретне уявлення про досліджуваний об'єкт [54, с. 15].

Метод аналізу використовувався для декомпозиції комплексних правових феноменів на його базові юридичні складові. Така деталізація забезпечила глибоке розуміння сутності, функціоналу та внутрішньої архітекτονіки кожної складової у дослідження питань щодо розгляду справ про встановлення юридичних фактів, що мають юридичне значення в порядку окремого провадження. Синтез виконував функцію консолідації проаналізованих елементів, що дало змогу вибудувати єдину наукову парадигму, сформулювати інтегровані висновки щодо судового механізму встановлення фактів, що мають юридичне значення та запропонувати комплексні рекомендації. Зокрема, використання методу аналізу і синтезу дозволило глибше дослідити структуру правових явищ і виявити наявні проблеми у визначенні та розмежуванні юрисдикції у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення.

Метод індукції та дедукції є одним із ключових логіко-гносеологічних інструментів наукового пізнання. Його застосування у межах дисертаційного дослідження забезпечує можливість формулювання узагальнених теоретичних висновків на основі аналізу окремих емпіричних спостережень, практичних прикладів і конкретних фактів судової діяльності. Зазначений метод ґрунтується на взаємопов'язаному процесі логічного мислення, руху від конкретного до загального (індукція) та від загального до конкретного

(дедукція) [7, с. 83].

Застосування індуктивно-дедуктивного підходу у цьому дослідженні дало змогу, з одного боку, на основі аналізу судової практики виявити закономірності та проблеми правозастосування при розгляді справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, а з іншого – перевірити обґрунтованість сформульованих загальних теоретичних положень через їх зіставлення з конкретними прикладами із судової практики.

Індуктивний метод передбачає можливість, спираючись на правові знання про окремі елементи певного явища, сформулювати узагальнений висновок про систему в цілому. У межах індуктивного методу виділяють такі різновиди: метод єдиної подібності, метод єдиної розбіжності, об'єднаний метод подібності та розбіжності (який поєднує властивості двох попередніх), метод супутніх змін тощо. Індуктивний шлях пролягав від вивчення специфічних правових приписів, окремих практичних кейсів чи емпіричного досвіду (наприклад, аналіз конкретних рішень Верховного Суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення) до кристалізації узагальнених наукових закономірностей та теоретичних положень.

Таким чином, поєднання індуктивного й дедуктивного методів сприяло формуванню цілісного наукового підходу до дослідження сутності та правової природи справ про встановлення юридичних фактів, що мають юридичне значення, в порядку цивільного судочинства.

Формально-юридичний метод використовувався для тлумачення норм матеріального та процесуального законодавства. Він дозволив чітко встановити юридичні конструкції, виявити прогалини та колізії у законодавстві щодо юрисдикції справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, визначення територіальної юрисдикції (підсудності), зокрема, територіальної підсудності з іноземним елементом у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення. Визначення виду провадження в якому підлягає розгляд справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення тощо, а також застосувати приписи закону до

окремих ситуацій.

Системно-структурний метод застосовано для визначення місця інституту встановлення юридичних фактів, що мають юридичне значення у загальній системі цивільного процесуального права (окреме провадження). Цей метод дозволив встановити внутрішні зв'язки між матеріальними нормами і процесуальними нормами законодавства, а також оцінити вплив судової практики на ці зв'язки. Як справедливо стверджує І. А. Яніцька, що «будь-яка система складається з двох частин: елементів і зв'язків між ними. Зв'язки цивільної процесуальної системи повинні формувати єдність між усіма елементами: законодавством, процесуальними діями, науковими поглядами і організацією судової влади. Тобто це мають бути такі компоненти, які надавали б системі цілісність, своєрідним чином «цементували» б основні її елементи»[205, с. 25].

Методи сходження від конкретного до абстрактного та від абстрактного до конкретного були застосовані під час дослідження встановлення фактів, що мають юридичне значення, в порядку цивільного судочинства. Процес пізнання, як правило, розпочинається з аналізу конкретних явищ, їхніх зовнішніх ознак, властивостей та зв'язків, поступово переходячи до узагальнених теоретичних висновків, тобто до рівня наукових абстракцій. У ході такого абстрагування увага переміщується від несуттєвих рис об'єкта до його основних, сутнісних характеристик, що дозволяє осмислити його природу більш глибоко.

Таким чином, застосування зазначених методів дозволило здійснити перехід від емпіричного рівня дослідження до теоретичного узагальнення, а також повернутися від абстрактних положень до конкретних правових висновків, що мають практичне значення для вдосконалення цивільного процесуального законодавства щодо встановлення фактів, що мають юридичне значення.

Історико-правовий метод дає можливість дослідити виникнення, становлення та розвиток правових процесів і явищ у їхній хронологічній

послідовності, з метою виявлення внутрішніх і зовнішніх зв'язків, закономірностей та суперечностей. Цей метод традиційно використовується в суспільних науках, оскільки дозволяє простежити логіку розвитку соціально-правових інститутів. У прикладних дисциплінах історико-правовий підхід застосовується, зокрема, для аналізу еволюції певних галузей права, науки чи техніки [143, с. 35].

У межах дисертаційного дослідження історико-правовий метод використовувався для простеження еволюції правового регулювання та генези наукових поглядів щодо встановлення фактів, що мають юридичне значення, в порядку цивільного судочинства. Застосування цього методу дало змогу встановити історичні передумови формування сучасного правового механізму, визначити етапи розвитку нормативної бази та виявити тенденції її вдосконалення.

Отже, історико-правовий метод забезпечив системне бачення розвитку правового інституту у часовій перспективі, дозволивши глибше зрозуміти сучасний стан правового регулювання і його історичну обумовленість.

Особливого значення для з'ясування сутності фактів, що мають юридичне набуває порівняльно-правовий метод, який застосовувався для порівняння вітчизняного досвіду з іноземними правовими системами. Цей метод дозволив виявити оптимальні моделі правового регулювання та запозичити ефективні механізми судового захисту, що сприяє гармонізації українського законодавства з європейським правом.

І. В. Андронов у своєму дисертаційному дослідженні обґрунтовано звертає увагу на необхідність коректного та науково виваженого застосування порівняльно-правового методу в цивільних процесуальних дослідженнях. Науковець зазначає, що механічне перенесення чи запозичення іноземних правових норм, процесуальних форм та судових процедур до законодавства України без урахування соціокультурних, правових та інституційних особливостей національної правової системи не може забезпечити позитивного результату. Показовим прикладом цього є інститут суду

присяжних, традиційно властивий західним демократичним системам, який виявив низьку ефективність у вітчизняному цивільному судочинстві, як наслідок, потенційні переваги цієї форми участі народу у здійсненні правосуддя не реалізуються, натомість створюються додаткові процесуальні труднощі для суддів та учасників справи, зумовлені як організаційними аспектами, так і низькою мотивацією присяжних до сумлінного виконання своїх функцій [5, с. 42].

В. А. Липкан зазначає, що в умовах посткласичної парадигми наукового пізнання традиційний діалектичний метод, попри свою універсальність і значення, має певні обмеження при дослідженні складних, самоорганізованих систем, якими, зокрема, є правові явища. На його думку, для повного пізнання таких систем, діалектичний підхід потребує доповнення принципами синергетики [56, с. 75].

Синергетичний метод у праві розглядає правову систему не як статичний набір норм, а як складне, динамічне, самоорганізоване соціальне явище, яке реагує на зміни в суспільстві. Він дає змогу досліджувати нелінійні процеси, а саме тобто ситуації, коли невеликі зміни у соціальній чи політичній сфері (наприклад, зростання міграції, воєнний конфлікт) можуть спричинити значне зростання кількості судових справ про встановлення юридичних фактів, що мають юридичне значення, зокрема фактів народження, смерті на окупованих територіях або на територіях, на яких введено воєнний чи надзвичайний стан.

Юридична герменевтика – це теорія та мистецтво тлумачення правових текстів, що виходить за рамки граматичного чи логічного аналізу. Вона набуває особливого значення, коли норми, що регулюють встановлення фактів, є нечіткими, суперечливими або неповними. Герменевтичний підхід спрямований на розуміння істинного сенсу норми права, наближення її змісту до конкретних практичних ситуацій. Це досягається через герменевтичне коло – процес руху від розуміння цілого (правового інституту) до розуміння його частин (конкретної норми) і назад. Застосування цього методу критично

важливе для розкриття змісту правового контексту, що виходить за межі буквального тлумачення норми (наприклад, встановлення «факту проживання однією сім'єю без шлюбу»).

Досліджуючи питання розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в окремому провадженні, не менш важливо роль відіграє метод аналогії. Варто підкреслити, що норми цивільного процесуального права, що встановлюють процесуальну форму розгляду та вирішення цивільних справ, зокрема норми щодо вимог до позовної заяви, строку розгляду справи, з'ясування обставин справи та підтвердження їх доказами, змісту судового рішення, у більшості випадків орієнтовані саме на позовне провадження. З огляду на це застосування методу аналогії дало змогу дослідити процесуальний порядок розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у порядку окремого провадження, в цивільному судочинстві. Завдяки цьому методу стало можливим екстраполювати (поширити) загальні правила позовного провадження на процедури окремого провадження, водночас враховуючи їхні процесуальні особливості. Такий підхід дозволив глибше зрозуміти механізми розгляду цих категорій справ, виявити спільні риси й відмінності позовного провадження від окремого провадження, а також забезпечити узгодженість правозастосовної практики.

Конкретно-соціологічний метод правового дослідження дає змогу повно та всебічно проаналізувати судову практику з проблемних питань, що виникають під час розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, в порядку цивільного судочинства. Застосування цього методу забезпечує отримання об'єктивних даних щодо функціонування відповідного правового інституту та реального стану його практичної реалізації. Цей метод є комплексним засобом наукового пізнання, що охоплює низку емпіричних підходів, зокрема статистичний метод, який використовується для дослідження кількісних і якісних характеристик правових явищ, що мають відносно сталий або динамічний характер.

Аналіз статистичних даних судової практики надав змогу виявити

загальнодержавну тенденцію до збільшення кількості справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, особливо в умовах воєнного стану. Така тенденція є найбільш вираженою у прифронтових та постраждалих регіонах, де реєстрація смерті, народження або зникнення осіб часто є неможливою у звичайному адміністративному порядку. Це, у свою чергу, актуалізує необхідність удосконалення законодавства та процесуальних норм, що регламентують порядок встановлення юридичних фактів в особливих умовах, зокрема у воєнний стан.

У зв'язку із запровадженням воєнного стану та зміною суспільно-правових реалій, перелік справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення фактично розширився, охоплюючи нові види юридичних фактів, що мають юридичне значення, зокрема пов'язані з фіксацією смерті, народження чи зникнення осіб на тимчасово окупованих територіях, переселення з окупованих територій, а також інші обставини, що зумовлюють виникнення, зміну або припинення прав та обов'язків осіб у надзвичайних умовах.

Отже, аналіз статистичних показників дозволяє визначити стан здійснення правосуддя в конкретних вимірах, виявити тенденції, проблеми та закономірності, на підставі яких формуються наукові висновки і пропозиції щодо вдосконалення законодавства та судової практики, зокрема і у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, в порядку цивільного судочинства.

Опрацювання статистичних даних, як слушно зазначається в юридичній літературі, сприяє виявленню проблемних аспектів процесуальної діяльності судів та створює підґрунтя для подальшого прогнозування результатів упровадження відповідних реформ чи новел [12, с. 15].

Методологія наукового дослідження у сфері юриспруденції перебуває у постійному процесі розвитку та оновлення. Її зміст розширюється завдяки впровадженню нових гносеологічних підходів і новаторських способів наукового пізнання, що збагачують інструментарій сучасного правового дослідження [70, с. 32]. Така еволюція методології забезпечує більш глибоке

розуміння сутності правових явищ і процесів, а також підвищує рівень наукової аргументації при дослідженні проблем правосуддя, зокрема здійснення правосуддя при встановленні фактів, що мають юридичне значення.

Підлягає схваленню думка С. А. Чванкіна, що дослідження у сфері правосуддя мають обов'язково здійснюватися в антропологічному вимірі, адже людина є центральною фігурою права. До цього висновку світова правова думка йшла протягом століть, і нині антропологічний підхід визнається невід'ємним складником сучасного праворозуміння. Саме крізь призму прав, свобод і законних інтересів людини слід розглядати основні цілі та завдання цивільного судочинства, оскільки його сутність полягає у забезпеченні справедливого, ефективного та гуманного механізму захисту прав людини у правовій державі [192, с. 50].

Отже, застосування комплексу наведених вище методів наукового пізнання дало змогу здійснити ґрунтовний аналіз норм цивільного процесуального законодавства України, що регулюють порядок розгляду та вирішення справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, в цивільному судочинстві, а також виявити правові колізії у відповідному правовому регулюванні.

1.2. Теоретичні підходи до визначення понять юридичні факти та факти, що мають юридичне значення

В юридичній літературі немає єдиного погляду щодо поняття «юридичного факту» та «фактів, що мають юридичне значення», крім того, більшість науковців співвідносять такі поняття, тому виникає необхідність розглянути кожен із таких категорій окремо.

Щодо визначення поняття «юридичний факт», то необхідно зазначити, що «сама доктрина юридичних фактів розроблялася головним чином у межах теорії правовідносин, складаючи предмет теорії права» [202, с. 230].

О. А. Явор звертає увагу, що «історія розвитку теорії юридичних фактів

свідчить про те, що загальне їх поняття формувалося на підставі конкретних юридичних знань про окремі види юридичних фактів, поява яких була зумовлена об'єктивною потребою виникнення, зміни й припинення суспільних відносин» [204, с. 69].

Необхідно зазначити, що «дослідження юридичних фактів має досить тривалу історію, яка бере початок ще у римському приватному праві. Хоча римські юристи не виробили універсального визначення такого поняття, проте їхні правові конструкції стали підґрунтям для подальшої доктринальної розробки та систематизації» [174, с. 44].

Перші спроби наукового осмислення поняття юридичних фактів після римських правників належать німецьким дослідникам А. Манігке та Ф. К. фон Савіньї, які наголошували, що «юридичними фактами є всі події, котрі зумовлюють виникнення або припинення правовідносин» [1, с. 827]. Загалом саме німецькі та італійські вчені приділили найбільше уваги проблематиці юридичних фактів. Їхні дослідження були спрямовані не лише на з'ясування поняття та сутності цього явища, а й на розробку класифікацій та визначення ролі юридичних фактів у правозастосовній практиці [2, с. 111-113].

А. М. Завальний зазначає, що «вагомий внесок у розвиток теорії юридичних фактів зробили представники німецької цивілістики. Це було зумовлено активним розвитком майнових відносин у ХІХ ст., що потребувало більш глибокого наукового осмислення підстав виникнення цивільних правовідносин. Значний доробок належить Г. Дернбургу, Р. Зому, Г. Пухті, А. Тону та іншим ученим, які заклали підвалини сучасної теорії юридичних фактів у цивільному праві» [35, с. 6].

Як звертають увагу науковці, особливо важливою є точка зору французького соціолога Еміля Дюркгейма. Досліджуючи поняття соціальних фактів, він підкреслював їхнє ключове значення для розуміння сутності суспільного життя. На думку Дюркгейма, соціальний факт – це певна форма дії чи явища, яке існує під впливом зовнішніх сил і може продовжувати своє існування незалежно від бажань або поведінки окремої людини [74, с. 7].

Водночас англійські та американські вчені традиційно більш обережно ставляться до абстрактних юридичних категорій. Вони, як правило, уникають складних доктринальних побудов і зосереджуються переважно на конкретних фактичних обставинах, що мають значення для правозастосування [3, с. 237].

У сучасній приватноправовій доктрині є загальнопоширена думка, що юридичні факти – це обставини чи життєві факти, із якими норми права пов'язують виникнення, зміну чи припинення правовідносин. Відповідно до словника, термін «факт» визначають як «дійсність, реальність, те, що об'єктивно існує (подія, явище тощо)» [154, с. 262].

Досліджуючи питання визначення поняття «юридичний факт» спостерігається, що такий термін також ототожнюється з категоріями як «обставини», «результати», «події», а також супроводжується характеристиками «істинність» та «реальність».

Науковці підкреслюють, що «юридичні факти становлять фундаментальну категорію не лише загальної теорії права, але й окремих галузевих правових наук» [9, с. 8].

Так, наприклад, в доктрині теорії права зазначається, що юридичні факти – це реальні обставини життя, що мають певні юридичні ознаки. Вони є законними, обґрунтованими, здатними викликати юридичні наслідки, конкретними, оформленими належним чином, інформативними та дієвими. Саме ці обставини слугують підставою для виникнення, зміни або припинення правовідносин [194, с. 96].

Схожої позиції дотримується Х. В. Приходько та вказує, що є юридичні факти «як конкретні життєві обставини, явища чи елементи соціальної дійсності, які прямо або опосередковано визнаються правовими нормами, оскільки чітко передбачені гіпотезами останніх» [123, с. 59].

П.М. Рабінович трактує юридичні факти «як передбачені гіпотезами норм права чіткі обставини, настання яких зумовлює виникнення, зміну або припинення правовідносин» [142, с. 84].

У цивільному праві юридичні факти розглядають як «обставини,

наявність яких спричиняє встановлення, припинення або зміну цивільних прав та обов'язків, або інші цивільно-правові наслідки для учасників цивільних правовідносин. У зв'язку з цим юридичним фактом цивільного права доцільно визнавати обставини, з якими закон або договір пов'язує виникнення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, будь-які інші юридичні наслідки в сфері цивільних правовідносин» [52, с. 15].

О. В. Басай юридичний факт визначає «як обставини (дії приватних та публічних осіб, події, як передбачені, так і безпосередньо не визначені у законодавстві але відповідають загальним засадам цивільного законодавства), з наявністю або відсутністю яких норми права пов'язують настання певних юридичних наслідків, зокрема виникнення прав та обов'язків» [9, с. 14]. Однак щодо цього визначення, то є певні зауваження з приводу того, що науковець визначає обставини як «дії..., події... які відповідають загальним засадам цивільного законодавства», оскільки такі юридичні факти можуть виникати не тільки відповідного до цивільного законодавства, а наприклад, й до сімейного, трудового тощо.

О. І. Харитонova зазначає, що «поняття «юридичний факт» поєднує матеріальний та юридичний аспекти, оскільки, з одного боку, воно відображає явища дійсності (події та дії), а з іншого – визначається як явище, передбачене нормами права» [175, с. 45]. До матеріальних складових юридичного факту належать: реальні життєві явища; нормативна конструкція (факт-модель); наявність юридично релевантних ознак; конкретність і індивідуальність; відображення інформації про суспільні відносини [9, с. 9].

Схожої точки зору дотримується М. Д. Пленюк та розглядає юридичний факт «як життєву ситуацію, що характеризується двома основними ознаками: нормативним закріпленням певної абстрактної моделі поведінки, яка зумовлює юридичні наслідки, та наявністю реальних життєвих обставин». Виходячи з цього, авторка робить висновок, що юридичний факт не може існувати як майбутнє явище, оскільки його сутність полягає у фіксації вже існуючих подій, тих що вже настали [73, с. 123]. Таке зауваження науковиці є

виправданим.

В. А. Андропова також при визначені «юридичний факт» передбачає наявність як матеріального, так і юридичного аспекту такого факту та пропонує розуміти «юридичний факт як зону дії права, у якій правова норма стикається з життєвою дійсністю». З позиції авторки «юридичний факт дозволяє перевести правовідношення у площину фактичних відносин і виявляє взаємозв'язок правової матерії з іншими соціальними науками, зокрема соціологією» [6, с. 150].

Прихильником поділу ознак юридичних фактів на вищезазначені групи (матеріальні та нормативні) є також А. М. Завальний, який «до ознак матеріальної складової частини юридичних фактів включає такі: а) конкретність, індивідуальність; б) відображення інформації про стан суспільних відносин, що входять до предмета правового регулювання; в) зовнішнє вираження; г) включення до складу юридичного факту реальних або неіснуючих соціальних ситуацій чи припущень щодо них». До нормативних ознак юридичних фактів науковець відносить: «безпосередню або опосередковану передбаченість нормою права, фіксацію у встановленій законодавством процедурно-процесуальній формі та можливість зумовлювати передбачені нормами права юридичні наслідки» [34, с. 230-231].

До основних ознак юридичних фактів А. В. Коструба відносить: «конкретність, індивідуальність, темпоральність, об'єктивованість, нормативність, інформативність, наслідковість, формальна визначеність, стимулювання» [51, с. 169-171].

Юридичні факти у сучасній правовій науці доволі часто досліджуються крізь призму механізму правового регулювання. Так, С. О. Погрібний наголошує, що «механізм правового регулювання зобов'язальних відносин являє собою послідовний ланцюг трансформацій правових явищ, у межах якого саме юридичні факти виступають засобами, що зумовлюють зміни у змісті суб'єктивних прав та обов'язків» [75, с. 65].

Динамічний характер механізму правового регулювання відзначає також С. О. Сліпченко та зазначає, що «саме юридичний факт може визначати момент виникнення динаміки правовідносин та впливати на характер їх розвитку» [155, с. 197]. Такий підхід науковця є обґрунтованим, оскільки настання юридичного факту дійсно встановлює початок трансформації у структурі правовідносин.

Одночасно необхідно погодитись з точкою зору З. В. Ромовської, яка стверджує, що «значення юридичного факту полягає не лише у виникненні прав і обов'язків, але й у їх трансформації та припиненні» [146, с. 325].

В юридичній літературі, також простежується така позиція та науковці зазначають, «...що хоча у ст. 11 ЦК України йдеться лише про підстави виникнення цивільних прав та обов'язків, але вказані у ній обставини можуть також спричиняти трансформацію вже існуючих цивільних правовідносин – їх зміну, припинення, призупинення тощо. Отже, точніше було б говорити не про «підстави виникнення», а про «підстави виникнення, трансформації та припинення цивільних прав та обов'язків» [173, с. 15].

Дещо інший підхід до розуміння поняття «юридичний факт» визначає В. В. Луць, який вважає «юридичний факт, як і будь-який соціальний, має розглядатися у двох аспектах – онтологічному і гносеологічному. У першому випадку про нього говорять як про елемент об'єктивної соціальної дійсності, у другому – як про компонент емпіричного знання, що відображає об'єктивні процеси та явища соціального життя. Відповідно, юридичні факти, з одного боку, є явищами реального життя, з другого – моментами або ступенями у пізнанні правової дійсності» [63, с. 14].

На думку О. А. Явора, юридичний факт має свою особливість порівняно з філософським поняттям факту. Якщо у філософії факт здебільшого використовується для пояснення процесу пізнання, то в юриспруденції він має ширше застосування. Юридичний факт не лише допомагає у пізнавальній сфері, наприклад, при доказуванні чи правовій кваліфікації, а й виконує

практичні функції, будучи частиною механізму дії права та засобом правового регулювання [204, с. 68].

Отже, юридичні факти – це різноманітні життєві обставини, які можуть стосуватися як природної сфери (наприклад, народження чи смерть людини, закінчення певного строку), так і соціального життя (вчинки людей, рішення державних органів тощо). Проте не кожна життєва обставина автоматично є юридичним фактом. Вона набуває такого статусу лише тоді, коли визнається державою і закріплюється у законодавстві. Наприклад, народження, смерть або шлюб стають юридичними фактами лише після офіційної реєстрації в органах державної реєстрації актів цивільного стану. Саме запис в актовому записі про шлюб і видане свідоцтво підтверджують факт його укладення та створюють права й обов'язки подружжя. Натомість шлюб, укладений лише за релігійними обрядами, не має таких юридичних наслідків. У гіпотезі правової норми зазвичай зазначаються ті обставини, з якими закон пов'язує виникнення, зміну чи припинення прав і обов'язків, а саме юридичні факти. Один і той самий життєвий факт може мати або не мати юридичного значення залежно від того, як його тлумачить чинне законодавство на певний момент. Так, після прийняття СК України 10 січня 2002 року юридичного значення набули фактичні шлюбні відносини: якщо чоловік і жінка проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу, але можуть це довести, то тоді вони мають такі ж майнові права, як і подружжя, що перебуває у зареєстрованому шлюбі (ст. 74 СК України). Раніше подібна норма в законодавстві була відсутня [78, с. 282].

Юридичні факти приводять норми суб'єктивного права в дію. Юридичні факти завжди виступають як підстави виникнення правовідносин, без яких правовідносини виникнути не можуть. Також під юридичними фактами слід розуміти конкретні життєві обставини, з наявністю яких норми права пов'язують настання передбачених у них юридичних наслідків (тобто будь-яких юридичних наслідків, а не лише виникнення, зміна чи припинення правовідносин).

Щодо визначення поняття факти, що мають юридичне значення, то як

правило науковці визначають «...обставини об'єктивної дійсності, з якими закон пов'язує певні юридичні наслідки (виникнення, зміну або припинення прав і обов'язків заінтересованих осіб)» [69, с. 113]. По суті, таке визначення міститься у ч. 2 ст. 315 ЦПК України, яка встановлює, що суд має право розглядати також і інші справи про встановлення фактів, крім визначених у ч.1 ст. 315 ЦПК України, від яких залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав фізичних осіб, отже науковці майже відтворюють норму законодавства та не надають свого власного визначення.

Як вже зазначалось, у доктрині права більшість науковців співвідносять поняття «юридичні факти» та «факти, що мають юридичне значення». Так, наприклад Т. Ц. Кашперської зазначає, що «...поняття «факти, що мають юридичне значення» та «юридичні факти» є тотожними правовими категоріями, адже юридичні факти завжди тягнуть виникнення, зміну чи припинення правовідносин (прав, інтересів та обов'язків), тобто і є фактами, що мають юридичне значення» [37, с. 34-35].

Ю. О. Підченко підтримує вищезазначену позицію та вважає, «що такий підхід є обґрунтованим, адже охоплює всі сутнісні ознаки юридичних фактів, розроблені теорією права» [72, с. 143].

В. В. Комаров та Г. О. Світлична також ототожнюють такі поняття та вважають, що «юридичні факти це конкретні обставини, які безпосередньо або опосередковано впливають на права та інтереси суспільства, держави, фізичних та юридичних осіб» [46, с. 152].

Іншої позиції дотримується Т. Л. Лузан та зазначає, що «...поняття «юридичні факти» та «факти, що мають юридичне значення» не є тотожними. Поняття «юридичні факти» є родовим щодо видового поняття «факти, що мають юридичне значення», оскільки фактами, що мають юридичне значення, є лише ті юридичні факти, які можуть бути встановлені судом у порядку окремого провадження в цивільному судочинстві» [59, с. 34-35].

З такою точкою зору науковця варто погодитись, оскільки юридичні факти, це можуть буди будь-які обставини дійсності (дія чи подія), з наявністю

яких норми права пов'язують виникнення, зміну чи припинення правовідносин. В свою чергу факти, що мають юридичне значення – це такі факти (обставини), які відповідно до норм законодавства, потребують встановлення, зокрема у судовому порядку для встановлення правового статусу фізичної особи (встановлення факту проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу тощо) чи певної події, дії (встановлення факту реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення, встановлення факту смерті, народження) та настання правових наслідків, особливо якщо закон прямо пов'язує з ними певні права, зокрема, припинення шлюбних відносин з настанням таких наслідків, як отримання спадщини, встановлення опіки або піклування, отримання пенсії або інших соціальних виплат тощо.

Необхідно звернути увагу, що судова практика містить поняттєвий апарат «юридичного факту». Так, згідно з постановою Верховного Суду від 20 червня 2019 року у справі № 632/580/17569 «юридичними фактами є певні факти реальної дійсності, з якими нормою права пов'язує настання правових наслідків, зокрема виникнення, зміна або припинення цивільних прав та обов'язків» [116]. Відповідно до постанови Верховного Суду від 29 листопада 2021 року у справі № 953/17730/19 «юридичні факти можуть бути встановлені лише для захисту, виникнення, зміни або припинення особистих чи майнових прав заявника» [120].

Отже, юридичні факти є підставою для виникнення правовідносин, а факти, що мають юридичне значення – це такі факти (обставина) реальної дійсності, з якими норма права пов'язує настання правових наслідків (виникнення, зміна або припинення правовідносин) які потребують встановлення, шляхом їх доведення, зокрема у судовому порядку задля подальшої реалізації цих правовідносин.

На підставі вищенаведеного, факти, що мають юридичне значення у цивільному судочинстві варто розуміти як факти (обставини) реальної дійсності, з якими норма права пов'язує настання правових наслідків (виникнення, зміна або припинення правовідносин), які потребують

встановленню, шляхом їх доведення у цивільному судочинстві, в порядку окремого провадження задля подальшої реалізації цих правовідносин.

1.3. Підстави виникнення права на встановлення фактів, що мають юридичне значення, в порядку окремого провадження

Справи про встановлення факту, що мають юридичне значення, відносяться як до судового порядку розгляду, так і до позасудового порядку. Щодо вирішення питання визначення юрисдикції справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, то як зазначається в п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України № 5 від 31.03.1995 року «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» «суди мають право враховувати норми законодавчих актів, якими передбачено не судовий порядок встановлення певних фактів або визначено факти, які в даних правовідносинах можуть підтверджуватися рішенням суду»[138].

Справедливим є твердження, визначене у юридичній літературі, що особливість цієї категорії справ полягає в тому, що їх розгляд здійснюється судами цивільної юрисдикції, незалежно від того, які саме правові відносини згодом можуть виникнути, змінитися або припинитися внаслідок встановлення певного факту [144]. Це пояснюється тим, що ГПК України [20] та КАС України [41] не містять норм, які б передбачали процесуальний порядок розгляду таких справ.

Крім того, положення, що визначають межі господарської чи адміністративної юрисдикції, не надають відповідних повноважень іншим судам, окрім місцевих загальних судів, вирішувати подібні питання.

З цього приводу є різна судова практика. Так, наприклад, Велика Палата Верховного Суду у постанові від 30.01.2020 року у справі № 287/167/18-ц встановила, що «заявник просив суд установити факт, що у списку евакуйованих громадян Чорнобильського району Київської області було допущено опіску щодо дати народження. Встановлення юридичного факту,

який пов'язаний із вирішенням спору із суб'єктом владних повноважень щодо права на отримання пенсії, відповідно до ч. 2, п. 3 ч.6 ст.12, п. 2 ч.1 ст. 263 КАС України має розглядатися в спрощеному позовному провадженні як справа незначної складності за правилами адміністративного судочинства» [101]. Схожий висновок міститься у постанові Верховного Суду від 22.03.2023 року у справі № 290/289/22-ц, в якій зазначено, що «спори про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу з метою звернення до відповідних органів за призначенням одноразової грошової допомоги не належать до цивільної юрисдикції» [93].

Велика Палата Верховного Суду у своїй постанові від 18.01.2024 року по справі № 560/17953/21 відступає від висновків щодо застосування норм права у подібних правовідносинах стосовно юрисдикції, що викладено у вищезазначених постановах Верховного Суду та зазначає, що «вважає помилковими такі висновки Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду, оскільки вказаний підхід до визначення юрисдикції справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, не узгоджується із завданням і метою адміністративного судочинства, визначеними статтею 2 КАС України» [82].

Аналогічний висновок викладений Верховним Судом у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду у постанові від 21 лютого 2024 року у справі № 369/8687/22 в якій вказано, що «чинне законодавство не передбачає іншого судового порядку підтвердження факту, що має юридичне значення, окрім як розгляд справ про встановлення факту, що має юридичне значення, в порядку цивільного судочинства» [105].

Аналізуючи вищенаведені постанови Верховного Суду (постанови від 18.01.2024 року у справі № 560/17953/21, від 21 лютого 2024 року у справі № 369/8687/22) необхідно зазначити, що у цих постановах суд дійшов вірного висновку, оскільки справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, відповідно до норм законодавства, що підлягають розгляду в судовому порядку відносяться до цивільного судочинства, не зважаючи на те,

яка мета звернення, і для чого необхідно встановити такий факт. Крім того, необхідно зазначити, що відповідно до ч. 4 ст. 172 КАС України «не допускається об'єднання в одне провадження кількох вимог, які належить розглядати в порядку різного судочинства, якщо інше не встановлено законом» [41].

Оскільки вимоги про встановлення фактів, що мають юридичне значення розглядають в окремому провадженні, в порядку цивільного судочинства відповідно до п.5 ч. 2 ст. 293 ЦПК України, то вони не можуть розглядатись в адміністративному судочинстві. Необхідно відзначити, що до переліку повноважень адміністративного суду при вирішенні справ та прийнятті рішення відсутні такі повноваження як встановлення фактів, що мають юридичне значення (ч.2 ст. 245 КАС України). Отже, у випадку вирішення справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення в порядку адміністративного судочинства повинно бути зазначено про це в резолютивній частині рішення суду, що не передбачено нормами КАС України. На що також звертає увагу Верховний Суд у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду в своїй постанові від 21 лютого 2024 року у справі № 303/5724/22 та зазначає, що «не можуть бути поєднаними в одному провадженні вимоги про встановлення факту, що має юридичне значення, та оскарження рішення, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень, оскільки ці вимоги підсудні судам різних юрисдикцій» [113].

На підставі вищенаведеного, вважаємо, що справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, необхідно відносити виключно до цивільної юрисдикції, якщо вони підлягають розгляду в судовому порядку, не залежно від мети їх встановлення.

Щодо розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення у судовому порядку, то як вже зазначалось, цивільним процесуальним законодавством передбачений розгляд судом справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, в порядку окремого провадження.

Законодавець у ч. 1 ст. 293 ЦПК України надає визначення такому виду провадження цивільного судочинства як окреме провадження та визначає його як «вид непозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав» [184].

Науковці в юридичній літературі звертають увагу на те, що хоч законодавство надає легальне визначення поняття окремого провадження, яке є важливим і позитивним кроком, воно все ж не надало вичерпних відповідей щодо його правової природи та місця в системі цивільного процесу. У науковій спільноті тривалий час точаться дискусії про те, чим саме справи окремого провадження відрізняються від позовних справ, адже між цими видами проваджень існують як спільні риси, так і принципові відмінності [47, с.23].

Справедливо відмічає Т. А. Стоянова, що критерієм для визначення, у якому саме виді провадження буде розглядатися справа, є лише сукупність певних юридичних характеристик. Тобто справа повинна відповідати конкретним ознакам, передбаченим законом, щоб її можна було розглядати в тому чи іншому порядку [158, с. 52].

Не вдаючись до дискусій, необхідно зазначити, що справи окремого провадження на відміну від інших видів проваджень, в том числі й справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, характеризуються відсутністю: спору про право, принципу змагальності, сторін з протилежними інтересами, інституту третіх осіб, права на укладення мирової угоди, передачі справи до розгляду третейським судом, меж розгляду справи тощо. Також Т. А. Стоянова досліджуючи питання щодо неможливості застосування альтернативних способів врегулювання спору, як ознаки справ окремого провадження дійшла висновку, що через особливості правової природи справ окремого провадження існують суттєві обмеження в порядку їх розгляду. Це

означає, що для таких справ неможливо застосовувати інші, альтернативні способи врегулювання спору [159, с. 64].

Н. В. Волкова звертає увагу, що «в окремому провадженні об'єкт та способи судового захисту відрізняються від інших видів проваджень (позовного та наказного проваджень). Об'єктом судового захисту у справах окремого провадження є охоронюваний законом інтерес. Способами ж захисту прав та інтересів в окремому провадженні є підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав» [14, с. 265].

С. Я. Фурса визначає «об'єктом судового захисту при розгляді справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, є охоронювані законом інтереси, а предметом судової діяльності – встановлення юридичних фактів із метою забезпечення реалізації заінтересованими особами належних їм суб'єктивних прав» [170].

У правовій науці немає єдиного підходу до визначення правової природи окремого провадження як самостійного виду цивільного судочинства. Дослідники висловлюють різні думки щодо його сутності та функцій. Водночас у юридичній літературі наголошується, що головною ознакою окремого провадження є відсутність спору про право між сторонами. Саме ця особливість зумовлює його інквізиційний (дослідницько-судовий) характер, коли суд не вирішує конфлікт, а з'ясовує юридичні факти чи обставини, необхідні для охорони прав та інтересів особи [79, с. 182].

Як зазначає В. В. Комаров, «окреме провадження є процедурою, в якій суд, діючи за власною ініціативою у межах заявленого факту, встановлює юридичну істину» [48, с. 78]. Така позиція узгоджується з положенням ч. 1 ст. 13 ЦПК України, яка визначає, що суд розглядає справи лише в межах заявлених вимог, «...однак в окремому провадженні межі визначаються не спором, а характером заявленого юридичного факту. Крім того, специфіка

суб'єктного складу в окремому провадженні також є відмінною: зазвичай участь беруть лише заявник та заінтересовані особи, які можуть не висловлювати заперечень» [79, с. 182]. Об'єднання справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення обумовлене юридичною природою відповідних фактів, що потребують правового визнання з боку суду, але не породжують процесуального конфлікту. Це обґрунтовує виокремлення спеціального порядку судового розгляду, адаптованого до специфіки предмета доказування, виду доказів, меж розгляду справи та ролі учасників справи. Як справедливо вказує Ю. О. Колесник, «окреме провадження реалізує стабілізуючу функцію правосуддя, сприяючи правовій визначеності та безперервності суб'єктивного права» [42, с. 26].

З огляду на вищезазначене, окреме провадження виступає як універсальний процесуальний інструмент, що забезпечує належну реалізацію правових гарантій особи в тих випадках, коли існує потреба в юридичному підтвердженні юридичних фактів або встановлення правового статусу фізичної особи, але відсутній спір про право, який вимагав би змагального розгляду. Таким чином, окреме провадження є важливою складовою концепції доступу до правосуддя, що впливає зі статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та забезпечується на національному рівні через механізми цивільного процесуального права [49].

Ще одним із найбільш дискусійних та актуальних правових питань є питання щодо спірності окремого провадження, а саме наявності спору про право. Як відомо, спір про право є одним із критеріїв розмежування окремого провадження від інших видів цивільного судочинства, зокрема, позовного провадження.

В юридичній літературі з цивільного процесуального права немає єдиного наукового підходу до розуміння сутності окремого провадження та постійно ведуться дискусії щодо наявності спору у справах, що розглядаються за правилами окремого провадження. Умовно науковці поділились на три групи: «1) ті, які вважають, що у порядку окремого провадження розглядаються

безспірні цивільні справи; 2) ті, які обґрунтовують на явність у деяких справ окремого провадження спору про право, а тому умову щодо відсутності спору про право вважають такою, що не є загальною для всіх справ окремого провадження; 3) ті, які вважають, що у справах окремого провадження наявний спір про факт, а тому окреме провадження не може бути безспірним» [69, с. 13-14].

Отже, одні науковців вважають, що «в окремому провадженні немає «спору про право», але спір про самі фактичні обставини справи можливий» [69, с. 14]. З цього приводу М. М. Ясинок зазначає, що «в окремому провадженні може мати місце конфлікт інтересів, який не є правом, оскільки інтереси заявника і заінтересованої особи реально не перетинаються» [209, с. 6]. З таким твердження погоджується Т. Л. Лузан та зазначає, що «дійсно, окреме провадження не безспірне, адже в межах такого провадження допускається спір, але лише спір про факт» [59, с. 78]. Далі науковець аргументує свою позицію тим, що у процесі розгляду справ суд зазвичай встановлює факти, що відбулися в минулому, і робить це на основі дослідження доказів. Тому навіть у справах про встановлення юридичних фактів може виникати певна спірність щодо цих фактів, оскільки вони не завжди є очевидними чи беззаперечними. Відтак, окреме провадження не можна вважати повністю «безспірним», адже суд усе одно з'ясовує обставини, перевіряє достовірність доказів і формує власні висновки [59, с. 79]. Так, така позиція науковця є слушною з огляду на те, що у справах окремого провадження, зокрема, справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення розглядаються за участю заявника та заінтересованої особи, які мають певний юридичний інтерес. Отже, заінтересована особа у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення може заперечувати проти існування такого факту та надавати відповідні докази щодо цього. Однак суд має залишити заяву про встановлення юридичного факту, що має юридичне значення, без розгляду лише в тому випадку, якщо встановлення такого факту пов'язане із необхідністю вирішення спору про право.

Г. В. Чурпіта, визначаючи характерні ознаки окремого провадження, також підтримується позиції, що в окремому провадженні відсутній спір про право, але не виключає наявності «спору про факт, що полягає в неочевидності його існування» [197, с. 148].

Так, насправді необхідно підтримати таку точку зору науковців, які вважають, що в окремому провадженні відсутній спір про право, але наявний спір про факт, оскільки у справах окремого провадження, зокрема й у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, ставиться під сумнів взагалі існування такого факту, інакше не було би необхідності звертатися до суду для встановлення такого факту. Наприклад, у справах про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу, необхідно брати до уваги, що такий шлюб не зареєстрований у встановленому законом порядку органами державної реєстрації актів цивільного стану, то у заявника виникає необхідність підтвердження такого юридичного факту у судовому порядку, який в свою чергу не є очевидним. Заслуговує підтримку висловлювання науковців, що «інколи виникає потреба у встановленні таких обставин, які є підставою для здійснення різних за своєю галузевою належністю суб'єктивних прав, але правоздатна особа не може їх здійснити через те, що факти, що можуть бути підставами суб'єктивного права, не є очевидними і потребують перевірки та підтвердження відповідними доказами. Тому в цивільному процесі за законодавчою традицією існує такий вид судочинства, який дозволяє заінтересованій особі встановлювати у судовому порядку певні юридичні факти з метою подальшого здійснення відповідних суб'єктивних прав» [47, с. 31-32].

Крім того, «якщо ж спір про факт переріс у спір про право, що вирішується в порядку позовного провадження, то суд залишає заяву без розгляду. Таке положення закріплене на законодавчому рівні» [69, с. 14-15]. Так, як вже зазначалось, відповідно до ч. 6 ст. 294 ЦПК України якщо суд встановить наявність спору про право при розгляді справ окремого провадження, зокрема у справах про встановлення фактів, що мають юридичне

значення, то він зобов'язаний постановити ухвалу про залишення заяви без розгляду та роз'яснює особі, що вона має право на звернення з позовною заявою до суду, в порядку позовного провадження [184].

Необхідно зазначити, що у судовій практиці також існують певні труднощі щодо визначення наявності спору в справах про встановлення факту, що мають юридичне значення, що в свою чергу призводить до неправильного визначення виду провадження, а саме, чи підлягає розгляду ця справа в порядку позовного чи окремого проваджень.

Цікавою видається судова практика щодо цього, а саме у постанові від 15 січня 2025 року у справі № 441/1215/24 Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду зазначено, що особа звернулася до суду в порядку окремого провадження із заявою про встановлення факту проживання однією сім'єю без шлюбу та встановлення факту батьківства, з метою отримання спадщини. Верховний Суд дійшов висновку, що якщо набуття права на спадкування пов'язане з необхідністю доведення певних юридичних фактів, особа має право звернутися до суду із заявою про встановлення таких фактів. У разі відсутності спору між сторонами така заява розглядається в порядку окремого провадження. При цьому сам факт того, що заява подається для реалізації права на спадщину, ще не означає наявності спору про право, адже звернення має на меті лише підтвердити юридичні факти, а не вирішити конфлікт між учасниками справи [106].

Отже, така позиція Верховного Суду є виправданою, оскільки факт проживання однією сім'єю без шлюбу встановлюється за правилами окремого провадження, коли цей факт породжує для заявника правові наслідки, такими правовими наслідками є право на спадкування. Це правило застосовується також й до встановлення факту батьківства.

Також є певна категорія справ про встановлення факту щодо самостійного виховання дитини, то таку категорію справ необхідно віднести до загального позовного провадження, оскільки тут наявний спір про право, зокрема, спір

щодо ухилення одного із батьків від виховання дитини, які підлягають розгляду виключно у загальному позовному провадженні.

З веденням в Україні воєнного стану супроводжується зростанням справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, зокрема, стало більше випадків, коли один із батьків, переважно батько, звертається до суду, щоб офіційно підтвердити факт самотійного утримання та виховання дитини. Це пов'язано з тим, що відповідно до ст. 26 Закону України «Про військовий обов'язок та військову службу», особа, яка самотійно виховує дитину віком до 18 років, має право на звільнення з військової служби або мобілізації.

Велика Палата Верховного Суду у постанові від 11 вересня 2024 року у справі № 201/5972/22 (провадження № 14-132цс23) зазначила, що «факт одноосібного виховання дитини одним із батьків не може встановлюватись у безспірному порядку або за домовленістю батьків дитини, в тому числі на підставі укладеного між ними договору або на підставі судового рішення, ухваленного за правилами окремого провадження, оскільки в такому питанні завжди існуватиме загроза порушення принципу дотримання найкращих інтересів дитини» [81]. Варто зауважити, що відповідно до огляду судової практики розгляду цивільних справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, під час дії воєнного стану встановлено, що у більшості випадків суди відмовляють у відкритті провадження у цих справах. Це пояснюється тим, що СК України не передбачає можливості припинення таких обов'язків. Навпаки, у ньому підкреслено невідчужуваність сімейних обов'язків, тобто неможливість відмови від них, зокрема, від обов'язку батьків виховувати дитину. Водночас суд може встановити факт одноосібного виховання дитини одним із батьків, але лише як обставину, що має значення для вирішення спору між батьками щодо виконання їхніх обов'язків із виховання [68, с. 19]. Однак, колегія суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного Суду у постанові від 2 квітня 2025 року (справа №127/3622/24) підкреслила, що під час воєнного стану факт самотійного виховання дитини може бути встановлений навіть без наявності спору між батьками. Це можливо

тоді, коли є докази того, що інший з батьків фактично не бере участі в житті дитини або така участь обмежена. Верховний Суд зазначає, що у таких випадках розгляд таких справ можливий в порядку окремого провадження, тобто без спору між батьками, і суд має право самотійно з'ясовувати всі обставини справи. Отже, з аналізу цієї постанови вбачається, що Верховний Суд допускає розгляд справ про встановлення факту самотійного виховання дитини в порядку окремого провадження за певних обставин, зокрема, в умовах війни, тривалого розлучення з родиною, відсутності можливості реалізовувати батьківські права. Такий висновок суду, хоч і прийнятий на засадах найкращих інтересів дитини, однак варто зауважити, що неможна встановлювати факт виховання дитини одним із батьків у порядку окремого провадження, якщо навіть є така підстава як воєнний стан тощо, з огляду на те, що наприклад, батько не має реальної можливості виконувати свої батьківські обов'язки щодо виховання дитини у зв'язку з тим, що знаходиться на війні або в полоні, або мати забрала дитини та проживає закордоном тощо.

Також необхідно визначити, які саме юридичні факти підлягають встановленню в порядку цивільного судочинства. Суди приймають заяви про встановлення юридичних фактів, що мають юридичне значення, до розгляду в окремому провадженні при дотриманні певних умов, що визначені у п. 1 постанові Пленуму Верховного Суду України № 5 від 31.03.1995 року «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» [138]. Так, в порядку окремого провадження розглядаються справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення якщо: «згідно з законом такі факти породжують юридичні наслідки, тобто від них залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав громадян; чинним законодавством не передбачено іншого порядку їх встановлення; заявник не має іншої можливості одержати або відновити загублений чи знищений документ, який посвідчує факт, що має юридичне значення; встановлення факту не пов'язується з наступним вирішенням спору про право» [138]. Аналогічні умови Верховний Суд визначає у своїх постановах

(постанови Верховного Суду від 10 квітня 2019 року № 320/948/18 [121] ; від 18 січня 2024 року № 560/17953/21 [82]).

Отже, розглядаючи вище наведенні умови необхідно зазначити:

По-перше, це повинні бути не просто юридичні факти, а саме факти, що мають юридичне значення. Законодавець у ч. 1 ст. 315 ЦПК України визначає, які саме справи можуть розглядатись у порядку окремого провадження [184].

Крім того перелік визначений у ч. 1 ст. 315 ЦПК України не є вичерпним, у цивільному судочинстві в порядку окремого провадження можуть розглядатись й «інші факти, від яких залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав фізичних осіб, якщо законом не визначено іншого порядку їх встановлення» (ч. 2 ст. 315 ЦПК України) [184]. Таке положення міститься також в абз. 2 п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України № 5 від 31.03.1995 року «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» [138].

Факт родинних відносин між фізичними особами може встановлюватись за правилами окремого провадження, коли цей факт породжує для заявника правові наслідки. Наприклад, встановлення факту родинних відносин може бути необхідне заявнику для реалізації спадкових прав за законом, за правом представлення або за правом на обов'язкову частку у спадщині (ст. ст. 1258-1265, ст. 1266, ст. 1241 ЦК України) [178].

У порядку окремого провадження «...може бути встановлений факт недостовірності інформації на підставі абз. 3 ч. 4 ст. 277 ЦК України, якщо особа, яка поширила недостовірну інформацію, достовірно невідома», до такого висновку прийшов Верховний Суд у своїй постанові у справі № 504/4099/16-ц від 11 грудня 2023 року [118].

У цивільному судочинстві в порядку окремого провадження може розглядатись також факт, щодо вимушеного переселення осіб, що відбулось саме внаслідок збройної агресії рф (постанова ВС від 22 березня 2023 року, справа № 207/1523/22). Також, Верховний Суд у постанові № 524/2722/23 від 08 листопада 2023 року зазначив, що «...у порядку окремого провадження

може бути встановлений факт вимушеного переселення особи з окупованої території України задля уникнення загрози життю, здоров'ю, порушення свободи, особистих прав на свободу пересування, вираження думки, майнових прав, права на судовий захист на окупованій території саме в результаті збройної агресії російської федерації, метою якої є визначення статусу заявника як особи, що перебуває під захистом Конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року з відповідними правовими наслідками» [103].

Крім того, відповідно до ч. 1 ст. 318 ЦПК України законодавець також вимагає від заявника, у заяві про встановлення факту, що має юридичне значення, вказати мету його встановлення, тобто довести, що факт, який він просить встановити, має саме для нього юридичне значення та забезпечить охорону його інтересів шляхом створення умов для здійснення суб'єктивних прав на підставі рішення суду. Отже, як вже зазначалось, факти, що встановлюються у судовому порядку, повинні мати юридичне значення, а саме від цих фактів мають залежати виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав фізичних осіб. Крім того в заяві повинна бути встановлена мета, саме для чого цей факт необхідно встановити, «оскільки один і той самий факт для певних осіб і для певної мети може мати юридичне значення, а для інших осіб та для іншої мети – ні» [144, с. 523]. Необхідно звернути увагу, що така мета повинна мати правовий характер.

По-друге встановлення факту не пов'язується з подальшим вирішенням спору про право. Це обумовлено закріпленням ч. 6 ст. 294 ЦПК України загальним правилом, згідно з яким у випадку виникнення під час розгляду справи у порядку окремого провадження спору про право, суд має залишити заяву без розгляду і роз'яснити заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах. Таке положення пов'язано з правовою природою розгляду справ окремого провадження, оскільки у справах окремого провадження відсутній спір про право. Однак, як справедливо зазначають науковці, для встановлення факту, що має юридичне значення, важливо не

тільки, щоб на момент судового розгляду не було спору щодо певних фактів, а й щоб такий встановлений судом факт не породжував спору у майбутньому. Якщо під час розгляду справи про встановлення факту заінтересованими особами буде заявлений спір про право або суд сам дійде висновку, що у цій справі встановлення факту пов'язане з необхідністю вирішення в судовому порядку спору про право, суд залишає також таку заяву без розгляду і роз'яснює цим особам, що вони вправі подати позов на загальних підставах. Якщо встановлення певного факту є підставою для похідної позовної вимоги, заявляти у якості самостійної позовної вимоги про встановлення юридичного факту – не потрібно [144, с. 523].

З цього приводу є постанова Верховного Суду від 23 січня 2024 року у справі № 523/14489/15-ц в якій зазначено, що у справах позовного провадження, де розглядається питання про факт спільного проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу, суд зобов'язаний детально обґрунтувати свою позицію в мотивувальній частині рішення. У ній мають бути наведені встановлені судом фактичні обставини, описані спірні правовідносини, а також зазначені докази, на яких ґрунтуються ці висновки. У резолютивній частині рішення суд повинен чітко вказати, чи задовольняє позов повністю або частково, чи відмовляє в позові щодо кожної із заявлених вимог. При цьому вимоги про встановлення юридичного факту не є самостійним способом захисту прав у справах про поділ майна подружжя, вони лише створюють правову підставу для розгляду такої справи [83].

По-третє особа, яка звертається до суду з заявою про встановлення фактів, що мають юридичне значення, якщо не має жодної іншої можливості встановити такий факт. Так, наприклад, якщо особа не може підтвердити родинні зв'язки, для вступу у спадок у зв'язку з розбіжностями у відповідних документах, які посвідчують такий факт. У такому випадку відповідно до норм законодавства, особа звертається з заявою до державних органів реєстрації актів цивільного стану. У разі, якщо зазначений орган відмовляє видати такий документ з підстав неможливості установити правильність написання у

документі, що посвідчує такий факт, то тільки тоді особа має право на звернення до суду за встановленням такого факту.

Законодавець передбачає позасудовий порядок для таких справ, як про встановлення факту народження особи в певний час, оскільки встановлення цього факту належить до компетенції органу державної реєстрації актів цивільного стану, якщо відповідні органи відмовляють у зв'язку з неможливістю встановити такий факт, то тільки тоді такий факт встановлюється в цивільному судочинстві. Таке ж правило щодо розмежування юрисдикції застосовується й до встановлення фактів реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення. Зазначені факти підлягають встановленню у судовому порядку у випадку, якщо «в органах ДРАЦСу не зберігся відповідний запис, у його відновленні було відмовлено або запис може бути відновлений лише на підставі рішення суду про встановлення факту реєстрації акту цивільного стану» [37, с. 68-69].

Верховний Суд у своїй постанові від 31 січня 2024 року у справі № 953/2790/23 зазначив, що «вимоги про встановлення фактів визнання заявника таким, що є непридатним до військової служби з виключенням з військового обліку, є виключеним з військового обліку і не є військовозобов'язаним, не підлягають розгляду судом без вирішення указаних питань у позасудовому порядку» [104].

Якщо позасудовому порядку неможливо встановити певний факт, то особа має право звернутися до суду з відповідною вимогою, у цьому випадку відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 318 ЦПК України заявник разом із заявою про встановлення факту, що має юридичне значення подає докази, що підтверджують неможливість одержання або відновлення документів, що посвідчують цей факт іншим шляхом.

По-четверте, якщо чинне законодавство не передбачає іншого позасудового порядку встановлення фактів, що мають юридичне значення.

Вірним є твердження Н. Ю. Голубевої яка зазначає, що «встановлення факту, що має юридичне значення щодо вимушеного переселення з окупованої

території, яке відбулось унаслідок збройної агресії Російської Федерації та окупації Російською Федерацією частини території України, можливе лише у судовому порядку, оскільки законодавець не визначив іншого, позасудового способу встановлення причинно-наслідкового зв'язку між переселенням осіб із зони проведення бойових дій на сході України та військовою агресією Російської Федерації. ... Метою встановлення вказаного факту є здійснення законної реалізації заявником суб'єктивного права на компенсацію шкоди, завданої переселенням, а втому числі і на підставі норм Конвенції «Про захист цивільного населення під час війни» від 12 серпня 1949 р., ратифікованої Україною 03 липня 1954 р.» [18, с. 6].

З цього приводу слушною є судова практика, а саме у постанові у справі № 490/6057/19-ц від 05 грудня 2022 року (провадження № 61-18514сво21) Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду, суд дійшов висновку, що «встановлення факту, що має юридичне значення, щодо загибелі військовослужбовця під час захисту Батьківщини внаслідок збройної агресії рф проти України можливе лише у судовому порядку, оскільки законодавець не визначив іншого, позасудового способу встановлення причинно-наслідкового зв'язку між смертю військовослужбовця та військовою агресією рф» [84]. Аналогічні висновки Верховного Суду містяться також у постановах від 14 березня 2018 року у справі № 363/2981/16-ц [110], від 12 квітня 2018 року у справі № 243/7029/17 [107], від 29 січня 2020 року у справі № 320/5213/17 [109].

Також, цивільне процесуальне та сімейне законодавство України не встановлює спеціальних умов для розгляду справ про встановлення факту проживання однією сім'єю без шлюбу, факту родинних відносин або факту батьківства (материнства). У законодавстві не визначено жодних інших органів, які мали б повноваження розглядати такі справи. Отже, вирішення цих питань належить виключно до компетенції судів цивільної юрисдикції, тобто саме вони мають право розглядати й ухвалювати рішення у таких справах [37, с. 67-68].

Однак, не всі факти можуть бути встановлені в судовому порядку, наприклад, факт про підтвердження трудового стажу, оскільки відповідно до п. 2 постанови Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1993 року № 637 «Про затвердження Порядку підтвердження наявного трудового стажу для призначення пенсій за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній» «у разі коли документи про трудовий стаж не збереглися, підтвердження такого стажу здійснюється органами Пенсійного фонду на підставі показань свідків» [132].

Також відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України» від 21 квітня 2022 року № 2217-IX [125] передбачений порядок, якщо у заявника є документ який підтверджує факт смерті на тимчасово окупованій території (наприклад, свідоцтво про смерть, видане окупаційними органами влади), то такий факт може бути встановлено в позасудовому порядку, а саме може бути зареєстрований органами ДРАЦС. Але необхідно враховувати той факт, що такі документи хоч і видані окупаційними органами влади, які не визнаються нашою державою, однак вони повинні мати офіційний характер, тобто видані на встановленому законодавством зразку бланка свідоцтва про народження або смерть тощо. В іншому випадку, якщо це буде будь-який інший документ не встановленого законодавством зразка, то відділ ДРАЦС відмовить в реєстрації народження або смерті. У цьому випадку це буде судовий порядок.

Згідно з ч. 3 ст. 315 ЦПК України, визначено перелік справ, які не можуть розглядатися судом у порядку окремого провадження. До таких справ належать: встановлення факту належності особі паспорта, військового квитка, членського квитка об'єднання громадян, а також свідоцтв, що видаються органами державної реєстрації актів цивільного стану [184].

Разом з тим, не підлягає встановленню за правилами окремого провадження факт підтвердження права на жиле приміщення або на його обмін при розірванні шлюбу. У разі відмови в задоволенні вимог про визнання права

на жилу площу або на її обмін заінтересована особа має право звернутися до суду з відповідним позовом (п. 7 постанови Пленуму Верховного Суду України № 5 від 31 березня 1995 року «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення») [138].

У зв'язку з введенням воєнного стану в Україні виникла необхідність звернення осіб за захистом своїх прав пов'язаних з таким станом, що сприяло необхідності встановлення й інших юридичних фактів у судовому порядку. Відповідно до цього в цивільному судочинстві в порядку окремого провадження можуть розглядатись наступні справи: «про встановлення факту, що заявник є членом сім'ї загиблого військовослужбовця, з метою отримання грошової компенсації; про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу з метою отримання грошової компенсації у зв'язку зі смертю військовослужбовця; про встановлення факту перебування на утриманні загиблого військовослужбовця з метою отримання переходу на інший вид пенсії або отримання соціальної допомоги» [68, с. 14].

Необхідно зазначити, що цивільне процесуальне законодавства передбачає встановлення факту смерті фізичної особи на території, на якій введено воєнний стан, наслідком якої є ухвалення відповідно рішення, на підставі якого органи ДРАЦС відкривають актовий запис про смерть, до таких справ варто віднести: встановлення факту смерті особи в певний час в разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту смерті (п. 8 ч. 1 ст. 315 ЦПК України); встановлення факту смерті особи, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави вважати її загиблою внаслідок нещасного випадку внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру (п. 9 ч. 1 ст. 315 ЦПК України); встановлення факту смерті особи на тимчасово окупованій території України або на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан (ст. 317 ЦПК України).

Крім того необхідно зазначити, що ЦПК України виокремлює в окрему самостійну категорію справ про визнання фізичної особи безвісно відсутньою

або оголошення її померлою в окремому провадженні (п. 3 ч.1 ст. 293 ЦПК України), які не відносяться до справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, оскільки мають різну правову природу та порядок розгляду. Критерієм розмежування справ про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою від вищенаведених справ, що передбачені п. п.8-9. ст. 315 та ст. 317 ЦПК України є наявність чи відсутність безспірної, достовірної, доказової бази, що підтверджують смерть особи в певний час за певних обставин.

Отже, як зазначається у юридичній літературі, що інститут визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою спрямований на усунення невизначеності її правового статусу, коли людина тривалий час відсутня за місцем постійного проживання і про неї немає відомостей. Його мета полягає у захисті майнових прав і інтересів як самої відсутньої особи, так і тих осіб, з якими вона перебуває у певних правових відносинах, наприклад, членів сім'ї чи співвласників майна [180, с. 446]. Враховуючи особливість рішення суду у справах про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою, а саме що висновок суду в цих справах «...ґрунтується на юридичному припущенні знаходження особи в живих, а оголошення померлою – на юридичному припущенні смерті особи» [55, с. 734]. Це твердження підсилюється ще тим, що цивільне процесуальне законодавство передбачає порядок скасування рішення про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою (ч. 1 ст. 309 ЦПК України). Крім того справи про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою на відміну від встановлення факту смерті особи розглядається колегіально у складі одного судді та двох присяжних (ч. 4 ст. 293 ЦПК України).

У справах про встановлення факту смерті (п. п.8-9. ст. 315 та ст. 317 ЦПК України) є наявна достовірна інформація про смерть особи в певний час при певних обставинах, але отримати наприклад, медичне свідоцтво про смерть, на підставі якого здійснюється реєстрація смерті органами ДРАЦС не має

можливості у зв'язку з воєнними діями тощо. На цьому також наголошують науковці та зазначають, що встановлення факту смерті необхідно відрізняти від справ про оголошення фізичної особи померлою, оскільки підставами для оголошення особою померлою та встановлення факту смерті особи є різними, а саме, «підставою для оголошення фізичної особи померлою є обставини, що припускають її загибель від певного нещасного випадку. Підставою для встановлення факту смерті є підтверджені доказами обставини, що достовірно свідчать про смерть громадянина у певний час за певних обставин» [64, с. 67].

З цього приводу є слушна судова практика Верховного Суду, так у постанові від 29 березня 2023 року у справі № 753/8033/22 вказано, що заявниця зазначала, що після початку повномасштабного вторгнення росії до України втратила зв'язок із батьками, які проживали в місті Маріуполі. Пізніше вона дізналася, що 18 березня 2022 року її батько, віком 82 роки, помер, однак через активні бойові дії у місті його смерть не була офіційно зареєстрована державними органами. Тіло батька деякий час лежало серед інших загиблих, поки його не впізнали колишні учні та поховали на місцевому цвинтарі. Оскільки Маріуполь нині є тимчасово окупованою територією, заявниця не має можливості звернутися до органів державної реєстрації актів цивільного стану для оформлення свідоцтва про смерть. Верховний Суд у своєму рішенні дійшов висновку, що підставою для встановлення факту смерті є наявність достовірних доказів, які підтверджують, що певна особа померла у конкретний час і за визначених обставин. До таких доказів у справах, пов'язаних із воєнним станом чи тимчасово окупованими територіями, можуть належати: письмові та речові докази (у тому числі фото, відео, аудіо); свідчення очевидців; висновки експертів; копії медичних документів (довідок або свідоцтв про смерть); довідки з військових частин чи військкоматів (якщо йдеться про військовослужбовців); заяви до правоохоронних органів про зникнення особи в умовах, що загрожували її життю [100]. Отже, з аналізу цієї постанови вбачається, що підставою для встановлення факту смерті є

підтверджені доказами обставини, які достовірно свідчать про смерть фізичної особи в певний час і за певних обставин.

Також є справи, які не відносяться до цивільною юрисдикції про це наголосив Верховний Суд у постанові № 233/61/23 від 20 березня 2024 року та зазначив про неможливість у порядку окремого провадження розгляду справ «...про встановлення факту незаконного позбавлення свободи учасниками незаконного збройного формування так званої днр та утримання в незаконних місцях несвободи. Встановлення факту перебування у полоні окупаційних органів фактично має на меті встановлення обставин злочину (подія, склад та суб'єкти), що підлягає встановленню лише в межах кримінального провадження. Суд цивільної юрисдикції не може перевіряти та надавати оцінку обставинам, які підлягають встановленню» [102].

До таких справа, що не відносяться до встановленню в судовому порядку фактів, що мають юридичне значення, необхідно також віднести:

- факт поранення при виконанні обов'язків військової служби внаслідок збройної агресії РФ проти України (постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 04 серпня 2021 року у справі № 308/13912/19) [85];

- факт захворювання при виконанні обов'язків військової служби внаслідок збройної агресії РФ проти України (постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 16 червня 2021 року у справі № 617/684/19) [119];

- факт участі в бойових діях (постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 30 вересня 2020 року у справі № 202/5029/18) [86] тощо.

Отже, на підставі здійсненого аналізу, факти, що мають юридичне значення вважаємо за необхідне класифікувати за ознакою порядку їх встановлення:

- факти, що підлягають встановленню тільки в судовому порядку (виключна судова цивільна юрисдикція);

- факти, що не підлягають встановленню в судовому порядку (позасудовий порядок);
- факти, що підлягають встановленню в судовому порядку, у разі неможливості встановлення їх в позасудовому порядку.

Щодо судового порядку розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення у цивільному судочинстві, то у доктрині права надається різна класифікація таких фактів. Так, наприклад, М. М. Ясинок вважає, усі факти, що мають юридичне значення, можна поділити на три основні групи: реєстраційні юридичні факти – це такі обставини, які обов’язково фіксуються державою у письмовій формі. До них належать, зокрема, реєстрація шлюбу, його розірвання, усиновлення, народження та смерть особи; неочевидні юридичні факти – це факти, які не мають офіційного документального підтвердження, тому можуть бути встановлені судом на підставі показань свідків або інших письмових чи речових доказів (прикладами таких фактів є родинні відносини чи перебування особи на утриманні); очевидні юридичні факти – це події, що не потребують спеціального підтвердження, оскільки їх наявність є очевидною (наприклад, каліцтво чи інша подія, яка має очевидні наслідки) [206, с. 176].

Такі науковці як В. В. Комаров та Г. О. Світлична пропонують класифікувати факти, що мають юридичне значення, за галузевою спрямованістю на: «а) факти, що мають юридичне значення для реалізації прав та інтересів, які виникають із цивільних, сімейних та інших правовідносин; б) факти, що мають юридичне значення для реалізації соціальних прав та інтересів фізичних осіб; в) факти – акти цивільного стану, а також факт належності правовстановлюючих документів» [47, с. 187-196]. Вважаємо така позиція науковців є більш аргументованою, але потребує уточненню та розширенню, про що мова буде йти далі.

О. А. Явор класифікує тільки факти, що мають юридичне значення, що виникають з сімейних правовідносин, на: «юридичні акти, які вчиняються самими учасниками сімейних відносин (а отже, є формою безпосередньої

реалізації їх прав та обов'язків) та юридичні акти, що походять від третіх осіб (уповноважених державою суб'єктів, що безпосередніми учасниками сімейних відносин не виступають (а отже, має місце правозастосування))» [203, с. 106].

Отже, можна констатувати, що у юридичній науці не виробленого єдиного підходу до класифікації юридичних фактів, що мають юридичне значення.

Також необхідно звернути увагу на статистичні дані щодо розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення. Так, наприклад «..у 2018 році до судів загальної юрисдикції надійшло 1 021 990 матеріалів (позовних заяв, скарг, подань, клопотань), при цьому загальна кількість справ окремого провадження становить 93 825 справ (або 9,85% від загальної кількості матеріалів). Серед справ окремого провадження значну частину складають справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення (77,8%) [76].

З початком ведення воєнного стану в Україні кількість справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, істотно зросла. Згідно з аналітичними даними судової практики, за період із 2022 року по перше півріччя 2024 року місцевими судами України було розглянуто значну кількість таких справ, що пов'язано насамперед із необхідністю встановлення фактів смерті осіб або військовослужбовців на територіях, де ведуться бойові дії чи які є тимчасово окупованими. Зокрема, кількість розглянутих справ становить: Вінницька область – 738; Волинська область – 639; Дніпропетровська область – 4271; Донецька область – не розглядалися; Житомирська область – 398; Закарпатська область – 1629; Запорізька область – 3785; Івано-Франківська область – 674; м. Київ і Київська область – 2046 (переважно справи про встановлення факту смерті на територіях активних бойових дій або тимчасово окупованих територіях); Кіровоградська область – 659; Луганська область – інформації немає; Львівська область – 1866; Миколаївська область – 525; Одеська область – 1022; Полтавська область – 1115; Рівненська область – 623; Сумська область – 653; Тернопільська область – 285; Харківська область –

2218; Херсонська область – 403; Хмельницька область – 547; Черкаська область – 622; Чернівецька область – 636; Чернігівська область – 243 [68, с. 7-8].

Відповідно до Узагальнення судової практики вирішення справ за заявами про встановлення факту смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або тимчасово окупованій території України, підготовленого Київським апеляційним судом, було проаналізовано статистику розгляду таких справ судами столиці та області. Згідно з наведеними даними, з 2022 року по перше півріччя 2023 року у провадженні місцевих судів м. Києва та Київської області перебувало 2268 справ про встановлення факту смерті особи на територіях, де діє воєнний або надзвичайний стан, чи які є тимчасово окупованими [166].

Всі ці показники свідчать про загальнодержавну тенденцію до збільшення кількості справ такої категорії в умовах воєнного стану, особливо у прифронтових та постраждалих регіонах, де реєстрація фактів смерті або зникнення осіб часто неможлива у звичайному порядку, що, у свою чергу, актуалізує питання вдосконалення законодавства та процесуальних норм щодо встановлення юридичних фактів в особливих умовах, зокрема у воєнний стан.

Здійснивши дослідження, необхідно вказати на той факт, що перелік справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, що визначені у ч. 1 ст. 315 ЦПК України є невичерпними, та з веденням воєнного стану в Україні такий перелік значно розширився.

З метою зручності їх застосування в судовій практиці та в доктрині права справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення потребують поділу за певними видами:

1. факти, що мають юридичне значення, що виникають із сімейних правовідносин (родинних відносин між фізичними особами; проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу тощо);
2. факти, що мають юридичне значення, що виникають із цивільних та інших правовідносин;

3. факти, що мають юридичне значення для реалізації соціальних прав та інтересів фізичних осіб;

4. факти – акти цивільного стану (реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення);

5. факти належності правовстановлюючих документів (належності правовстановлюючих документів особі, прізвище, ім'я, по батькові, місце і час народження якої, що зазначені в документі, не збігаються з прізвищем, ім'ям, по батькові, місцем і часом народження цієї особи, зазначеним у свідоцтві про народження або в паспорті);

6. факти, що мають юридичне значення, що пов'язані з воєнним конфліктом в Україні (факт народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України тощо).

Враховуючи вищенаведене щодо належності справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, пов'язаних з воєнним станом в Україні до цивільної юрисдикції та з урахуванням великої кількості справ такої категорії, що розглядається у цивільному судочинстві в порядку окремого провадження, та певних особливостей розгляду таких справ, вважаємо за необхідне виокремлення розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення пов'язаного з воєнним станом в Україні в окремий вид класифікації фактів, що мають юридичне значення.

Крім того також необхідно звернути увагу, що справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення за своєю природою мають певну відмінність від інших справ, що розглядаються у порядку окремого провадження у цивільному судочинстві. Необхідно зазначити, що справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення мають основну відмінність від інших справ окремого провадження, яка полягає в тому, що справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, вирізняються серед інших категорій справ окремого провадження своєю специфічною метою та процесуальною природою. Їх особливість полягає в тому, що,

розглядаючи такі справи, суд фактично компенсує прогалини або недоліки у законодавстві, які стосуються порядку встановлення чи реєстрації певних юридичних фактів, а також усуває наслідки бездіяльності або об'єктивної неможливості роботи адміністративних органів. Отже, суд бере на себе функцію відновлення юридичної визначеності, коли: відповідний факт неможливо зареєструвати у звичайному адміністративному порядку (через воєнний стан, втрату документів, знищення реєстрів тощо); закон не передбачає іншого механізму для підтвердження такого факту; виникає потреба юридично закріпити факт, від якого залежать подальші права та обов'язки заявника чи інших осіб. Крім того, встановлення факту судом завжди тягне певні правові наслідки для заявника та заінтересованих осіб (наприклад, виникнення спадкових прав, соціальних виплат, набуття статусу члена сім'ї військовослужбовця тощо). Також ще однією відмінністю – є те, що заявник зобов'язаний вказати мету встановлення такого факту, інакше суд не прийме до розгляду таку заяву.

Розділ 2. ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ЗВЕРНЕННЯ ДО СУДУ У СПРАВАХ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТІВ, ЩО МАЮТЬ ЮРИДИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ В ОКРЕМОМУ ПРОВАДЖЕНІ

2.1. Передумови та умови реалізації права на подання до суду заяви про встановлення фактів, що мають юридичне значення

Право на звернення до суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення залежить від певних передумов, що у цивільній процесуальній літературі іменуються передумовами права на звернення до суду. Однак, як правило науковці щодо визначення передумов право на звернення до суду зводяться тільки щодо позовного провадження. Як вірно зауважує Д. А. Шкорупеєв, що «особа має право на звернення до суду з метою захисту свого права не тільки до позовного провадження, а також й до окремого, наказного провадження. Справи у цивільному судочинстві відповідно до ст. 19 ЦПК України можуть розглядатись не тільки в порядку позовного провадження, а також й в порядку окремого і наказного, які мають також певні передумови права на звернення до суду за захистом» [200, с. 58]. Такої позиції також дотримується й Ю. І. Полюк та зазначає, «...зазначені передумови матимуть прояв у будь-якому з видів проваджень, тому цілком справедливо буде віднести їх до складу загальних передумов» [80, с. 98].

У юридичній літературі науковці у більшості випадків поділяють передумови права на звернення до суду за захистом на суб'єктивні та об'єктивні передумови, та в свою чергу до суб'єктивних передумов відносять процесуальну правоздатність особи [61, с. 22]. Деякі науковці до суб'єктивних передумов ще відносять юридичну заінтересованість [186, с. 299]. Зазначені передумови також відносяться і до справ окремого провадження, зокрема справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення. Відповідно до ст. 46 ЦПК України «цивільна процесуальна правоздатність – це здатність мати цивільні процесуальні права та обов'язки сторони, третьої особи, заявника, заінтересованої особи (цивільна процесуальна правоздатність)

мають усі фізичні і юридичні особи, яка виникає водночас з правом на звернення до суду за захистом» [184]. Особа, яка звертається до суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення повинна володіти правоздатністю, що означає належність її правового статусу до конкретної справи. З цього приводу В. І. Тертишніков зазначив, що «наявність загальної правоздатності ще не означає, що у особи, яка звертається до суду є правоздатність спеціальна, тобто правоздатність по конкретній справі, тому таку правоздатність необхідно перевіряти при відкритті провадження у справі [165, с. 35].

Щодо юридичної заінтересованості, то з цього питання існують в доктрині права також певні дискусії. М. О. Німак зазначає у своєму дослідженні, що така передумова як юридична заінтересованість полягає в тому, що «обставини або юридичні факти, які просить встановити заявник, повинні впливати на його особисті або майнові права чи обов'язки, тобто породжувати для нього ті чи інші юридичні наслідки» [67, с. 65–66].

В. В. Комаров вважав, що «юридичною заінтересованістю слід розуміти засноване на законі очікування від судового процесу певного правового результату, що може бути як особистим, так і державно-правовим» [186, с. 299].

С. Я. Фурса вказує, що «юридична заінтересованість заявника обмежується констатацією факту, встановлення якого є самоцільною метою процесу і полягає в необхідності реалізувати конкретне суб'єктивне право» [170, с. 14].

Г. В. Чурпіта стверджує, що «юридичну заінтересованість заявника як прагнення заявника за результатами розгляду справи домогтися ухвалення такого судового рішення, яке позитивно позначатиметься на його правах та обов'язках» [196, с. 165].

Однак є інші точки зору науковців. Так, наприклад, розглядаючи питання чи відноситься юридичний інтерес до передумов право на звернення до суду, в порядку окремого провадження Т. А. Балюк дійшов наступного висновку,

що «юридична заінтересованість заявника не є передумовою реалізації права на звернення до суду із заявою в порядку окремого провадження, адже коло заявників у справах окремого провадження визначено законом. Це означає, що будь-який заявник у справі окремого провадження має юридичну заінтересованість, адже процесуальний та (або) матеріальний закон, регламентуючи можливість набуття даною особою цивільного процесуального статусу заявника, передбачає, що рішення суду у цій справі впливатиме на її права та обов'язки» [8, с. 74]. З такими висновками науковця вряд чи можна погодитись з наступних міркувань, по-перше не у всіх справах окремого провадження цивільним процесуальним законодавством визначено осіб, які мають право на звернення (заявників). Так наприклад, з аналізу норм ст. 315 ЦПК України у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення не встановлено коло заявників, які мають право на звернення до суду для встановлення певного факту. Тільки у ч. 1 ст. 317 ЦПК України законодавець визначає, хто може бути заявником у справах про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України. По-друге кожна особа, яка звертається до суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, в порядку окремого провадження повинна мати певний юридичний інтерес, який проявляється в отриманні задоволення її вимог у рішенні суду для настання певних наслідків, відповідно до яких, особа і просила встановити такий факт. Так, наприклад, у справах про встановлення факту родинних відносин при зверненні до суду з відповідною заявою в особи існує юридична заінтересованість у встановленні такого факту, оскільки вона має право на реалізацію свого права на спадкування.

Як вже зазначалось, що до передумов права на звернення до суду за захистом відносяться об'єктивні передумови, які поділяють на «позитивні та негативні передумови. До позитивних передумов відносять належність справи до цивільної юрисдикції [61, с. 42]; наявність правового характеру спору [23, с. 276]. Щодо такої умови як цивільна юрисдикція, то вона розглядалась у

попередньому розділі, однак необхідно зауважити, що справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення розглядають у порядку окремого провадження. Якщо такий факт не відноситься до справ, що встановлюється в судовому порядку, то суд відмовляє у відкритті провадження у справі. Крім того, як зазначає Т. А. Цувіна, що «право на доступ до суду набуває свого значення тільки, якщо суд має повну юрисдикцію для вирішення справи, що надійшла до нього [189, с. 78–80].

Що стосується такої передумови як наявність спору про право, то ця передумова стосується тільки справ позовного провадження, оскільки в окремому провадженні відсутній спір про право.

До негативних об'єктивних передумов відносять такі передумови з відсутністю яких закон пов'язує звернення до суду з позовною заявою, перелік яких визначено нормами цивільного процесуального законодавства (ч. 1 ст. 186 ЦПК України). Відповідно до п.п. 2-3 ч. 1 ст. 186 ЦПК України суддя відмовляє у відкритті провадження, якщо «є таке, що набрало законної сили, рішення чи ухвала суду про закриття провадження у справі між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав та якщо у провадженні цього чи іншого суду є справа зі спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав» [184]. Аналіз зазначених положень, дає підстави дійти висновку, що їх дія поширюється виключно на справи позовного провадження. Водночас у справах окремого провадження, зокрема у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, необхідно зазначені положення застосовувати за аналогією, оскільки йдеться про те, що суд не може розглядати справу, якщо вже існує інше рішення суду щодо тієї самої ситуації – тобто, коли питання про встановлення певного юридичного факту, що має юридичне значення уже було вирішене судом. Таким чином, передумова права на звернення до суду – відсутність рішення суду, яке набрало законної сили, у справі за участю того самого заявника, щодо того самого предмета та з тих самих підстав, спрямована на запобігання повторному розгляду справ, які вже отримали належну правову оцінку. У

справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, така вимога покликана забезпечити стабільність судових рішень та унеможливити виникнення колізій у правозастосуванні. Це означає, що особа має право звернутися до суду з певною вимогою лише один раз, оскільки повторний розгляд аналогічної заяви є недоцільним і може призвести до ухвалення суперечливих рішень. У разі повторного звернення заявника з тотожною заявою про встановлення фактів, що мають юридичне значення, суддя постановляє ухвалу про відмову у відкритті провадження у справі, оскільки наявність судового рішення, що набрало законної сили виключає можливість повторного судового розгляду з того ж самого питання.

Це стосується також і положення п. 5 ч. 1 ст. 186 ЦПК України в якому міститься, що суд відмовляє у відкритті провадження, якщо є рішення суду іноземної держави, визнане в Україні в установленому законом порядку, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав. Таку передумову також необхідно віднести і до передумов права на звернення до суду, в порядку окремого провадження.

Однак, не всі передумови, що визначенні положеннями цієї статті відносяться до справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, які розглядаються у порядку окремого провадження. Так, наприклад, згідно з п.4 ч. 1 ст. 186 ЦПК України суддя відмовляє у відкритті провадження, «якщо є рішення третейського суду, прийняте в межах його компетенції». Необхідно зазначити, що ця передумова не відноситься до справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, оскільки відповідно до ч. 5 ст. 294 ЦПК України, справи окремого провадження не можуть бути передані на розгляд до третейського суду, зокрема й справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення.

Передумови права на звернення до суду поділяються також на загальні та спеціальні. Загальні передумови є спільними для всіх категорій цивільних справ, без яких відкриття провадження неможливе, про які зазначалось вище. Спеціальні передумови - це додаткові передумови, які залежать від певної

категорії справ або особливостей суб'єкта тощо. Вони не є універсальними, але необхідні для розгляду певних справ. Отже, як вже зазначалось, що взагалі у справах, що розглядаються у порядку окремого провадження та у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, зокрема, відсутній спір про право. Отже, якщо наявний спір про право, то така справа не може розглядатись у порядку окремого провадження і суд відмовить у відкритті провадження (ч. 4 ст. 315 ЦПК України). На підставі цього вважаємо, що до спеціальної передумови права на звернення до суду у справах окремого провадження, зокрема у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення необхідно віднести, - відсутність спору про право.

Для здійснення права на звернення до суду за захистом вимагається наявність не тільки вищенаведених передумов, а також і встановлених законом умов. До таких умов як правило відносять цивільну процесуальну дієздатність, форму та зміст позовної заяви, судовий збір, територіальну юрисдикцію (підсудність).

Відкриття провадження у справі про встановлення фактів, що мають юридичне значення здійснюється за зверненням заявника з відповідною заявою, що подається у письмовій формі, і яка має відповідати вимогам, встановленим цивільним процесуальним законодавством (ст. ст. 175, 318 ЦПК України). Ю. О. Підченко визначає, що у окремому провадженні «загальними також є вимоги, що стосуються порядку відкриття провадження у справі (статті 184-188 ЦПК України)» [72, с. 54]. Однак, у цьому разі необхідно враховувати певні обмеження, що стосуються правової природи справ окремого провадження, а саме відсутності спору про право та всі інститути що з цим пов'язані.

Оскільки відсутній спір про право у справах окремого провадження, то процесуальною формою відкриття провадження у справі є не позовна заява, а заява, яка не містить матеріально-правової вимоги. Однак, якщо спір про право виникає, то справа набуває позовного характеру з усіма правовими наслідками і тоді відповідно до загальних правил окремого провадження «суд

залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах» (ч. 6 ст. 294 ЦПК України).

Відповідно до ч. 4 ст. 315 ЦПК України, в якій зазначено, що «суддя відмовляє у відкритті провадження у справі, якщо з заяви про встановлення факту, що має юридичне значення, вбачається спір про право, а якщо спір про право буде виявлений під час розгляду справи, - залишає заяву без розгляду» [184]. Однак, якщо говорити про передумови та умови права на звернення до суду, то вони мають певну відмінність від позовного провадження. Розглянемо кожен умову права на звернення до суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, що підлягає розгляду у цивільному судочинстві в порядку окремого провадження.

Щодо змісту заяви про встановлення фактів, що мають юридичне значення, то відповідно до ст. 318 ЦПК України у заяві повинно бути зазначено: «1) який факт заявник просить встановити та з якою метою; 2) причини неможливості одержання або відновлення документів, що посвідчують цей факт; 3) докази, що підтверджують факт» [184].

У всіх справах про встановлення фактів, що мають юридичне, заявник повинен вказати факт, який він хоче установити та з якою метою. Вказівка у заяві факту та мети є обов'язковою та його встановлення дозволяє судді під час прийняття заяви визначити, чи має цей факт юридичне значення, а також визначити коло осіб у справі та коло доказів. Відповідно до ст. 315 ЦПК України визначає, які факти, що мають юридичне значення підлягають розгляду в окремому провадженні. Також, необхідно зазначити, що цей перелік не є вичерпним, та можуть розглядатись «інші факти від яких залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав фізичних осіб, якщо законом не визначено іншого порядку їх встановлення» (ч. 2 ст. 315 ЦПК України) [184].

Щодо вимог до змісту заяви про встановлення фактів, що мають юридичне значення, як вже було зазначено належить визначення відповідно до якої мети заявнику необхідно встановити такий факт.

С. Я. Фурса звертає увагу, що «...мета встановлення юридичного факту має бути сформульована в самій заяві або визначатися змістом закону» [171, с. 73].

К. І. Гичка зазначає, що «метою встановлення будь якого факту, що має юридичне значення, є можливість скористатися правом, яке надане заявнику відповідно до чинного законодавства України, але через неможливість документального підтвердження не може бути реалізованим» [16, с. 84]. Отже, якщо заявник не зазначить який конкретно факт необхідно встановити та мету за для якої необхідно встановити цей факт у судовому порядку, то це є підставою для залишення заяви без руху.

Таке положення міститься у п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України № 5 від 31.03.1995 року «Про судову практику у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» «якщо в заяві не зазначено, який конкретно факт просить встановити заявник, з яких причин неможливо одержати або відновити документ, що посвідчує даний факт, якими доказами цей факт підтверджується або до заяви не приєднано довідки про неможливість одержання чи відновлення необхідних документів, суддя ... постановляє ухвалу про залишення заяви без руху і надає заявникові строк для виправлення недоліків. У разі невиконання цих вказівок заява вважається неподаною і повертається заявникові, про що суддя постановляє мотивовану ухвалу» [138].

Ще одним елементом змісту заяви про встановлення факту, що має юридичне значення є причини неможливості одержання або відновлення документів, що посвідчують цей факт. Відкриття провадження у справі про встановлення фактів, що мають юридичне значення обумовлено неможливістю заявника пред'явити необхідні документи під час оформлення чи здійснення своїх прав. Наприклад, встановлення факту народження, оскільки особа втратила свідоцтво про народження та відповідний запис не зберігся в архівах відділу ДРАЦС внаслідок непереборних сил тощо. У зв'язку з чим отримати дублікат такого свідоцтва про народження заявник немає

можливості, який необхідний їй для підтвердження родинних відносин тощо. Ця обставина є обов'язковою, оскільки саме вона створює право на звернення до суду. В цьому випадку особа до заяви надає відповідну довідку з відділу ДРАЦС. Отже, до заяви про встановлення фактів, що мають юридичне значення заявник може пред'являти відповідні документи, що будуть підтверджувати причини неможливості одержання або відновлення документів, що посвідчують цей факт. Однак, необхідно зазначити, що норми цивільного процесуального законодавства не мають прямої вказівки пред'явлення довідки (висновки) органів державної реєстрації актів цивільного стану щодо реєстрації народження або смерті на тимчасово окупованій території.

Відповідно до Листа № 312/0/207-21 від 16 квітня 2021 року Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду на адресу голів апеляційних судів «...положення цивільного процесуального закону не вимагають від осіб, які звертаються із заявою до суду про встановлення відповідного факту, подання до суду письмової відмови органу реєстрації актів цивільного стану у здійсненні реєстрації таких фактів. При цьому слід зважати, що згідно з частиною другою статті 319 ЦПК України рішення суду про встановлення факту, який підлягає реєстрації в органах державної реєстрації актів цивільного стану або нотаріальному посвідченню, не замінює собою документів, що видаються цими органами, а є тільки підставою для одержання зазначених документів» [57].

Отже, про встановлення факту народження дитини на тимчасово окупованій території не потрібна довідка з органів ДРАЦСу. Такого ж висновку дійшов Верховний Суд у постанові від 23 листопада 2022 року у справі № 759/7001/22 та зазначив, що «про можливість розгляду судами заяв про встановлення факту народження або смерті на ТОТ без попереднього звернення до органу ДРАЦС та отримання відмови цього органу» [94].

Як справедливо зауважується в юридичній літературі, що «основними доказами є документи окупаційних органів влади чи медичних закладів, які

дозволяють з високим ступенем достовірності ідентифікувати особу, щодо якої встановлюється факт, а також відповідний правовий зв'язок між такою особою і заявником» [144, с. 517].

Також необхідно відміти, що відповідно до наступних законодавчих приписів встановлюється перелік тимчасово окупованих територій: Розпорядження Кабінету Міністрів України «Переліку населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження» та «Переліку населених пунктів, що розташовані на лінії розмежування», затвердженого від 7 листопада 2014 року № 1085 [130]; Указ Президента України «Про межі та перелік районів, міст, селищ і сіл, частин їх територій, тимчасово окупованих у Донецькій та Луганській областях» № 32/2019 від 07 лютого 2019 року [133]; Наказ Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України «Про затвердження Переліку територіальних громад, що розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні) станом на 23 жовтня 2022 року»; Наказ Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 22 грудня 2022 року № 309 «Про затвердження Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією» [131]. На підставі цього судам варто перевіряти, чи було видано документ відповідним органом уповноваженим на це чи ні, від цього буде залежить приймати таку заву до розгляду або відмовляти.

Необхідно зауважити, що тимчасово окуповані території, непідконтрольні Уряду з моменту введення воєнного стану в Україні, а саме з 24 лютого 2022 року, у зв'язку з цим на окупованих територіях могли бути видані різні бланки (як державного зразка так і ні) свідоцтв про народження або про смерть та завірені печаткою органів окупаційної влади. То як звертає увагу І. О. Бут, що суду слід розрізняти наслідки подачі таких документів: якщо довідка відповідає встановленим реквізітам, однак видана в період тимчасової окупації, вона не створює для заявника можливості зареєструвати

відповідний факт у органах реєстрації актів цивільного стану, а тому суд не може відмовити у задоволенні заяви. З'ясувати періоди перебування населених пунктів у тимчасовій окупації суд може за допомогою інформаційної системи формування переліку територіальних громад, які розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні) [144, с. 517].

Слушною є також позиція Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду, який у своїй постанові від 25 березня 2024 року у справі № 161/9609/22 зазначив, «лише неподання до суду доказів зобов'язання припинити іноземне громадянство (підданство) особою, яка звертається із заявою про встановлення юридичного факту її проживання на території України станом на 24 серпня 1991 року, не є підставою для відмови у задоволенні заяви про встановлення факту, оскільки таке зобов'язання подається особою при зверненні до уповноваженого органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері громадянства, для оформлення набуття громадянства України за територіальним походженням (стаття 8 Закону). Суд на підставі поданих доказів лише з'ясовує можливість досягнення тієї мети, яку перед собою ставить заявник, у разі подання заяви про встановлення факту, що має юридичне значення. Питання про те, чи має юридичне значення той чи інший факт, із заявою про встановлення якого особа звернулася до суду, вирішується залежно від мети його встановлення» [117].

Відповідно до ч. 2. ст. 318 ЦПК України «до заяви додаються докази, що підтверджують викладені в заяві обставини, і довідка про неможливість відновлення втрачених документів» [184]. Про що мова йшла вище, однак необхідно звернути увагу на постанову Пленуму Верховного Суду України № 5 від 31 березня 1995 року «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» в якій зазначено, що «якщо у заяві не зазначено докази, що підтверджують факт, який необхідно встановити у судовому порядку, не зазначено причини неможливості одержання або відновлення документу, що посвідчує даний факт, або, якщо до заяви не додані

необхідні докази, якими цей факт підтверджується, підстави для відмови у прийнятті заяви та відкриття провадження по справі відсутні. У цьому випадку суддя має залишити заяву без руху і надати заявникові строк для виправлення недоліків, про що ухвалюється мотивована ухвала. У разі невиконання цих вимог заява вважається неподаною і повертається заявникові, що теж оформлюється мотивованою ухвалою судді» [138].

За загальним правилом до заяви необхідно також додати квитанцію про сплату судового збору, якщо заявник не звільняється від його сплати згідно з чинним законодавством. Відповідно до п. п. 6, 7, 14 ч. 2 ст. 3 Закону України «Про судовий збір» судовий збір не справляється за подання: «заяви про встановлення факту каліцтва, якщо це необхідно для призначення пенсії або одержання допомоги за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням; заяви про встановлення факту смерті особи, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави вважати її загиблою від певного нещасного випадку внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру; заяви про встановлення факту смерті особи, яка загинула або пропала безвісти в районах проведення воєнних дій або антитерористичних операцій та здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях» [137].

А також відповідно до п. 21 ч.1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір» законодавець передбачає, що заявник звільняється від сплати судового збору під час розгляду справ у всіх судових інстанціях, якщо вони подають заяви про встановлення юридичних фактів, пов'язаних із наслідками: збройної агресії чи збройного конфлікту, тимчасової окупації території України, надзвичайних ситуацій природного або техногенного характеру, що спричинили вимушене переселення з окупованих територій, загибель, поранення, перебування в полоні, незаконне позбавлення волі або викрадення, втрату документів, необхідних для отримання компенсації за пошкоджене чи знищене майно, порушення права власності на рухоме чи нерухоме майно через дії, пов'язані

із збройною агресією Російської Федерації [137]. Щодо цього положення норм законодавства є висновок Верховного Суду, який у своїй ухвалі від 25 січня 2019 року в справі № 243/9106/18 пояснив, у яких випадках особа має право на звільнення від сплати судового збору. Суд зазначив, що пільги діють не для всіх справ про встановлення юридичних фактів, а лише тоді, коли заява подана у зв'язку з обставинами, що прямо пов'язані із: збройною агресією або збройним конфліктом, тимчасовою окупацією території України, надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру, і якщо ці обставини призвели до: вимушеного переселення, загибелі, поранення, полону, незаконного позбавлення волі або викрадення, порушення права власності на рухоме чи нерухоме майно. У цій справі заявниця просила встановити факт смерті матері для оформлення спадщини, тобто з особистих причин, не пов'язаних із війною чи надзвичайними ситуаціями. Верховний Суд дійшов висновку, що в такому випадку пільги не застосовуються, тому у звільненні від сплати судового збору було відмовлено [167].

Вбачається, що законодавець чітко визначив «причинно-наслідковий зв'язок між подією (збройна агресія, конфлікт тощо), яка потягла дію – наслідок (вимушене переселення, загибель тощо), який і повинен бути підтверджений перед судом як обставина, з якою пов'язується факт, що має юридичне значення» [144, с. 517].

Необхідно зазначити, що у справах про встановлення юридичних фактів, що мають юридичне значення, сплачується судовий збір, за виключенням тих справ, які відповідно до закону звільняються від судового збору (п. п. 6, 7, 14 ч. 2 ст. 3; п.21 ч.1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір»). Якщо заявник не надав квитанція про сплату судового збору, у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, які підлягають стягненню судового збору, то суд відповідно до загальних правил залишає таку заяву без руху.

Щодо визначення такої умови як територіальної юрисдикції (підсудності), то необхідно зазначити, що відповідно до чинного законодавства, суд не відмовляє у відкритті провадження, якщо порушенні

правила підсудності, як це було визначено минулою редакцією ЦПК України. Як справедливо зазначає з цього приводу Н. В. Волкова, «що недотримання такої умови, як територіальна юрисдикція (підсудність) не призводить до настання процесуальних наслідків, що впливають на подальший рух справи (повернення, залишення без руху чи без розгляду), незалежно від того на якому етапі таке порушення буде встановлено судом (до чи після відкриття провадження)» [14, с. 198]. Отже, якщо особа у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення не правильно визначила підсудність справи, то за аналогією діють загальні правила підсудності, а саме відповідно до п.1 ч.1 ст. 31 ЦПК України «суд передає справу на розгляд іншому суду, якщо справа належить до територіальної юрисдикції (підсудності) іншого суду» [184]. З аналізу вище наведених норм вбачається, що суд зобов'язаний перевірити правильність визначення заявником територіальної підсудності, а у разі порушення правил підсудності, передати справу до належного суду. В такому разі передача справи іншому суду «здійснюється на підставі ухвали суду не пізніше п'яти днів після закінчення строку на її оскарження, а в разі подання скарги - не пізніше п'яти днів після залишення її без задоволення» (ч. 3 ст. 31 ЦПК України) [184].

Щодо територіальної підсудності справ, що розглядаються в окремому провадженні, то як правило у нормах цивільного процесуального законодавства передбачаються спеціальні правила територіальної підсудності, що застосовується до справ, які розглядається в порядку окремого провадження.

У випадку не встановлення законодавством підсудності у деяких справах окремого провадження, то вона визначається за загальними правилами територіальної юрисдикції (підсудності). Відповідно до ст. 316 ЦПК України «заява фізичної особи про встановлення факту, що має юридичне значення, подається до суду за місцем її проживання. Підсудність справ за заявою громадянина України, який проживає за її межами, про встановлення факту, що має юридичне значення, визначається за його

клопотанням ухвалою судді Верховного Суду» [184]. Отже, законодавець чітко визначає підсудність цієї категорії справ, а саме за місцем проживання заявника.

У зв'язку із введенням в Україні воєнного стану вводяться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені ч.1 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [124]. Вищевказані обмеження стосувались деяких конституційних права і свобод людини і громадянина, однак не стосуються обмежень чи заборон на звернення до суду, громадянином, особою без громадянства чи іноземцем для захисту свого порушеного права у відповідності до Конституції та законів України.

Відповідно до Закону України «Про внесення зміни до частини сьомої статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо визначення територіальної підсудності судових справ» від 03 березня 2022 року № 2112-IX [127] були внесені зміни до ч.7 ст. 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», якщо якийсь суд не може здійснювати правосуддя з об'єктивних причин, наприклад, через воєнний або надзвичайний стан, стихійне лихо, воєнні дії, антитерористичні заходи, або інші надзвичайні обставини, то може бути змінена територіальна підсудність справ. Відповідне рішення ухвалює Вища рада правосуддя за поданням Голови Верховного Суду, в якому визначається, до якого саме суду передаються справи. Зазвичай такі справи передаються до найближчого суду за територією, що може працювати, або до іншого визначеного суду. Якщо ж Вища рада правосуддя не може виконати це повноваження (наприклад, через надзвичайні умови), тоді це робить Голова Верховного Суду своїм розпорядженням. Зазначене рішення чи розпорядження є офіційною підставою для передачі всіх справ із суду, який знаходиться на тимчасово окупованій території та який не може працювати, до нового суду, що здійснюватиме їх розгляд [139].

Отже, вищенаведені зміни надали можливість усім особам, які мали

відкриті судові справи в судах та які мали намір звернутися до суду за захистом, у випадках неможливого звернення у зв'язку з воєнним станом. У зв'язку із вищевикладеними обставинами багато громадян покинули свої домівки та були вимушені змінити своє місце проживання. Однак, враховуючи військовий стан на території України, можна вважати, що вимушено переміщені особи, які тимчасово зареєструвались чи мають право на звернення до суду за новим місцем проживання. Отже, якщо суд розташований на тимчасово окупованій території або в зоні активних бойових дій, то згідно з розпорядженням Голови Верховного Суду про зміну територіальної підсудності (яке видається під час воєнного стану), робота цього суду тимчасово припиняється, а всі справи передаються до іншого суду, визначеного у розпорядженні. Після видання такого розпорядження суд втрачає повноваження приймати будь-які позовні заяви чи інші документи, він не може розглядати жодних справ, у тому числі й тих, що стосуються захисту сімейних прав або інтересів дітей. Якщо ж позов або заява все ж надходить до такого суду, він повинен переслати її до суду, який визначено розпорядженням Голови Верховного Суду як новий компетентний суд [14, с.163].

Крім того, законодавець виключно тільки для справ про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України встановлює територіальну підсудність відповідно до ч. 1 ст. 317 ЦПК України, а саме така заява «подається до будь-якого місцевого суду України, що здійснює правосуддя, незалежно від місця проживання (перебування) заявника» [184]. З цього приводу надає уточнення Т. А. Стоянова та зазначає, що при цьому право заявника на пред'явлення заяви до будь-якого місцевого суду України, не залежить від того, де він проживає, на тимчасово окупованій території України чи за її межами [160, с. 483].

Розглядаючи питання щодо визначення територіальної підсудності, у випадках звернення з заявою про встановлення фактів, що мають юридичне значення до суду іноземною особою, то вона регламентується ст. 497 ЦПК

України, а саме: «підсудність судам України цивільних справ з іноземним елементом визначається цим Кодексом, законом або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. У випадках, встановлених законом або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, підсудність судам України цивільних справ з іноземним елементом може бути визначено за угодою сторін». Також, відповідно до п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» «суд може встановлювати факти, які й за іноземним законодавством тягнуть за собою правові наслідки для заявника, якщо рішення суду необхідне заявникові для застосування у відносинах із громадянами інших держав (наприклад, для вирішення питання про наявність права на спадщину у особи, яка законодавством України не віднесена до кола спадкоємців за законом)» [138].

Відповідно до ст. 496 ЦПК України «іноземці, особи без громадянства, іноземні юридичні особи, іноземні держави (їх органи та посадові особи) та міжнародні організації (далі – іноземні особи) мають право звертатися до судів України для захисту своїх прав, свобод чи інтересів. Іноземні особи мають процесуальні права та обов'язки нарівні з фізичними і юридичними особами України, крім випадків, передбачених Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України». Аналогічна норма міститься у положеннях ст. 73 Закону України «Про міжнародне приватне право». Водночас у ч. 2 ст. 17 Закону України «Про міжнародне приватне право» вказано, що «іноземці та особи без громадянства мають цивільну правоздатність в Україні нарівні з громадянами України, крім випадків, передбачених законом або міжнародними договорами України» [134].

Отже, у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення іноземна особа, має такий же правовий статус заявника у справі як громадяни України, без будь яких обмежень і спеціальних правил.

З цього приводу Т. Л. Лузан зазначає, що «оскільки іноземні особи наділені цивільною процесуальною правоздатністю та дієздатністю, тим же комплексом процесуальних прав, що й громадяни України, то вони мають право на рівні з ними звернутися до суду за захистом та охороною своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. І як наслідок, такі особи наділені правом звернутися до суду із заявою про встановлення юридичного факту, що має юридичне значення в сімейних відносинах, у порядку окремого провадження» [59, с. 110]. З такою позицією варто погодитись, однак не вирішеним у цьому випадку залишається питання щодо визначення підсудності справ про встановлення юридичних фактів, що мають юридичне значення з іноземним елементом. Оскільки, з аналізу вищенаведених норм законодавства вбачається, що підсудність цивільних справ з іноземним елементом визначається ЦПК України відповідно ч. 1 ст. 496 ЦПК України та як вже було вказано, що відповідно до ч. 1 ст. 316 ЦПК України заява про встановлення фактів, що мають юридичне значення подається до суду за місцем проживання заявника. Однак, якщо заявник є іноземною особою та відповідно не має місця проживання на території України, отже до нього неможна застосувати ці правила підсудності. Також для цієї ситуації не можна застосовувати й приписи ч. 2 ст. 316 ЦПК України «підсудність справ за заявою громадянина України, який проживає за її межами, про встановлення факту, що має юридичне значення, визначається за його клопотанням ухвалою судді Верховного Суду», оскільки це положення стосується громадян України, які проживають за її межами, а не іноземних громадян. Як правило відповідно до судової практики суду встановлюють підсудність справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення з іноземним елементом посилаючись на положення п.п. 7, 9 ч. 1 ст. 76 Закону України «Про міжнародне приватне право» «суди можуть приймати до свого провадження і розглядати будь-які справи з іноземним елементом у таких випадках: якщо дія або подія, що стала підставою для подання позову, мала місце на території України; якщо справа окремого провадження стосується

особистого статусу або дієздатності громадянина України» (постанова Верховного Суду від 27 грудня 2024 року у справі справа № 161/18812/23) [98]. Аналізуючи таку судову практику та законодавчі приписи п.п. 7, 9 ч. 1 ст. 76 Закону України «Про міжнародне приватне право» не обхідно зазначити, що п.7 ч.1 ст. 76 вказаного закону встановлює, що «суди розглядають будь-які справи з іноземним елементом у випадках дія або подія, що стала підставою для подання позову, мала місце на території України», однак таку підставу не можна віднести до справ окремого провадження, зокрема справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення з огляду на те, що позовна заява є процесуальною формою звернення тільки щодо позовного провадження.

З аналізу п. 9 ч. 1 ст. 76 Закону України «Про міжнародне приватне право» в якому зазначено, «якщо справа окремого провадження стосується особистого статусу або дієздатності громадянина України», однак справи про встановлення факту, що мають юридичне значення не обмежуються тільки встановленням особистого статусу.

Крім того, як справедливо відмічає Л. В. Логуш, «...що у Законі України «Про міжнародне приватне право» йдеться про підсудність справ з іноземним елементом судам України взагалі, а відповіді на питання про підсудність справи конкретному суду України цей закон не пропонує» [58, с. 82]. Отже, в цьому разі «мова йде не про територіальну, а про міжнародну підсудність, під якою розуміють компетенцію судів конкретної держави з вирішення цивільних справ з іноземним елементом» [193, с. 6-7].

Враховуючи вищенаведене, можна зазначити, що норми цивільного процесуального законодавства та Закону України «Про міжнародне приватне право» вказують на можливість звернення до суду на території України з іноземним елементом, однак не встановлюють за яким видом територіальної підсудності необхідно звертатися іноземній особі, у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, що в свою чергу призводить до проблем визначення територіальної підсудності у справах про встановлення фактів, що

мають юридичне значення в теорії права та на практиці.

Вважаємо, за необхідно визначити територіальну підсудність у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення з іноземним елементом, в залежності від категорії справ, що підлягає розгляду в окремому провадженні відповідно до ч. 1 ст. 315 ЦПК України. Також необхідно визначити саме в яких категоріях справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення заявником може бути іноземна фізична особа. З аналізу судової практики вбачається, що більшість таких справ розглядаються за участю іноземного елемента, коли необхідно встановити факт проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу та встановити факт родинних відносин, для вступу у спадок.

Щодо встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу, з урахуванням норм цивільного процесуального законодавства та міжнародного права, вважаємо, що така заява іноземної особи, може пред'являтися за місцем проживання іншої сторони, яка є громадянином України та з якою заявник просить встановити факт такого проживання. У справах про встановлення факту родинних відносин між фізичними особами, вважаємо, що повинні діяти майже ті самі правила, а саме іноземна особа має право на звернення до суду з заявою за місцем проживання або останнім місцем проживання фізичної особи (громадянин України) та відповідно з якою встановлюється такий факт.

У справах про встановлення факту народження або смерті особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту народження або встановлення факту, якщо звертається іноземна особа, і такий факт народження і смерті відбувся на території України, то вважаємо, що справи про встановлення факту народження особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту необхідно розглядати за місцем настання такої події, а справи про встановлення факту смерті – за останнім місцем проживання померлої особи або настання такої події. Щодо встановлення

фактів реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення – то за місцем настання такої дії.

Щодо справ про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, то якщо заявник є іноземна особа, а факт смерті чи народження настала на зазначених територіях, то вважаємо що тут повинні бути застосовані ті ж самі правила, які передбачені ч. 1 ст. 317 ЦПК України, а саме застосовуються загальні правила передбачені ч. 1 ст. 497 ЦПК України. Отже, заява у таких випадках подається «...до будь-якого місцевого суду України, що здійснює правосуддя, незалежно від місця проживання (перебування) заявника».

На підставі цього вважаємо за необхідне внести відповідні зміни до ст. 316 ЦПК України та доповнити зазначену норму частиною 3 та викласти у такій редакції:

«3. Підсудність справ за заявою іноземної особи про встановлення фактів, що мають юридичне значення пред'являються за місцем проживання або за останнім місцем проживання фізичної особи, громадянина України відносно якої встановлюється такий факт чи за місцем настання певної події чи дії».

Недотримання вище зазначених умов права на подання заяви до суду, навіть якщо особа має право на судовий захист, означає порушення передбаченого законом порядку реалізації цього права. Таке порушення тягне за собою певні правові наслідки. Зокрема, якщо недоліки виявлені на стадії відкриття провадження у справі, суд, залежно від характеру порушень, може повернути позовну заяву або залишити її без руху (для усунення недоліків).

Якщо ж недотримання умов реалізації права на подання заяви виявляється під час судового розгляду, суд залишає таку заяву без розгляду.

Водночас порушення правил територіальної юрисдикції (підсудності), як вже зазначалось не спричиняє процесуальних наслідків, які могли б вплинути на подальший рух справи, тобто суд не повертає заяву і не залишає

її без руху чи без розгляду, незалежно від того, коли саме встановлено таке порушення, до або після відкриття провадження.

Отже, якщо дотримано всі необхідні передумови та умови для подання заяви до суду, суд відкриває провадження у справі. Також необхідно зауважити, що суддя відкриває провадження лише тоді, коли наявні як передумови права на пред'явлення заяви, так і умови, що визначають порядок реалізації права на звернення до суду.

На підставі вищенаведеного з урахуванням норм законодавства, судової практики та доктрини права, обґрунтовано, що до передумов реалізації права на подання до суду заяви про встановлення фактів, що мають юридичне значення у порядку окремого провадження необхідно віднести загальні та спеціальні передумови. Загальні передумови реалізації права на подання до суду заяви про встановлення фактів, що мають юридичне значення, в порядку окремого провадження поділяються на:

- суб'єктивні передумови: цивільна процесуальна правоздатність, юридична заінтересованість (очікування заявника отримати певний правовий результат – виникнення, зміну або припинення особистих чи майнових прав, оскільки встановлення певного факту впливає на права чи обов'язки заявника);

- об'єктивні передумови поділяються на позитивні об'єктивні передумови та негативні об'єктивні передумови. До позитивних об'єктивних передумов варто віднести: належність справи до цивільної юрисдикції, а саме справа повинна підпадати під компетенцію цивільного судочинства; факт має юридичне значення, а саме від нього залежать виникнення, зміна або припинення прав заявника. До негативних об'єктивних передумов відносяться: відсутність обставин, що унеможливають розгляд справи судом (ч. 1 ст. 186 ЦПК України) з урахуванням правової природи справ окремого провадження, зокрема справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення.

До спеціальних передумов реалізації права на подання до суду заяви про

встановлення фактів, що мають юридичне значення, в порядку окремого провадження запропоновано віднести таку передумову, як відсутність спору про право.

Щодо умов реалізації права на звернення до суду, то необхідно визначити наступні умови: цивільна процесуальна дієздатність; загальні вимоги щодо форми і змісту заяви визначені у ст. 175 ЦПК України та спеціальні вимоги щодо змісту заяви визначені у ст. 318 ЦПК України, зокрема, з зазначенням: факту, який просить встановити заявник та і з якою метою; причин неможливості отримання чи відновлення документу, що посвідчує цей факт; доказів, що підтверджують цей факт; сплата судового збору, у випадках коли заявник не звільняється від такої сплати. Додатково аргументовано, що таку умову як територіальна юрисдикція (підсудність), не можна віднести до умов права на звернення до суду, оскільки за чинним законодавством недотримання правил підсудності не тягне за собою повернення заяви, як це було раніше. У разі виявлення такого порушення, суд передає справу до належного суду за підсудністю.

Також, пропонуємо виділити спеціальні умови реалізації права на звернення до суду (у контексті воєнного стану), а саме: неможливість отримання офіційних документів через окупацію чи бойові дії; використання доказів, виданих окупаційними органами, допускається для підтвердження обставин, якщо вони мають належні реквізити; перевірка судом, чи дійсно населений пункт перебував у тимчасовій окупації або зоні бойових дій (на підставі урядових переліків).

2.2. Суб'єктний склад у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення

У межах сучасної теорії цивільного процесуального права питання суб'єктного складу процесуальних правовідносин залишається предметом наукової дискусії. Загалом «суб'єктом цивільного процесуального права визнається універсальна правова форма особи – як фізичної, так і юридичної,

– яка, виходячи зі своєї правової природи, є носієм суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, закріплених у нормах об'єктивного цивільного процесуального права» [29, с. 56].

Суб'єктний склад цивільних процесуальних правовідносин є «складною правовою системою, що вимагає узгодженості у правозастосуванні та чіткості у законодавчому закріпленні процесуального статусу кожної категорії учасників. Це, своєю чергою, взагалі слугує передумовою ефективного функціонування механізму судового захисту прав, свобод та інтересів осіб у цивільному судочинстві та захисту охоронного, неоспорюваного інтересу в справах окремого провадження» [79, с. 181].

Відповідно до ч. 3 ст. 42 ЦПК України в окремому провадженні учасниками справи є заявники, інші заінтересовані особи. Щодо цього положення В.І. Бобрик зазначає, що вживання в ч. 3 ст. 42 ЦПК України слова «інші» вбачається зайвим, оскільки дослівне тлумачення цієї норми свідчить про те, що заявника необхідно відносити до заінтересованих осіб, що не відповідає їх процесуальному статусу й меті їх участі в справі. Також слід нагадати, що наявність інтересу у вирішенні справи є визначальною ознакою для всіх категорій учасників справи у цивільному процесі [183, с. 178]. З огляду на це, науковець пропонує внести відповідні зміни до ч. 3 ст. 42 ЦПК України, що є слушним. Також до учасників справи окремого провадження законодавець відносить органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб (ч.4 ст.42 ЦПК України).

Крім того кожна особа має право на правничу допомогу, що гарантується Конституцією України та цивільним процесуальним законодавством. До складу учасників судового процесу законодавець відносить представників. Як зауважує Н. В. Волкова «саме за допомогою представника учасники справи мають право здійснювати свої процесуальні права та реалізувати свої юридичні обов'язки як з власного волевиявлення, так і у разі об'єктивної необхідності у представництві (наприклад, у справах за участю неповнолітніх осіб)» [14, с. 138].

Відповідно до ч. 1 ст. 15 ЦПК України учасники справи мають право на правничу допомогу. Оскільки заявник та заінтересовані особи є учасниками справи згідно з ч. 3 ст. 42 ЦПК України, то відповідно у них є право на представника. Однак, ч. 1 ст. 58 ЦПК України зазначає, що «сторона, третя особа, а також особа, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи, може брати участь у судовому процесі особисто (самопредставництво) та (або) через представника» [184].

З аналізу вищенаведеної норми вбачається, що в складі осіб, які мають право на представництво відсутні заявники та заінтересовані особи. На це звертають увагу також й науковці. Так, наприклад, Н. В. Волкова також зазначала про току не узгодженість у нормах цивільного процесуального законодавства, а саме, «...що як у справах позовного провадження, так і у справах окремого та наказного проваджень не може ставитись питання про можливість учасниками справи брати участь у судовому процесі особисто або через законного представника, оскільки це буде порушенням права на захист» [183, с. 252-253]. З такою точкою зору дослідниці варто погодись, оскільки в нормах ЦПК України простежується така неузгодженість норм, що потребує уточненню на законодавчому рівні.

Отже, на підставі вищенаведеного, необхідно зазначити, що у справах окремого провадження, зокрема у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення учасники справи мають право на представника.

Розглядаючи таких учасників справи як заявник та заінтересовані особи, варто зазначити, що законодавець взагалі не надає визначення таким дефініціям як заявник та заінтересовані особи, що породжує певні дискусії у доктрині права щодо цього. Так, наприклад, Ю. В. Білоусов вважає, що заявником в окремому провадженні є «фізична чи юридична особа, за заявою якої відкрито провадження у справі» [187, с. 544].

Г. О. Світлична визначає заявника як «особа, на захист охоронюваних законом інтересів якої розпочато провадження у справі, причому незалежно від того, з чийої ініціативи воно порушене» [149, с. 8].

Н. В. Волкова вказує, що «заявник в окремому провадженні – це особа, в інтересах якої відкрито провадження у справі, з метою підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав» [145, с. 426]. Необхідно зазначити, що таке визначення більш відповідає нормам цивільного процесуального законодавства та правової природи справ окремого провадження.

В. І. Бобрик зазначає, що під заявником в справах окремого провадження слід розуміти особу, в інтересах якої відкрито відповідне провадження. Коло заявників, як правило, чітко встановлено нормами цивільного процесуального права, які регулюють порядок розгляду тієї чи іншої справи окремого провадження, або випливає із матеріальних правовідносин, що лежать в основі відповідної справи [183, с. 179].

С. Я. Фурса досліджуючи зазначене питання вказує на характерні ознаки заявника у справах окремого провадження, до яких відносить: «а) необхідність судового підтвердження обставин, без яких заявник позбавлений можливості здійснити свої права; б) порушення справи для захисту його охоронюваних законом інтересів, якщо відсутній спір про право; в) його особисту процесуальну та матеріально-правову заінтересованість у справі, яка виявляється як у поширенні на нього всіх правових наслідків судового рішення, що набрало законної сили, так і в обов'язковому правовому зв'язку встановленого судом факту (обставини) з охоронюваним законом інтересом заявника та його правом; г) покладення на заявника судових витрат» [179, с. 520].

Однак, дослідивши різні правові позиції, спостерігається, що науковці як правило сперечаються щодо визначення поняття заявника, як учасника справи окремого провадження, та взагалі відсутні визначення щодо заявника у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення. Варто зазначити, що надаючи визначення поняттю такої категорії як заявник в

окремому провадженню не в повній мірі відображена правова природа саме справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення.

Зважаючи на особливості розгляду таких справ, вважаємо за необхідне надати визначення такої категорії як «заявник у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення», а саме: заявником у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення – є особа, в інтересах якої відкрито провадження у справі, з метою встановлення фактів, від яких залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав фізичних осіб та настання правових наслідків, що відповідно до норм законодавства, потребують встановлення у цивільному судочинстві в порядку окремого провадження.

Досліджуючи різні позиції науковців щодо визначення поняття заявник та заінтересовані особи у справах окремого провадження необхідно встановити їх правовий статус.

Розглядаючи правовий статус заявника в окремому провадженні С. М. Дмитрієв у своєму дисертаційному дослідженні зробив такі висновки: заявником є особа, в інтересах якої відкрито окреме провадження у суді; цивільний процесуальний статус заявника – це сукупність його прав, обов'язків і законних інтересів, визначених цивільним процесуальним законодавством. До елементів правового статусу науковець відносить: цивільні процесуальні права, цивільні процесуальні обов'язки, цивільні процесуальні інтереси. Крім того зауважує, що правовий статус заявника у справах окремого провадження схожий на статус позивача у позовному провадженні, оскільки має спільні правові засади виникнення. Заявник у справах окремого провадження користується тими ж правами та обов'язками, що й сторони у позовному провадженні, за винятком спеціальних випадків, передбачених розділом IV Цивільного процесуального кодексу України [30, с. 69-70]. Таке визначення не можна назвати в повній мірі вдалим, з наступних міркувань. Так, правовий статус заявника та заінтересованої особи як учасників справи окремого провадження охоплює систему елементів, серед

яких є процесуальні права та обов'язки. Щодо визначення цивільних процесуальних прав та обов'язків зазначених осіб, то вони мають певні особливості.

Відповідно до ч. 8 ст. 49 ЦПК України «заявник та заінтересовані особи у справах окремого провадження мають права та обов'язки сторін, крім випадків, передбачених у розділі IV цього Кодексу» [184]. Щодо такого законодавчого визначення є певні зауваження, оскільки заінтересована особа не є ініціатором відкриття провадження у справі, вона вступає вже у відкритий процес на підставі заяви поданої заявником, отже вона і немає прав, наприклад відмовитися від поданої заяви тощо. Також до заінтересованих осіб заявник не пред'являє жодних вимог, вони вступають в процес, оскільки рішення може вплинути на їх права, обов'язки чи повноваження, отже заінтересовані особи не мають спеціальних процесуальних прав та обов'язків, що визначені у ст. 49 ЦПК України.

Справедливим є також твердження Г. В. Чурпіти, що «не можуть набувати заінтересовані особи і цивільних процесуальних прав та обов'язків відповідача» [196, с. 176]. На підстави наведеного, вважаємо, що заінтересована особа має тільки загальні права учасників справи, що передбачені ст. 43 ЦПК України, крім випадків, передбачених у розділі IV ЦПК України.

Щодо процесуальних прав та обов'язків заявника, то С. М. Дмитрієв зазначає, що у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення «...заявник (заявники) наділений загальними цивільними процесуальними правами та обов'язками учасників справи, передбаченими ст. 43, а також правами позивача, передбаченими ст. 49 ЦПК України» [31, с. 17]. Однак, щодо такої позиції науковця необхідно зазначити, що з урахуванням особливостей розгляду справ в окремому провадженні, заявник немає всіх прав позивача, наприклад, заявник не має права зменшити або збільшити розмір позовних вимог, укласти мирову угоду, передати справу на розгляд до третейського суду тощо. Також, оскільки заявник є особою, яка звертається до

суду для встановлення наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони її прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав, то вона не може бути наділена правами та обов'язками відповідача.

На підставі вище наведеного, пропонуємо внести зміни до ЦПК України, а саме частину 8 ст. 49 ЦПК України викласти у такій редакції:

«8. Заявник у справах окремого провадження має права та обов'язки позивача, а заінтересована особа має права та обов'язки, встановлені статтею 43 цього Кодексу, крім випадків, передбачених у розділі IV цього Кодексу».

Коло заявників як правило визначається нормами цивільного процесуального законодавства, що регулюють порядок розгляду конкретних категорій справ окремого провадження. Т. В. Цюра вказує на те, що «перелік осіб, які можуть звертатись за встановленням юридичних фактів залежить від мети, яку громадяни намагаються досягти [191, с. 147-148].

Т. Ц. Кашперська вважає, що «зазвичай коло заявників у справах окремого провадження визначено в нормах матеріального права... у справах про встановлення факту батьківства (материнства), відповідно до ч. 2 ст. 130, ч. 2 ст. 132 СК України, заявниками можуть бути мати (батько), опікун, піклувальник дитини, особа, яка утримує та виховує дитину, а також сама дитина, яка досягла повноліття» [38, с. 168].

С. М. Дмитрієв досліджуючи питання щодо визначення кола заявників у справах встановлення такого факту, як проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу (п. 5 ч. 2 ст. 256 ЦПК України) визначає, що «заявниками у справах про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу є суб'єкти вказаних сімейних правовідносин, а саме жінка та (або) чоловік, які спільно проживають однією сім'єю без шлюбу. При цьому заявником може бути як один із суб'єктів цих правовідносин, так й обидва»

[31, с. 17]. З цього приводу необхідно зазначити, що так на справді законодавством передбачається множинність на стороні заявника (співучасть).

Заявниками у справі про встановлення факту перебування особи на утриманні можуть бути фізичні особи, в яких на підставі чинного законодавства у разі встановлення факту виникає відповідне право.

Заява про встановлення факту каліцтва може бути подана: самим потерпілим, членами його сім'ї у випадку втрати годувальника, утриманцями загиблого, законними представниками, органами опіки та піклування.

Із заявою про відкриття провадження у справі про встановлення фактів реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення мають право на звернення: особа, відносно якої був здійснений реєстраційний запис, члени сім'ї, законні представники неповнолітніх та недієздатних, спадкоємці померлих тощо.

Заяву про встановлення факту належності правовстановлюючого документа можуть подавати: «особа - власник правовстановлюючого документа, якій необхідно довести належність цього документа їй; спадкоємці померлої особи - власника цього документа для оформлення спадкових прав; утриманці померлого для одержання пенсії; інші особи, які заінтересовані у встановленні факту» [162].

У справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, «під час дії воєнного стану заявниками найчастіше є батьки військовозобов'язаних, військовослужбовців, загиблих військовослужбовців; члени сім'ї загиблого військовослужбовця; жінки, які проживали із загиблим військовослужбовцем як чоловік і жінка без шлюбу; жінки в інтересах своїх неповнолітніх дітей; брати, сестри, діти загиблого військовослужбовця; баби, діди та інші родичі загиблого військовослужбовця; батьки, члени сім'ї та інші родичі цивільних осіб, які загинули внаслідок збройної агресії рф проти України; самі військовозобов'язані та військовослужбовці; особи, які були вимушені покинути своє місце проживання через збройну агресію рф проти України» [68, с. 18].

Крім того, у нормах процесуального законодавства щодо справ про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України встановлено коло осіб, які можуть звернутись з відповідною заявою. Відповідно до ч. 1 ст. 317 ЦПК України з заявою про встановлення факту народження на тимчасово окупованій території України або на якій ведуться воєнні дії, заявниками можуть бути: батьки або один із них чи їх представники, члені сім'ї, опікун, піклувальник, особа, яка утримує та виховує дитину, або інші законні представники дитини. А щодо встановлення факту смерті на зазначених територіях, заявниками можуть бути: члени сім'ї померлого, їх представники або інші заінтересовані особи. Крім того законодавець не визначає, хто саме належить до інших заінтересованих осіб, однак вказує, що це може бути тільки особи, якщо встановлення факту смерті може вплинути на їх права, обов'язки чи законні інтереси.

Щодо обмеження права на звернення членами сім'ї із заявою про встановлення факту смерті особи на тимчасово окупованій території України з позиції Верховного Суду відповідно до постанови від 25.04.2019 року у справі № 265/6342/17 «встановлені з метою недопущення внесення до Державного реєстру актів цивільного стану громадян недостовірних відомостей за зверненнями сторонніх осіб. Тому у разі відсутності родинних зв'язків з померлою особою, заявник, для набуття права звернутися із відповідною заявою, повинен підтвердити у визначеному законом порядку факт проживання з померлою особою однією сім'єю, зокрема шляхом встановлення цього факту у судовому порядку» [96]. Однак необхідно звернути увагу, що відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи в умовах воєнного чи надзвичайного стану та на тимчасово окупованих територіях» № 2345-IX від 01.07.2022 року [126] були внесені зміни та розширений такий перелік осіб, які мають право на звернення до суду з заявою про встановлення

факту смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства, а саме заявником може бути й інша заінтересована особа (якщо встановлення факту смерті особи впливає на їхні права, обов'язки чи законні інтереси).

Також відкритим залишається питання щодо визначення кола осіб, які є членами сім'ї. В законодавстві немає єдиного тлумачення поняття сім'ї та її членів [15]. Відповідно до ст. 3 СК України визначає, що «сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки» [152]. В ч. 4 ст. 3 СК України зазначені підстави виникнення сім'ї: шлюб, кровне споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства. Терміни «сім'я», «члени сім'ї» та похідні від них використовуються широко.

Визначаючи заявників у справах про встановлення в судовому порядку факту смерті військовослужбовця Верховний Суд у постанові від 6 грудня 2023 року у справі № 295/4812/23 наголошує, що «...не може бути ініційоване військовою частиною з метою передання закріпленого за ним майна у розпорядження та для систематизації обліку військового майна оскільки зазначені юридичні наслідки можуть бути досягнуті іншим позасудовим способом, через локальні нормативно-правові акти Міністерства оборони України» [108].

Окрім заявників, участь у справі приймають і заінтересовані особи, однак у цивільному процесуальному законодавстві відсутнє визначення поняття «заінтересована особа» та відсутній перелік таких осіб, що в свою чергу породжує дискусії серед науковців.

Визначаючи процесуальний статус заінтересованої особи у справах окремого провадження, необхідно враховувати, що «заінтересовані особи, на відміну від заявника, не заявляють самостійні вимоги і не несуть судових витрат. Ними можуть бути громадяни, підприємства, установи, громадські

організації. Їх слід відрізнити від інших суб'єктів процесу: третіх осіб, свідків» [28, с. 14].

Н.В. Волкова зазначає, що «на заінтересовану особу, так само як і на заявника, поширюється законна сила судового рішення. Істотна відмінність між ними полягає в тому, що у заявника певне суб'єктивне матеріальне право залежить від обставин, без судового встановлення яких він позбавлений можливості здійснити його, а права заінтересованої особи перебувають у визначеному стані, тобто заінтересована особа на момент судового розгляду справи вже має такі права (наприклад, інші спадкоємці за законом), або коли вона бере участь у процесі з метою захисту інтересів інших осіб (держави)» [14, с. 126].

Враховуючи аналіз судової практики, встановлено випадки коли заявників та заінтересованих осіб називають сторонами або третіми особами у справі. З приводу цього необхідно зазначити, що відповідно до ч. 1. ст. 42 ЦПК України сторони та треті особи можуть бути тільки в позовному провадженні, та згідно з ч. 1.ст. 48 ЦПК України «сторонами в цивільному процесі є позивач і відповідач». Справедливим є твердження Н. В. Волкової, яка зазначає що «таке питання не є формальним, оскільки обсяг процесуальних прав і обов'язків заявників і заінтересованих осіб істотно відрізняється від обсягу прав і обов'язків учасників справи у позовному провадженні» [14, с. 126-127].

В юридичній літературі заінтересованими особами визначають такі особи, «права і обов'язки яких пов'язані з правами і обов'язками заявника, та які зацікавлені у результаті розгляду справи і на інтереси яких може вплинути ухвалене судом рішення» [69, с. 17].

М. Й. Штефан зазначав, що «до заінтересованих осіб належать ті особи, які беруть участь у справі й мають у ній матеріально-правову або державну чи громадську заінтересованість. Для них характерна юридична заінтересованість у справі» [201, с. 437].

В. І. Бобрик вважає, що заінтересованими особами в справах окремого провадження є особи, які беруть в них участь з огляду на їх юридичну

заінтересованість у вирішенні справи тобто якщо судове рішення у справі окремого провадження може вплинути на їх права, свободи, інтереси чи повноваження. Отже визначальним для участі заінтересованих осіб у справі окремого провадження є наявність у них юридичного інтересу до такої справи [183, с. 179-180]. Далі науковець уточнює, що характер зазначеного інтересу може бути різним. У більшості випадків заінтересовані особи мають матеріально-правовий (особистий немайновий чи майновий) інтерес, обумовлений тим, що рішення суду в справі окремого провадження потягне для таких осіб певні наслідки матеріально-правового характеру [183, с. 180].

С. Я. Фурса також зазначає про наявний інтерес у заінтересованих осіб у справах окремого провадження та зауважує, що «при визначенні кола заінтересованих осіб слід враховувати їх юридичний інтерес не тільки особистого і майнового характеру, а й той, що в окремих випадках має державний і правовий характер» [169, с. 45].

Коло заінтересованих осіб «визначається взаємовідносинами із заявником у зв'язку з обставинами, що підлягають встановленню і можуть вплинути на їх права та обов'язки. Участь у справі цих осіб обумовлюється тим, що із установленням окремих обставин заявник може реалізувати свої права у правовідносинах, у яких беруть участь і заінтересовані особи. Для цих осіб характерним є те, що їхні суб'єктивні права та обов'язки мають юридичний зв'язок із суб'єктивними правами і обов'язками заявників» [68, с. 19].

Ще свого часу В.В. Комаров також зазначав, що «коло заінтересованих осіб визначається взаємовідносинами із заявником у зв'язку з обставинами, які підлягають встановленню й які можуть вплинути на їх права та обов'язки. Участь у справі цих осіб зумовлюється тим, що із установленням окремих обставин заявник може здійснити свої права у правовідносинах, у яких беруть участь і заінтересовані особи» [47, с. 46].

Щодо цього, то є слушна судова практика, а саме Верховний Суд у постанові від 05 лютого 2025 року у справі № 183/4366/24 вказав, «що коло

заінтересованих осіб визначається залежно від мети встановлення фактів, взаємовідносин таких осіб із заявником у зв'язку з фактами, які підлягають встановленню і які можуть вплинути на їхні права та обов'язки» [88].

З огляду на це, необхідно зазначити, що законодавством не встановлюється коло заінтересованих осіб у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, що є виправданим, оскільки в кожній конкретній справі необхідно встановити наявність у заінтересованої особи юридичного інтересу до справи.

Згідно з п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 року № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» зазначається, що «для забезпечення правильного і своєчасного розгляду справ про встановлення фактів, які мають юридичне значення, у кожній справі після її порушення суддя зобов'язаний провести підготовчі дії, зокрема з'ясувати, які фізичні особи чи організації можуть бути заінтересовані у вирішенні даної справи і підлягають виклику в судове засідання» [138]. Отже, відповідно до зазначеної постанови вбачається обов'язок суду визначити всіх заінтересованих осіб та залучити їх до участі у справі. Аналогічне положення було зазначено у листі Верховного Суду України від 01.01.2012 року «Судова практика розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення» (витяг з узагальнення) де зазначалось, що «притягнення до участі у справі окремого провадження всіх заінтересованих осіб має важливе значення, оскільки допомагає суду уникнути ухвалення незаконного рішення, повно і всебічно дослідити всі обставини справи» [161].

У постанові від 03 квітня 2024 року у справі № 405/2419/23 Верховний Суд прийшов до такого ж висновку, що «для забезпечення правильного і своєчасного розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у кожній справі після її порушення суддя зобов'язаний з'ясувати, які фізичні особи і організації можуть бути заінтересовані у вирішенні цієї справи і підлягають виклику в судове засідання, у необхідних випадках

запропонувати заявникові та заінтересованим особам подати додаткові докази на підтвердження заявлених вимог чи заперечень проти них» [87].

Щодо порядку залучення заінтересованих осіб до участі у справах окремого провадження, то цивільне процесуальне законодавство не встановлює цього порядку взагалі, та у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, зокрема. Положення норм ЦПК України встановлюють тільки, що «справи окремого провадження розглядаються судом з додержанням загальних правил, встановлених цим Кодексом, за винятком положень щодо змагальності та меж судового розгляду. Інші особливості розгляду цих справ встановлені цим розділом. Справи окремого провадження суд розглядає за участю заявника і заінтересованих осіб» (ч. ч. 3-4 ст. 294 ЦПК України) [184].

У зв'язку з цим в доктрині права точаться певні дискусії. Так, М. М. Ясинок звертаю увагу на те, що «в окремому провадженні заявник не завжди самостійно визначає коло заінтересованих осіб. У більшості випадків це робить суд, але не за своєю ініціативою, а на вимогу процесуального закону» [208, с. 66].

В. В. Комаров вважає, що «суд повинен притягувати до участі в розгляді справ окремого провадження всіх заінтересованих осіб, але вони можуть вступати у процес і з власної ініціативи» [47].

С. Я. Фурса також вказує на те, що «заінтересовані особи повинні мати право вступати в процес із власної ініціативи до ухвалення судом рішення» [169].

Т. Л. Лузан вважає, «... що саме здійснення суб'єктивного права заявника, пов'язаного зі встановленням судом певного юридичного факту, впливатиме на права та обов'язки заінтересованих осіб. А тому, насамперед, вони особисто заінтересовані вступити у вже розпочату заявником справу, або ж сам заявник може вказати певну особу як заінтересовану» [59, с. 85].

В. І. Бобрик відмічає, що заінтересована особа може бути залучена судом до участі в справі за ініціативою заявника, самої такої особи або ж за

ініціативою інших заінтересованих осіб. Суд при розгляді справи окремого провадження має виходити, насамперед, зі складу заінтересованих осіб, визначених заявником [183, с. 183]. Далі в своєму дослідженні науковець уточнює, що якщо суд під час розгляду справи окремого провадження встановить, що справа стосується інтересів певної особи, яка не бере в ній участі, він може ініціювати розгляд питання про її залучення. Проте за відсутності згоди на це заявника суд не уповноважений самостійно залучити таку особу до участі в справі та повинен врахувати цю обставину при ухваленні рішення [183, с. 184]. Отже, науковець дійшов висновку, що суд з власної ініціативи не може залучити заінтересовану особу до участі у справі без згоди заявника, що з нашої точки зору не відповідає нормам цивільного процесуального законодавства.

Так, цивільне процесуальне законодавства не містить норм, які б наділяли правом суду з власної ініціативи залучати заінтересованих осіб до справ в порядку окремого провадження, а також відсутня й норма щодо вступу у справу заінтересованих осіб за власною ініціативою. Однак, необхідно звернути увагу, що відповідно до цивільного процесуального законодавства суд зобов'язаний «...вживати заходів щодо всебічного, повного і об'єктивного з'ясування обставин справи» (ч. 1 ст. 294 ЦПК України). Отже відповідно до цієї норми, то вбачається, що суд має право вчиняти такі заходи як залучення заінтересованих осіб до участі у справі про встановлення фактів, що мають юридичне значення.

До протилежного висновку прийшов Верховний Суд у постанові від 16.10.2019 року у справі № 449/1352/15-ц та зазначив, «суд не вправі за своєю ініціативою і без згоди заявника залучати інших заінтересованих осіб до участі у справі та зобов'язується вирішити справу за тією заявою, що пред'явлена, і стосовно тих осіб, які зазначені у ній. Якщо заявник не заявляє клопотання про заміну/залучення заінтересованих осіб, суд повинен відмовляти у задоволенні поданої заяви про встановлення юридичного факту» [92].

Однак є і інша позиція Верховного Суду від 12 березня 2025 року у справі № 235/1547/24, який зазначив, що «заінтересовані особи в окремому провадженні повинні бути залучені до участі у справі також з ініціативи суду або можуть вступити у справу з власної ініціативи. Суд з власної ініціативи має можливість залучити заінтересовану особу у справі і в залежності від встановлених обставин зробити висновки про наявність або відсутність спору про право» [89].

Висновок щодо залучення заінтересованих осіб до участі у справах окремого провадження з власної ініціативи суду визначено також і в іншій постанові Верховного Суду від 05 лютого 2025 року у справі № 183/4366/24 в якій вказано, що «неправильне визначення такої особи заявником не є підставою для відмови в задоволенні заяви, оскільки заінтересовані особи повинні бути залучені до участі у справі також з ініціативи суду або можуть вступити у справу з власної ініціативи» [88].

З цього приводу необхідно зазначити, що в справах окремого провадження в тому числі і у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення відсутній принцип змагальності та всі інститути, що пов'язані зі спором про право також відсутні. Крім того, як вже зазначалось відповідно до приписів норм ЦПК України на суд покладенні певні обов'язки, а саме: «суд зобов'язаний роз'яснити учасникам справи їхні права та обов'язки, сприяти у здійсненні та охороні гарантованих Конституцією і законами України прав, свобод чи інтересів фізичних або юридичних осіб, вживати заходів щодо всебічного, повного і об'єктивного з'ясування обставин справи» (ч. 1 ст. 294 ЦПК України). Отже, на підставі вищевикладеного необхідно підтримати позиції науковців, які вважають, що заінтересовані особи мають право вступати в процес у справах окремого провадження за власною ініціативою або за ініціативою учасників справи чи суду. Крім того, залучення таких осіб у справу повинно оформлюватись відповідною ухвалою суду з зазначенням, яким чином рішення суду вплине на права, обов'язки та повноваження заінтересованою особи.

Також законодавець не встановлює в який термін заінтересована особа, може вступити в процес. Оскільки заінтересована особа має певний юридичний інтерес у справі та «залучення до участі у справі окремого провадження всіх заінтересованих осіб має важливе значення, оскільки допомагає суду уникнути ухвалення незаконного рішення та виключити можливість появи в майбутньому конкуруючого рішення з іншою заінтересованою особою, а також сприяє повному і всебічному дослідженню всіх обставин справи» [68, с. 20], вважаємо що залучено їх до участі у справі можливо до ухвалення судового рішення. Також, з метою не затягування процесу вважаємо, що вступ у справу заінтересованої особи не повинен тягнути за собою розгляд справи спочатку.

Отже, для уникнення суперечливої судової практики та з метою ефективного розгляду та вирішення справ в порядку окремого провадження взагалі та справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, зокрема, вважаємо за необхідне закріпити зазначене вище положення на законодавчому рівні, та внести відповідні зміни до ЦПК України, а саме доповнити ст. 294 ЦПК України окремим пунктом 4-1 та викласти у такій редакції:

«4-1. Заінтересовані особи, можуть вступити у справу до ухвалення судового рішення, у разі коли рішення у справі може вплинути на їхні права, обов'язки чи повноваження. Їх може бути залучено до участі у справі також за власною ініціативою суду або за заявою учасників справи.

Про залучення заінтересованих осіб до участі у справі суд постановляє ухвалу, в якій зазначає, на які права, обов'язки чи повноваження може вплинути рішення суду у справі.

Заінтересовані особи, мають процесуальні права і обов'язки, встановлені статтею 43 цього Кодексу, крім випадків, передбачених у розділі IV цього Кодексу.

Вступ у справу заінтересованої особи не тягне за собою розгляду справи спочатку».

Враховуючи все вищенаведене, можна дійти висновку, що заінтересовані особи, які приймають участь у справах окремого провадження, зокрема у справа про встановлення фактів, що мають юридичне значення є особами, які вступають уже розпочатий процес або залучаються до участі у справі за власною ініціативою або за ініціативою учасників справи чи суду, у разі коли рішення у справі може вплинути на їхні права, обов'язки чи повноваження, мають юридичний інтерес у цій справі, що включає також професійний чи функціональний інтерес, який сприяє реалізації прав заявника та захисту інтересів заінтересованої особи. Участь у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення заінтересованих осіб залежить від мети встановлення фактів, а також взаємовідносин заінтересованих осіб із заявником відповідно до фактів, що підлягають встановленню у цивільному судочинстві в порядку окремого провадження та які можуть вплинути на їх права, обов'язки чи повноваження рішенням суду.

Відповідно до аб. 2 п. 5 постанови «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» № 5 від 31.03.1995 року «залежно від мети встановлення фактів заінтересованими особами в цих справах можуть бути, наприклад, відділи соціального захисту населення - у справах про встановлення факту перебування на утриманні особи, яка померла, для призначення пенсії заявникові; інші спадкоємці - у справах про встановлення факту прийняття спадщини; органи внутрішніх справ - у справах про встановлення факту родинних відносин для вирішення питання про належність до громадянства України; органи страхування - у справах про встановлення факту належності страхового свідоцтва».

Як вже зазначалось відповідно до ч. 4 ст. 42 ЦПК України учасниками справи окремого провадження є органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

Відповідно до ст. 56 ЦПК України «у випадках, встановлених законом, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи можуть звертатися до суду із заявами про захист прав, свобод

та інтересів інших осіб або державних чи суспільних інтересів та брати участь у цих справах. З метою захисту прав і свобод людини і громадянина у випадках, встановлених законом, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини може особисто або через свого представника звертатися до суду з позовом (заявою)».

Щодо участі прокурора у формі звернення до суду в інтересах інших осіб, то необхідно зазначити, що у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення прокурор позбавлений права на звернення, оскільки відповідно до ст. 131-1 Конституції України прокуратур не здійснює представництво інтересів фізичних осіб у суді, а тільки держави.

Також, органи державної влади та органи місцевого самоврядування «можуть бути залучені судом до участі у справі або брати участь у справі за своєю ініціативою для подання висновків на виконання своїх повноважень. Участь зазначених органів у судовому процесі для подання висновків у справі є обов'язковою у випадках, встановлених законом, або якщо суд визнає це за необхідне» (ч.6 ст. 56 ЦПК України).

Щодо участі представника у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в окремому провадженні та взагалі необхідно зазначити, що представництво у цивільному судочинстві зазнало певних змін. Серед основних змін варто визначити наступні:

- законодавець виокремлює представників в окрему групу учасників судового процесу, чим саме виводить його із кола учасників справи;
 - законодавець вводить такий термін як «самопредставництво» (ч. 1 ст. 58 ЦПК України);
 - законодавець у ст. 60 ЦПК України передбачає хто може бути представником в суді, а саме «представником у суді може бути адвокат або законний представник та особа, яка досягла вісімнадцяти років, має цивільну процесуальну дієздатність під час розгляду спорів, що виникають з трудових відносин, а також справ у малозначних спорах (малозначні справи)» [184].
- Вказані зміни, що представником може бути тільки адвокат та в виключних

випадках фізична особа, щодо справ, які виникають з трудових відносин, а також справ у малозначних спорах (малозначні справи) науковці визначають, як правило позитивно та зазначають, «зміни законодавства визначають «монополію адвокатів», що заслуговують на позитивний відгук» [13, с. 60]. Отже, у справа про встановлення фактів, що мають юридичне значення може бути тільки адвокат або законний представник;

- зазнали змін також положення норм цивільного процесуального законодавства щодо повноважень адвоката та обмеження повноважень адвоката, а саме: відповідно до внесених змін до норм цивільного процесуального законодавства «повноваження адвоката як представника підтверджуються одним з таких документів: 1) довіреністю; 2) ордером, виданим відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»; 3) дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правничої допомоги, виданим відповідно до Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» (ч. 4 ст. 62 ЦПК України);

- законодавець уперше в цивільному процесуальному законодавстві передбачає обов'язкову участь адвоката у справах про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи; надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку; примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу. Таке положення міститься у ч. 5 ст. 293 ЦПК України.

Отже, на підставі аналізу вищезазначених норм вбачається, що в окремому провадженні у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення учасники справи мають право на представника. Крім того необхідно зазначити, що представником фізичної особи у цій категорії справ може бути тільки адвокат, а у випадках передбачених законом – законні представники.

2.3. Доказування та докази у справах про встановлення фактів, що

мають юридичне значення в порядку окремого провадження

Наукові дослідження щодо доказування та доказів у цивільному процесуальному праві здійснювались як правило в межах позовного провадження, залишаючи поза увагою інші види проваджень, зокрема окреме провадження, що має свою специфіку та особливість. Особливістю доказування в окремому провадженні, зокрема у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, варто вважати відсутність спору про право та дії принципу змагальності. У зв'язку з цим обов'язок доказування покладається не на сторін, як в позовному провадженні, а на заявника, а саме заявник повинен довести наявність фактів, що мають юридичне значення. Однак заінтересовані особи також не позбавлені права подавати докази на підтвердження або, навпаки, спростування такого факту. В необхідних випадках з метою з'ясування обставин справи суд може за власною ініціативою витребувати необхідні докази (ч. 2 ст. 294 ЦПК України). На це також наголошує Верховний Суд у постанові від 11 вересня 2024 року у справі 183/3496/234, що «у справах про встановлення факту, що має юридичне значення, не застосовується принцип змагальності, суд може за власною ініціативою збирати докази. Зазначене право суду передбачено частиною другою статті 294 ЦПК України» [68, с. 22].

В іншій постанові від 27 листопада 2024 року у справі № 759/4623/24 Верховний Суд зазначає, що «у разі наявності сумніву у достовірності наданих заявником доказів суд може за власною ініціативою збирати докази» [99].

В доктрині права щодо зазначеного питання також вказується, що «ініціатива суду має важливе значення для розгляду справи, і цьому сприяє належне закріплення у законодавстві відповідних повноважень суду. Наприклад, згідно з французьким процесуальним законодавством (ст. 27 НЦПК Франції) суддя у справах окремого провадження застосовує, у тому числі за власною ініціативою, будь-які належні заходи для з'ясування обставин. Він має право заслуховувати поза формальною процедурою осіб, які можуть дати пояснення у справі, а також тих, чиїх інтересів може торкнутись

його рішення» [147, с. 61].

Необхідно зазначити, що не зважаючи на те, що у суду є такі повноваження, як витребування доказів з власної ініціативи, для з'ясування обставин справи, але це не означає, що на суд треба перекласти обов'язки заявника щодо надання доказів у справі. З цього приводу, є слушною судова практика, а саме відповідно до постанови від 22 лютого 2024 року у справі № 953/6430/22 Верховний Суд зазначив, що «не зважаючи на те, що у справах окремого провадження межі змагальності, а відтак і активність в процесі доказування дещо відрізняються від позовного провадження, зміст положень ч. 3 ст. 294 ЦПК України не свідчить, що суд в справах окремого провадження про встановлення фактів, що мають юридичне значення, має повністю замінювати заявника в доказовій діяльності та на власний розсуд визначати та збирати докази» [111].

В юридичній літературі науковці зазначають, що у справах окремого провадження застосовуються загальні правила щодо доказів і доказування, такі самі, як і в позовному провадженні, за певними винятками, встановленими законом. Такі винятки, пов'язані передусім із предметом доказування у таких справах у зв'язку з його обумовленістю нормами матеріального права [39, с. 87].

В окремому провадженні немає спору між сторонами, суд лише встановлює певний юридичний факт або обставину, необхідну для реалізації прав заявника (наприклад, факт народження, смерті, родинних відносин тощо). Тому предмет доказування як правило визначається нормами матеріального права, що передбачають, які саме обставини потрібно підтвердити, щоб юридичний факт був судом встановленим.

Щодо визначення предмета доказування, то воно нормативно закріплено у ч. 2 ст. 77 ЦПК України «предметом доказування є обставини, що підтверджують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для розгляду справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення» [129]. Аналогічне визначення міститься у п. 26 постанови Пленуму

Верховного Суду України від 12.06.2009 року № 2 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції».

Також необхідно вказати, що обставини (факти), що підлягають доказуванню, конкретизуються з урахуванням особливостей кожної цивільної справи. Зміст предмета доказування залежить також від особливостей окремих категорій справ. Предмет доказування у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення залежить від юридичного факту, який має на меті встановити заявник. Також, до предмету доказування цієї категорії справ входять не тільки самі юридичні факти, але і обставини, пов'язані з неможливістю встановити факт в позасудовому порядку [69, с. 134]. Оскільки в окремому провадженні відсутній спір про право та у випадку встановлення його наявності, суд залишає заяву без розгляду, отже до предмета доказування також необхідно віднести відсутність спору про право.

В. П. Феннич зазначає, що у справах, що розглядаються в порядку окремого провадження, суд встановлює юридичні факти, від яких залежить виникнення, зміна або припинення матеріальних прав як майнових, так і особистих немайнових. Саме тому в таких справах головне значення мають факти матеріально-правового характеру, а саме ті, що безпосередньо впливають на права й обов'язки заявника та заінтересованих осіб. Від правильного встановлення цих фактів залежить кінцевий результат справи. Приклади таких фактів є: факт родинних відносин (наприклад, для отримання спадщини чи соціальної допомоги); факт утримання (для оформлення пенсії чи аліментів); факт визнання спадщини відумерлою (для переходу майна у власність держави). Фактично, розгляд такої справи в окремому провадженні здійснюється саме для встановлення таких фактів. Однак науковець вказує, що важливо розуміти, що поділ життєвих обставин на ті, що мають юридичне значення, і ті, що його не мають – умовний. Тому суд кожного разу повинен визначати юридичну значимість факту індивідуально, залежно від конкретної ситуації та її наслідків [168, с. 267].

Г. О. Світлична досліджуючи питання підготовки до судового розгляду справ окремого провадження зазначала, що «правильне визначення предмета доказування саме у справах окремого провадження (у тому числі у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах) залежить, по-перше, від точного тлумачення законодавчого формулювання факту, який підлягає встановленню, оскільки з урахуванням цього законодавець визначає межі та обсяг предмета доказування. По-друге, під час визначення предмета доказування за цією категорією справ необхідно враховувати норми матеріального права, що регулюють правовідносини, потенційними суб'єктами яких можуть стати заявники та заінтересовані особи в разі встановлення судом цих фактів у зв'язку з подальшою реалізацією заявником належного йому суб'єктивного права» [149, с. 19].

На особливість предмету доказування у справах окремого провадження вказує Р. В. Кашперський та зазначає, що така особливість предмету доказування у справах окремого провадження пов'язані з тим, що: «а) предмет доказування у більшості таких справ окреслено нормами матеріального права; б) встановлення обставин, які складають предмет доказування у таких справах, забезпечено додаткової процесуальною гарантією – правом суду з метою з'ясування обставин справи витребувати необхідні докази за власною ініціативою» [40, с. 125-126] .

Г. В. Чурпіта вважає, «...що у справах непозовного цивільного судочинства з урахуванням їх пойменованого переліку предмет доказування у кожній конкретній справі є таким, який чітко регламентований законом. Закон встановлює, що в таких справах предмет доказування складається як з фактів процесуального характеру, які визначені цивільним процесуальним законодавством (наприклад, відсутність спору про право), так і з обставин, які регламентовані нормами матеріального права» [195, с. 181].

До предмета доказування у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, входять такі обставини:

- факт, що необхідно встановити, породжує юридичні наслідки;

- відсутність іншого порядку їх установлення, крім судового;
- установлення факту, що не пов'язується з наступним вирішенням спору про право;
- відсутність спору про права тощо [145, с. 465-466].

Крім того, до предмету доказування про встановлення фактів, що мають юридичне значення входять факти (обставини), які необхідно довести, що породжує юридичні наслідки та які регламентовані нормами матеріального права в залежності від конкретної справи. Так, наприклад, у справі про встановлення факту перебування на утриманні з метою отримання спадщини, то відповідно до ч. 2 ст. 1265 ЦК України, в предмет доказування будуть входити наступні факти:

- факт, що особа, яка знаходилась на утриманні є неповнолітньою або непрацездатною;
- факт, що така особа не є членом сім'ї спадкодавця; факт одержання від спадкодавця матеріальної допомоги, що була для неї єдиним або основним джерелом засобів до існування тощо. Однак, якщо наприклад, факт перебування на утриманні необхідно встановити для отримання пенсії, тоді до предмета доказування будуть входити інші факти, що регулюються Законом України «Про пенсійне забезпечення». До таких фактів необхідно віднести: «факт членства у сім'ї годувальника; факт непрацездатності, встановлення якого залежить від того, які саме члени сім'ї виступають заявниками (наприклад, якщо це неповнолітні діти, брати, сестри та онуки, то вони повинні доказати, що у них не має непрацездатних батьків; а якщо це батьки чи інше подружжя померлого, то вони повинні доказати, що є інвалідами або досягли 60 (чоловік) та 55 (жінка) років);
- факт повного утримання заявника з боку годувальника або належність матеріальної допомоги до постійних і основних засобів для існування (ст. 37-38 Закону України «Про пенсійне забезпечення»)» [168, с. 268].

Наприклад, у справах про встановлення факту батьківства

(материнства), відповідно до СК України до предмету доказування необхідно віднести такі факти:

- факт батьківства (або материнства), тобто підтвердження того, що певна особа дійсно є батьком або матір'ю дитини;
- факт смерті чоловіка, який не перебував у шлюбі з матір'ю дитини, або факт смерті жінки, яка вважала себе матір'ю дитини, цей факт має значення тоді, коли встановлення батьківства (материнства) відбувається після смерті особи, що вважалася батьком чи матір'ю;
- факт запису про батька дитини у Книзі реєстрації народжень, коли запис зроблено на прізвище матері, а ім'я та по батькові батька вказані за її словами (без офіційного підтвердження батьківства);
- факт запису про матір дитини, батьки якої невідомі, коли запис здійснено за рішенням органу опіки та піклування, тобто дитина була зареєстрована без зазначення справжніх батьків; мета встановлення факту батьківства (материнства), заявник має обґрунтувати, для чого саме йому потрібно встановити цей факт (наприклад, для оформлення спадщини, соціальної допомоги, внесення змін до актового запису про народження тощо). Таким чином, суд у таких справах з'ясовує не просто біологічний зв'язок, а й юридичне значення цього факту, тобто як саме він вплине на права, обов'язки та законні інтереси заявника і дитини.

У справах про проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу до предмета доказування необхідно віднести: «наявність спільного проживання та спільного побуту, вияву подружніх взаємин перед третіми особами, в особистому листуванні й інших документах, а також залежно від обставин – взаємної матеріальної підтримки, проживання з ними дітей тощо» [151, с. 80].

В юридичній літературі слушним є зауваження, що під час розгляду справ про встановлення факту проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без шлюбу суду необхідно з'ясувати, як довго вони фактично проживали разом. Хоча закон не встановлює конкретного строку, який визначає, скільки

саме часу потрібно проживати разом, щоб вважатися сім'єю, однак сама сутність таких відносин передбачає довготривале спільне життя, засноване на взаємній підтримці, веденні спільного господарства, наявності спільного бюджету та взаємних прав і обов'язків. Тому суд у кожній конкретній справі має дослідити фактичні обставини спільного проживання (наявність спільного житла, побуту, майна, свідчення сусідів тощо) та строки спільного проживання, необхідні для набуття певних прав [185, с. 549]. Отже, суд не просто фіксує факт спільного проживання однією сім'єю без шлюбу, а з'ясовує, чи мали ці відносини характер сімейних, і чи дають вони підстави для виникнення або реалізації конкретних прав заявника.

Розглядаючи питання щодо предмета доказування у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення не можна оминути питання щодо визначення суб'єктів доказування у справах окремого провадження. В доктрині цивільного процесуального права ведуться певні дискусії щодо віднесення того чи іншого суб'єкту цивільних процесуальних правовідносин до суб'єктів доказування. Дискусії як правило точаться щодо віднесення суду та інших учасників судового процесу до суб'єктів доказування. Щодо віднесення суду до суб'єктів доказування існують дві точки зору науковців, а саме одні науковці зазначають, що суд не відноситься до суб'єктів доказування [172, с.135], інші навпаки відносять останнього до суб'єктів доказування [33, с. 47].

Не вдаючись до дискусій, необхідно зазначити, що у справах окремого провадження взагалі та у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, зокрема, суд входить до складу суб'єктів доказування з наступних міркувань:

- По-перше, як вже зазначалось у справах окремого провадження відповідно до ч.2 ст. 294 ЦПК України суд з власної ініціативи має право витребувати докази з метою з'ясування обставин справи;

- По-друге, якщо в учасників справи є труднощі щодо витребування доказів, то суд за їх клопотанням зобов'язаний витребувати такі докази (ст. 84 ЦПК України);

- По-третє, суд визначає предмет доказування у справі;

- По-четверте, суд вирішує питання про належність доказів (ст. 77 ЦПК України), допустимість доказів (ст. 78 ЦПК України), достовірність доказів (ст. 79 ЦПК України), достатність доказів (ст. 80 ЦПК України);

- По-п'яте, суд з'ясовує обставини справи, досліджує докази та здійснює оцінку доказів (ст. 89 ЦПК України) тощо.

Основними суб'єктами доказування у цивільному процесуальному праві є учасники справи. Р. В. Тертишніков до їх складу відносить заявника та заінтересованих осіб, та вважає, що «...вони є суб'єктами доказової діяльності, оскільки їм надано право надавати докази, брати участь у їх дослідженні, давати пояснення відносно шуканих фактів тощо» [165, с. 28].

О. О. Грабовська також дотримується такої точки зору та зазначає, що «...обсяг прав та обов'язків у сфері доказування сторін у справах позовного провадження та у заявників і заінтересованих осіб у справах окремого провадження в цілому однаковий» [21, с. 333].

Т. В. Цюра визначає, що «...у справах окремого провадження існує загальний обов'язок доказування, який лежить на заявнику і зобов'язує останнього довести ті обставини, встановлення яких він вимагає. В той час як заінтересовані особи можуть надавати докази і обґрунтовувати відсутність юридичних обставин, зазначених заявником» [191, с. 144]. З такою позицією науковців варто погодитись.

Також до складу учасників справи окремого провадження законодавець відносить органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб (ч. 4 ст. 42 ЦПК України). Зазначені суб'єкти «сприяють судовому захисту прав, свобод та інтересів інших осіб, які не можуть самотійно захистити свої права, свободи та інтереси у випадках, встановлених законом» [4, с. 78].

Законодавець наділяє таких учасників справи, як органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб процесуальними правами та обов'язками особи, в інтересах якої вони діють, за винятком права укласти мирову угоду (ч. 1 ст. 57 ЦПК України). А отже вони мають всі права заявника.

Наступним суб'єктом, який входить до складу учасників судового процесу є представник. Як вже зверталось увагу раніше, заявник в окремому провадженні має право на правничу допомогу, а саме на представника. З цього приводу, справедливе твердження Н. В. Волкової, яка зазначає, що «представник, який має повноваження на ведення справи в суді, здійснює від імені особи, яку він представляє, її процесуальні права та обов'язки (ч. 1 ст. 64 ЦПК України). Отже, представника можна віднести до суб'єктів доказування, оскільки він наділений всіма правами та обов'язками особи, яку представляє в суді» [183, с. 251-252].

Щодо інших учасників судового процесу, до складу яких відносяться : помічник судді, секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, експерт з питань права, перекладач, спеціаліст (ст. 65 ЦПК України), То, необхідно погодитись з точкою зору науковців, які вважають, що «інші учасники судового процесу не можуть бути суб'єктами доказування, оскільки вони не мають юридичної заінтересованості в результатах розгляду справи, вони залучаються судом для сприяння правильного та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ, а також не здійснюють жодних дій щодо доказування» [183, с. 253].

Важливою складовою цивільного процесуального права є докази, що займають одне з центральних місць. Основна мета судового розгляду цивільної справи полягає «в ефективному захисті порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави» (ч. 1 ст. 2 ЦПК України). Для реалізації цієї мети необхідно встановлення обставин (фактів), що мають істотне значення для правильного вирішення справи. Отже, завдання суду зводиться

до того, щоб в процесі розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення з'ясувати обставини, що підтверджують наявність або відсутність такого факту, правильно застосувати норму матеріального права, яка регулює встановлення такого факту тобто здійснити захист суб'єктивних прав.

Дослідженням і розробкою інституту судових доказів займаються вже понад сторіччя провідні вчені-процесуалісти. Проте, у теорії цивільного процесуального права до теперішнього часу не має єдиного підходу до розуміння такої категорії як «доказ». Так, існують безліч визначень поняття «доказ», однак розглянемо деякі із них. Т. В. Цюра пропонує розглядати доказ «...як окремий елемент засобу доказування, що несе в собі інформацію про обставину справи, з існуванням якої особа пов'язує виникнення, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків, а засіб доказування – як сукупність окремих доказів (елементів), які за цивільним процесуальним законодавством допустимі для доказування в конкретній справі» [190, с. 17].

В. О. Єрмолаєва вважала, що «судові докази – єдине поняття, що становить взаємозв'язок фактичних даних, на підставі яких суд у передбаченому законом порядку встановлює обставини, що мають значення для обґрунтованості вимог і заперечень сторін та засобів доказування, що містять ці фактичні дані» [180, с. 175]. Такої точки зору дотримується і В. В. Комаров який надає наступне визначення: «...докази в цивільному процесі являють собою єдність фактичних даних, які мають значення для правильного вирішення справи, та їх процесуальної форми». Далі науковець стверджує, що «...ні свідчення про факти окремо від засобів доказування, ні засоби доказування окремо від свідчень про факти не можуть бути доказами» [55, с. 484].

О.О. Грабовська приходить до висновку, що «докази – це: 1) надані суду учасниками справи у визначений законом спосіб, дані (інформація) про факти та обставини, якими обґрунтовуються вимоги чи заперечення; 2) докази – це

дані (інформація), визнані судом доказами внаслідок їх дослідження та оцінки» [22, с. 125].

Щодо законодавчого закріплення дефініції доказу, то воно надається у ч. 1 ст. 76 ЦПК України, а саме: «доказами є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи. Ці дані встановлюються такими засобами: 1) письмовими, речовими і електронними доказами; 2) висновками експертів; 3) показаннями свідків».

Однак необхідно враховувати той факт, що поняття доказів дещо відрізняється у справах окремого провадження від позовного, оскільки окреме провадження побудоване не на змагальному процесі. Отже, вважаємо, що докази у справах окремого провадження, зокрема у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення - це будь-які дані, що мають безспірний, об'єктивний і переважно документальний характер, спрямованих на підтвердження юридичного факту, що має юридичне значення від якого залежить виникнення, зміна або припинення суб'єктивних прав і обов'язків особи та настання певних наслідків для них.

Закріплення у цивільному процесуальному законодавстві широкого кола засобів доказування справді обумовлене як юридичною логікою, так і принципом доцільності. Це забезпечує максимально повне, об'єктивне й справедливе з'ясування всіх фактичних обставин справи [22, с. 129].

Справедливим є твердження Г. В. Чурпіти «...що відповідно до загального порядку розгляду справ окремого провадження, закріпленого у ст. 294 ЦПКУ України, у таких справах суд може брати до уваги всі передбачені законом засоби доказування» [195, с. 170].

Отже, у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення можуть бути пред'явлені будь-які докази (письмові, речові, електронні докази; висновок експерта; показання свідків) в залежності від факту, який підлягає встановленню. Докази як вже зазначалось пред'являються заявникам на

підтвердження певного юридичного факту, якій він просить установити у судовому порядку. Крім того, як вже зазначалось, не позбавляється права пред'явлення доказів і заінтересованою особою для спростування або підтвердження цього факту.

Важливу та основну роль у доказовій діяльності у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення відіграють як правило письмові докази, однак можуть бути і застосовані і інші засоби доказування.

Розглянемо деякі факти, які підлягають розгляду в судовому порядку відповідно до ч. 1 ст. 315 ЦПК України у контексті визначення доказів. Наприклад, у справах про встановлення факту родинних відносин між фізичними особами доказами можуть бути: «1) докази, які підтверджують наявність даного юридичного факту (акти, анкети, автобіографії, листівки, сімейні фотографії, листи ділового та особистого характеру, особові справи, рішення судів, ордери на вселення, обмінні ордери, господарські книги, виписки з домових книг та інші документи, які у собі містять відомості про родинні відносини осіб); 2) довідки органів РАЦСу про неможливість поновлення втрачених записів, внесення змін і доповнень, виправлень у записи актів цивільного стану; 3) покази свідків, яким достовірно відомо про взаємовідносини померлого з заявником (сусіди, куми, друзі, інші родичі і т.д.). Цей перелік не є вичерпним» [64, с. 71-72].

У справах, де потрібно встановити факт реєстрації або розірвання шлюбу, а також факт усиновлення, заявник повинен надати документи, які підтверджують, що запис про ці події існував, але був втрачений чи знищений. До таких доказів варто віднести:

- висновок ДРАЦСу про те, що відновити актовий запис неможливо; довідка з архіву про втрату або знищення актового запису (наприклад, через пожежу, війну чи інші обставини);
- копії або виписки з паспорта, де є відмітка про шлюб чи його розірвання;
- документи з роботи чи навчання, у яких зазначено сімейний стан;

- свідоцтва про народження дітей, де вказані обидва батьки – заявники; домова книга, яка підтверджує, що подружжя проживало разом;
- свідоцтво про розірвання шлюбу, якщо зберіглася копія;
- особисті або ділові листи, де згадуються сімейні стосунки [64, с. 86].

Щодо встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу, необхідно зазначити, оскільки такий факт не підлягає державній реєстрації, то заявник зобов'язаний надати до суду лише докази існування відповідних сімейних відносин між ним та іншою особою. Такими доказами можуть бути свідоцтво про народження спільних дітей, квитанції про сплату комунальних послуг, показання свідків, докази про спільне придбання майна, як рухомого, так і нерухомого (чеки, квитанції, свідоцтва про право власності тощо). Встановлення часу проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без шлюбу має велике значення для настання певних правових наслідків, за чого заявник і звертався до суду, тому суд при розгляді справи про встановлення такого факту повинен встановити з якого часу такі особи проживають однією сім'єю. Однак, чинне законодавство не встановлює протягом якого строку чоловік та жінка повинні спільно проживати, щоб вони вважалися сім'єю. Тому при встановленні факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу суд має виходити з конкретних обставин справи та здійснювати оцінку взаємним відносинам чоловіка та жінки і на підставі цього визначати тривалість їх спільного проживання.

У справах про встановлення належності правовстановлюючих документів особі, прізвище, ім'я, по батькові, місце і час народження якої, що зазначені в документі, не збігаються з прізвищем, ім'ям, по батькові, місцем і часом народження цієї особи, зазначеним у свідоцтві про народження або в паспорті. Відповідно до постанови Пленуму Верховного Суду України № 5 від 31 березня 1995 року «Про судову практику у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення», при розгляді справ цієї категорії, в тому числі факту належності правовстановлюючого документу, в якому допущені

помилки у прізвищі, імені, по-батькові, або замість імені, по-батькові вказані ініціали, суд зобов'язаний запропонувати заявнику подати докази про те, що правовстановлюючим документ належить саме йому, і що організація (установа), яка видала документ, не має можливості внести в нього виправлення [138].

Факт смерті встановлюється судом за наявності доказів смерті особи у певний час та в певному місці. Однак бувають випадки, коли не виявлено тіло загиблого (під час пожежі, вибуху житлового будинку, авіакатастрофи та ін.). Отже, дані про передбачувану загибель особи не можуть бути підставою для встановлення факту смерті, оскільки це вже відноситься до іншої категорії справ окремого провадження, а саме до справ про оголошення фізичної особи померлою.

У постанові Верховного Суду від 26 квітня 2023 року у справі № 337/3725/22 зазначені «обставини, які достовірно свідчать про смерть особи в певний час за певних обставин: речові докази (відео, звукозаписи); показання свідків, заявників, допитаних як свідків; письмові докази, зокрема, лікарське свідоцтво про смерть; документи видані органами на непідконтрольних територіях; акти про настання смерті; дані отримані з відкритих джерел; заяви до правоохоронних органів про зникнення особи; довідки з військкомату або від командира військової частини (у випадку загибелі військовослужбовців); заяви до правоохоронних органів про зникнення особи, в тому числі в обставинах, що загрожували їй смертю» [97].

Також науковці визначають, що у разі «відсутності будь-яких доказів і свідків, які могли б підтвердити факт смерті особи, суд може допитати в якості свідка самого заявника у справі, якщо йому відомі особисто факти, які мають значення для справи і він не заперечує проти допиту, оскільки тоді показання заявника, як свідка можуть бути виключними та вирішальними для підтвердження факту смерті особи» [26].

Доказами у справах про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України можуть бути:

- письмові докази (свідоцтво про смерть, видане окупаційними органами влади, довідка про причину смерті, видана медичним закладом на непідконтрольній території, довідка про проведення поховання (дозвіл на поховання), акти про смерть, складені громадянами на територіях, де ведуться активні бойові дії і не функціонують жодні органи, здатні задокументувати факт та обставини смерті, документи, видані відповідними органами тощо;
- речові докази;
- показання свідків;
- дані отримані з відкритих джерел, засобів масової інформації, соціальних мереж тощо.

Варто зазначити, що розглядаючи справи про встановлення певних фактів, що мають юридичне значення, під час дії воєнного стану «як заявники, так і суди стикаються з труднощами в зборі доказів, оскільки доступ до місць події може бути обмежений або неможливий через бойові дії або окупацію» [68].

В цьому випадку є цікава судова практика, а саме постанова Верховного Суду від 12 травня 2021 року у справі № 220/1582/20 в якій зазначається, що «...в оцінці доказів необхідно бути гнучкими, розуміти складні життєві обставини, які змушують заявників звертатись до суду...водночас судові рішення про встановлення факту смерті є підставою для одержання в органах РАГСУ документу, що підтверджує смерть особи...тому рішення суду в такій категорії справ повинне ґрунтуватися на дотриманні вимог процесуального закону щодо повного та всебічного з'ясування обставин справи на підставі всіх поданих особами, які беруть участь у справі, доказів у сукупності» [90].

Щодо здійснення оцінки доказів, необхідно вказати, що існують різні підходи до оцінки доказів у цивільному процесі, який враховує специфіку різних видів судочинства. Так, наприклад, у справах позовного провадження

доказування має змагальний характер, обов'язок по доказування покладний на сторін, сторони відстоюють власну позицію, шляхом надання доказів, які підтверджують їх вимоги або заперечення, а суд виступає не ініціатором, а арбітром, який оцінює надані сторонами докази відповідно визначених ознак належності, допустимості, достовірності, достатності доказів (ст. ст. 77-80 ЦПК України), а також відповідно до – принципів змагальності, диспозитивності та рівності сторін. У справах окремого провадження доказування має перевірконо-підтверджувальний характер, оскільки відсутній спір про право. У цьому випадку суд виконує активну роль, спрямовану на з'ясування об'єктивних обставин справи, у разі необхідності з власної ініціативи витребує докази, перевіряє достовірність наданих матеріалів і сприяє повному встановленню юридичних фактів, що мають значення для справи.

Отже, у справах позовного провадження докази мають змагальний характер, кожна сторона доводить свою позицію, а суд оцінює суперечливі відомості. Натомість у справах окремого провадження (наприклад, про встановлення факту родинних відносин, смерті, проживання однією сім'єю без шлюбу тощо) спору немає, тому доказування має підтверджувальний і перевірконий характер. Таким чином, простежується розмежування змагальної природи доказування у позовному провадженні та перевірконо-підтверджувальної природи доказування в окремому провадженні, що має важливе теоретичне й практичне значення.

Необхідно зазначити, що найбільш дискусійним питанням є застосування висновків експертів як доказів у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення. Науковці звертають увагу на те, що у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення «...порівняно із позовним провадженням питома вага висновку експерта в окремому провадженні є незначною. Однак можна стверджувати, що призначення експертизи може бути однією із дій суду, пов'язаною із підготовкою справи до розгляду і в окремому провадженні. Доцільність підготовки висновку експерта

при розгляді справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, може бути зумовлена і видом факту, що підлягає встановленню, і обставинами індивідуального характеру у кожній конкретній справі» [147, с. 62]. Так необхідно погодитись з точкою зору науковців, що в деяких категорія справ все ж таки може бути призначена експертиза у справа про встановлення фактів, що мають юридичне значення, наприклад у справах про встановлення факту батьківства (якщо можливо отримати генетичний матеріал батька).

Відповідно до ст. 130 СК України «у разі смерті чоловіка, який не перебував у шлюбі з матір'ю дитини, факт його батьківства може бути встановлений за рішенням суду». Відповідно до постанови Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 06 червня 2024 року у справі № 672/915/23 «предметом доказування у справах про визнання батьківства або про встановлення факту батьківства є встановлення походження дитини від певної особи» [114]. Отже такий факт батьківства може бути підтверджений відповідною експертизою.

Л. Є. Гузь справедливо зазначає, що «...основним доказом визнання батьківства буде висновок судово-генетичної експертизи» [25, с. 61]. Це стосується також і встановлення факту батьківства, коли особа, яка є ймовірним батьком – померла, однак такий факт необхідно встановити, наприклад для отримання спадщини. Проведення експертизи у справах про встановлення факту батьківства (материнства) є лише одним із доказів, що підтверджує походження дитини від конкретної особи або спростовує це. Однак, такий висновок не має для суду заздалегідь встановленого значення, суд оцінює докази тільки в їх сукупності. До такого ж висновку дійшов Верховний Суд у постанові від 24 січня 2024 року у справі № 367/4662/22, що «висновок судової молекулярно-генетичної експертизи у справах про встановлення батьківства є лише одним із засобів доказування, який підлягає оцінці у сукупності із іншими доказами у справі» [95].

Отже, у справа про встановлення фактів, що мають юридичне значення до предмету доказування входять факти (обставини), що необхідно

встановити, що породжують юридичні наслідки, що регламентовані нормами матеріального права в залежності від конкретної справи, які підтверджуються наданням як правило письмових доказів, однак також можуть застосовуватись й інші засоби доказування, такі як: електроні, речові докази, висновок експерта, показання свідків.

Визначено специфіку предмета доказування у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, в порядку окремого провадження, докази мають підтверджувати не правову позицію, а існування конкретного юридичного факту, який породжує наслідки для заявника.

РОЗДІЛ 3. РОЗГЛЯД СПРАВ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТІВ, ЩО МАЮТЬ ЮРИДИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ, В ПОРЯДКУ ОКРЕМОГО ПРОВАДЖЕННЯ

3.1. Судовий розгляд справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення

Справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення розглядаються у цивільному судочинстві у порядку окремого провадження. у разі відсутності спору про право. Розгляд справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення здійснюється за загальними правилами цивільного судочинства, крім особливостей цієї категорії справ, що визначені в ч. 3-4 ст. 294, ст. ст. 315–319 ЦПК України.

Щодо строків розгляду справи по суті, то у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення не встановлено певного строку відповідно до якого така справа повинна бути розглянута, тому до таких категорій справ застосовуються загальні правила передбачені ч.2 ст. 210 ЦПК України, а саме: «суд розглядає справу по суті протягом тридцяти днів з дня початку розгляду справи по суті». Однак, це правило не застосовується до справ про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, оскільки відповідно до ч. 2 ст. 317 ЦПК України такі справи «розглядаються невідкладно з дня надходження відповідної заяви до суду».

Розгляд справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення розглядаються одноособово суддею, оскільки така категорія справ не підпадає під колегіальний розгляд, який здійснюється одним суддею та двома присяжними відповідно до ч. 4 ст. 293 ЦПК України. Незважаючи на те, що справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення розглядаються одноособово суддею, вважаємо за необхідно висловити міркування щодо інституту присяжних у цивільному судочинстві. Необхідно зазначити, що інститут присяжних є поширеним явищем у багатьох країнах світу.

Наприклад, у США інститут присяжних існує як у цивільних справах так і у кримінальних. В деяких європейських країнах, наприклад в Франції, Німеччині суд присяжних передбачений тільки для кримінальних справ.

Аналізуючи міжнародну та вітчизняну юридичну літературу, необхідно відмітити, що у світі існують дві моделі суду присяжних, а саме: англо-американська та європейська. Наприклад, до європейської моделі відносяться такі країни як: Австрія, Греція, Данія, Італія, Німеччина, Франція, в тому числі й Україна. Відповідно до цієї моделі склад суду, до якого входять судді та присяжні, вирішують усі питання, що стосується розгляду справи та ухвалюють рішення суду (вирок суду) спільно. Крім того присяжні залучається до кожної окремої справи. До англо-американської моделі суду присяжних відносяться такі країни як: Бельгія, Канада, Мальта, Швейцарія, США тощо. Якщо розглядати англо-американська модель суду присяжних, то вони на відміну від європейської моделі присяжних вибираються одноразово на певний період часу [211, с. 109]. На відміну від європейської моделі, англо-американська модель передбачає, що колегія суду присяжних ухвалюють рішення (вирок) щодо наявності або відсутності вини особи у вчиненні певного злочину без участі професійних суддів [157, с. 134].

Щодо доцільності участі присяжних у цивільному судочинстві в Україні, то в доктрині права точаться дискусії серед науковців, одні зазначають його важливе значення [19, с. 353], інші науковці виступають навпаки проти такого інституту [32, с. 14; 148, с. 299; 207, с. 163].

Також існує позиція науковців, що суд присяжних є дуже важливим інститутом, який безпосередньо пов'язаний з принципом публічності [179, с. 82], та пропонують введення суду присяжних і до справ позовного провадження. Так, наприклад, О.В. Колісник вважає за необхідне вести суд присяжних до деяких категорій справ, що стосуються захисту прав дитини, а саме: «позбавлення та поновлення батьківських прав, відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав, визначення місця проживання дитини» тощо [44, с. 140]. Таку точку зору підтримує І. Ю. Татулич та крім

справ про захист прав дітей, пропонує також віднести справи з іноземним елементом та зазначає, що їх варто розглядати за участю присяжних [164, с. 71].

С. Я. Фурса також наголошує, що суд присяжних є доцільним у справах позовного провадження, де «вартість позову сягає більше ніж 1 000 000 гривень», крім того науковець у такому випадку пропонує включити витрати щодо залучення присяжних до справи у розмір судового збору [182, с. 15].

Існує й інша думка науковців, які пропонують розширити повноваження присяжних і надати їм право приймати участь не тільки у деяких категоріях справ окремого провадження, що визначені законодавством, а у всіх категоріях справ без виключення, що розглядаються у порядку окремого провадження [164, с. 71].

Цікавою видається позиція, яка вказана у науковій літературі щодо залучення присяжних до апеляційного розгляду, якщо рішення яке оскаржується було ухвалене колегіально у складі одного судді та двох присяжних [45, с. 164]. Однак, така позиція не підлягає схваленню з наступних міркувань, оскільки апеляційне оскарження рішень здійснюється і так колегіально у складі трьох професійних судді та завданням суду апеляційної інстанції є саме виправлення судових помилок, який допустив суд у першій інстанції, яку неможливо реалізувати за участю присяжних, оскільки вони є не професійними суддями та навряд чи в достатній мірі володіють необхідними знаннями.

Щодо не доцільності існування суду присяжних у цивільному судочинстві у своєму дослідженні висловився П. А. Прохоров та зазначає, що «...доцільним буде виключення інституту присяжних у цивільних справах і в Україні, оскільки існування інституту присяжних у цивільному процесі як засобу народовладдя створює певні негативні наслідки щодо строків розгляду справи та не вирішує тих завдань, що зазвичай ставляться перед присяжними в інших правопорядках» [140, с. 54, 74]. Такої ж точки зору притримується й Н. В. Волкова [14, с. 279].

Досліджуючи зазначене питання В. В. Смірнова наводить статистичні дані, вказуючи, що держава витрачає щорічно значні кошти на залучення присяжних до участі у цивільних справах, хоча їх участь є не доцільною та сумнівною, та такою що затягує процес розгляду справи [156, с. 68].

Отже, вважаємо за необхідне підтримати тих науковців, які висловлюються проти інституту присяжних у цивільному судочинстві, оскільки така участь присяжних є формальною, вони не виконують покладених на них завдань відповідно до норм законодавства. Крім того, приймаючи рішення вони, як правило керуються своїми власними переконаннями, поглядами на певні життєві обставини, а не нормами закону, оскільки в більшості їх випадків, присяжні не мають юридичної освіти. З аналізу судової практики також вбачається, що їх участь призводить до затягування розгляду справ у цивільному судочинстві у зв'язку з неможливістю їх вчасного залучення.

Процесуальною формою стадії розгляду справи по суті є судові засідання, що складається з наступних частин: відкриття розгляду справи по суті; з'ясування обставин та перевірка їх доказами; судові дебати та ухвалення рішення.

Кожна із частин судового засідання має свою мету та завдання. При відкритті розгляду справи по суті щодо встановлення фактів, що мають юридичне значення, головуючий здійснює певні процесуальні дії передбаченні нормами цивільного процесуального законодавства, а саме:

- оголошує судові засідання відкритим (з цього моменту розпочинається розгляд справи по суті (ч. 3 ст. 217 ЦПК України));
- встановлює осіб, які беруть участь у судовому засіданні (відповідно до ч. 4 ст. 294 ЦПК України справа про встановлення фактів, що мають юридичне значення розглядається за участю заявника та заінтересованих осіб);
- за наявності перевіряє повноваження представника; у разі якщо у справі необхідний перекладач, роз'яснює йому його права та обов'язки

та приводить до присяги;

- якщо в залі судового засідання присутні свідки ставить питання про їх видалення із залу судового засідання;
- оголошує склад суду і роз'яснює право на відвід;
- з'ясовує обізнаність учасників справи з їх правами та обов'язками та роз'яснює їх у разі необхідності;
- вирішує питання щодо можливості розгляду справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення при наявному складі учасників тощо.

Наступною частиною судового засідання є з'ясування обставин та перевірка їх доказами. Такі процесуальні дії здійснюються відповідно до загальних правил, але з урахуванням особливостей справ окремого провадження, зокрема справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення.

Така частина судового засідання починається з наданням вступного слова учасникам справи, такі дії вчиняються як правило у позовному провадженні відповідно до ч. 1 ст. 227 ЦПК України «суд заслуховує вступне слово позивача та третьої особи, яка бере участь на його стороні, відповідача та третьої особи, яка бере участь на його стороні, а також інших учасників справи». Оскільки, відповідно до законодавчих приписів заявник наділяється правами та обов'язками сторони, крім випадків, передбачених у розділі IV ЦПК України (ч. 8 ст. 49 ЦПК України), то можна припустити, що в окремому провадженні у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення з ступним словом може виступати заявник та заінтересовані особи.

Враховуючи правову природу справ окремого провадження, як зазначає Т. Л. Лузан, що «головуючий з'ясовує лише чи підтримує заявник свої вимоги» [59, с. 185]. Відповідно до загальних правил загального позовного провадження, суд з'ясовує, чи бажає позивач відмовитись від своїх позовних вимог повністю або частково, такі дії вчиняються як правило у загальному

позовному провадженні у підготовчому засіданні. Відповідно до ч. 1 ст. 196 ЦПК України підготовче засідання проводиться обов'язково тільки у справах загального позовного провадження, отже у справах окремого провадження не передбачено проведення такого засідання з викликом учасників справи, то вбачається аргументованою позиція науковця щодо уточнення у заявника чи підтримує він свої заявлені вимоги чи ні. Крім того згідно з п.1 ч. 2 ст. 49 ЦПК України, заявник наділений таким правом на будь-якій стадії судового процесу.

Також С. Я. Фурса відмічає, що «виходячи з особливостей справ окремого провадження, що суд має з'ясувати в заінтересованої особи чи не заявляє вона про порушення її суб'єктивних прав» [169, с. 135]. Таке твердження науковців є вірним, оскільки відповідно до ч. 6 ст. 294 ЦПК України суд залишить заяву без розгляду, якщо під час розгляду справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення буде наявний спір про право. Після чого суд з'ясовує обставини справи та досліджує докази по справі на загальних підставах.

Отже, суд при розгляді справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення повинен вживати заходи щодо всебічного, повного та об'єктивного з'ясування обставин справи. В силу принципу змагальності у порядку позовного провадження, суд тільки сприяє всебічному і повному з'ясуванню обставин справи у спосіб, що визначений нормами цивільного процесуального законодавства. Щодо справ окремого провадження, зокрема справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, то на суд покладається певний обов'язок саме вжити заходи щодо всебічного, повного та об'єктивного з'ясування обставин справи, відступаючи від загальних положень щодо принципу змагальності та меж розгляду справи. Крім того на законодавчому рівні не має вичерпного переліку способів щодо виконання такого обов'язку суду. Відповідно до ч. ч. 2–8 ст. 294 ЦПК України законодавець встановлює тільки «додаткові повноваження суду задля цього» [66, с. 133–134].

Відповідно до ч. 1 ст. 229 ЦПК України суд під час розгляду справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення безпосередньо досліджує докази, а саме: ознайомлюється з письмовими та електронними доказами, з висновками експертів, з поясненнями учасників справи, викладеними в заявах по суті справи; здійснює допит свідків та оглядає речові докази.

Аналізуючи судову практику, та враховуючи особливості справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, як правило основними доказами у цій категорії справ є письмові докази.

Досліджуючи письмові докази у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення суд повинен керуватися положеннями ст. 235, ст. 236 ЦПК України. Щодо письмових доказів у справах про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, то необхідно звернути увагу на положення ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», а саме : «будь-який акт (рішення, документ), виданий незаконними органами та/або посадовими особами, є недійсним і таким, що не створює правових наслідків, крім документів, що підтверджують факт народження, смерті, реєстрації (розірвання) шлюбу особи на тимчасово окупованій території, які додаються до заяви про державну реєстрацію відповідного акту цивільного стану. Окрім цього, будь-які органи, їх посадові та службові особи на тимчасово окупованій території та їх діяльність вважаються незаконними, якщо ці органи або посадові особи створені, обрані чи призначені у порядку, не передбаченому законом» [128]. Отже, відповідно до приписів цієї норми такі документи, що видані незаконними органами та/або посадовими особами, якщо вони підтверджують факт народження, смерті, реєстрації (розірвання) шлюбу особи на тимчасово окупованій території, є дійсними для пред'явлення до заяви про державну реєстрацію відповідного акту цивільного стану, а не до суду.

Також, необхідно зазначити практику Міжнародного суду ООН який

передбачає «Намібійські винятки», а саме документи, що видавались окупаційною владою, «повинні визнаватися, якщо їх невизнання веде за собою серйозні порушення або обмеження прав громадян. Такі винятки поширюються, зокрема на документи щодо реєстрації народжень та смертей. Так, у Консультативному висновку Міжнародного суду ООН від 21 червня 1971 року «Юридичні наслідки для держав щодо триваючої присутності Південної Африки у Намібії» зазначено, що у той час, як офіційні дії, вчинені урядом Південної Африки від імені або щодо Намібії після припинення дії мандата, є незаконними і недійсними, ця недійсність не може бути застосовна до таких дій, як, наприклад, реєстрація народжень, смертей і шлюбів. У практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) розвинений принцип узгодженості спірного питання, зокрема, у справах «Лоїзиду проти Туреччини», заява № 15318/89, рішення від 18 грудня 1996 року (CASE of Loizidou v. Turkey, рішення), «Кіпр проти Туреччини», заява № 25781/94, рішення від 10 травня 2001 року (CASE of Cyprus v. Turkey), «Мозер проти Республіки Молдови та Росії», заява № 11138/10, рішення від 23 лютого 2016 року (CASE of Mozer v. the Republic of Moldova and Russia). ЄСПЛ наголосив, що першочерговим завданням для прав, передбачених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), завжди має бути їх ефективна захищеність на території всіх Договірних Сторін, навіть якщо частина цієї території знаходиться під ефективним контролем іншої Договірної Сторони (тобто є окупованою)» [68, с. 23-24].

Верховний Суд у постанові від 11 вересня 2024 року у справі № 183/3496/24 зазначив про можливість застосовування загального принципу («Намібійські винятки»), «сформульовані в рішеннях Міжнародного суду ООН та ЄСПЛ, у контексті як мінімум «реєстрації народжень, смертей і шлюбів», на основі документів, виданих закладами, що знаходяться на окупованій території, у сукупності з іншими доказами, для встановлення можливих фактів, оскільки встановлення цих фактів має істотне значення для реалізації прав громадян України» [68, с. 22].

Слушною є судова практика, де у постанові Верховного Суду від 23 листопада 2022 року у справі № 759/7001/22 зазначено, що документи видані «органами та установами самопроголошених утворень, розташованих на окупованій території України, надається судом цивільної юрисдикції в сукупності з доказами під час розгляду заяви про встановлення факту народження на ТОТ в порядку статті 317 ЦПК України, а не органами державної реєстрації актів цивільного стану» [94].

Інша постанова Верховного Суду від 13 березня 2024 року у справі № 169/410/23 вказує на те що, «надаючи оцінку, зокрема, свідоцтву про народження дитини, довідці медичного характеру, як доказам потрібно враховувати, що хоча такі документи не є юридично дійсними, але вони можуть підтверджувати, що певна установа, яка не діє відповідно до українського законодавства, але *de facto* існує на тимчасово окупованій території, зафіксувала факт народження дитини» [91]. Отже Верховний Суд дійшов висновку, що хоч і документи видані органами на окупованій території є недійсними, але суд має права приймати їх до уваги та на підставі всіх наявних доказів у справі приймає відповідне рішення.

На підставі вищенаведеного задля уникнення проблем використання таких документів як доказової бази у судовій практиці, вважаємо за необхідне встановити на законодавчому рівні визнання документів дійсними та такими, що створюють правові наслідки для встановлення факту народження або смерті, на тимчасово окупованій території, виданий незаконними органами та/або посадовими особами на цій території для пред'явлення до суду та доповнити ст. 317 ЦПК України абзацом 3 частини 1 та викласти у такій редакції:

«Документи видані незаконними органами та/або посадовими особами на тимчасово окупованій території, якщо вони підтверджують факт народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України є одним із письмових доказів, який встановлює такий факт».

Крім того необхідно зазначити, що заява про встановлення факту народження або смерті, на тимчасово окупованій території розглядаються невідкладно з дня надходження відповідної заяви до суду (ч. 2 ст.317 ЦПК України), що є позитивним з огляду на те, що через тимчасову окупацію окремих районів та присутність російських військ органи державної влади, зокрема відділи ДРАЦС не мають можливості далі працювати на окупованих територіях. Особи, які живуть на цих територіях, позбавлені можливості офіційно зареєструвати народження чи смерть, тому спрощений судовий порядок є єдиним доступним механізмом для підтвердження цих фактів. У зонах активних бойових дій щодня гинуть мирні жителі, а їхні родичі часто не мають доступу до тіл чи документів, які б підтверджували факт смерті. Без цього вони не можуть отримати свідоцтво про смерть і, відповідно, оформити соціальні виплати чи спадщину. Закон дає змогу вирішити цю проблему звернувшись до суду для встановлення такого факту.

На підставі аналізу норм законодавства, встановлено, що ЦПК України передбачає спрощений порядок до таких справ визначений у ст. 317 ЦПК України, а саме: невідкладний розгляд заяви про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, заявник з такою заявою може звернутися до будь-якого місцевого суду України, рішення у таких справах підлягає негайному виконанню.

Отже, наявність спрощеної процедури дозволяє сім'ям швидко підтвердити юридичний факт смерті годувальника, що дає змогу отримати допомогу від держави, пенсію по втраті годувальника чи компенсації. Однак вважаємо, якщо у заявника є докази, що підтверджують встановлення факту народження або смерті особи, які мали місце на тимчасово окупованих територіях України, то необхідно запровадити розгляд таких справ без виклику заявника та інших заінтересованих осіб, а якщо у суду виникне певна необхідність, наприклад, допитати свідків або отримати пояснення заявника або заінтересованих осіб, то у таких випадках він має право на призначення

судового засідання.

Таке запровадження спрощеного порядку розгляду справ дозволить забезпечити реалізацію конституційного права громадян на судовий захист і сприятиме оперативному внесенню актів цивільного стану до державних реєстрів України. Крім того, метою встановлення таких фактів є відновити правовий статус людини, який не може бути оформлений у звичайному порядку через війну або окупацію. Народження і смерть – це так мовити базові юридичні факти, з якими пов'язується виникнення або припинення прав людини. Без реєстрації народження дитина не може отримати громадянство, соціальні виплати, медичну допомогу чи освіту. Без реєстрації смерті члени сім'ї не можуть оформити спадщину, пенсію, допомогу, чи навіть провести поховання відповідно до закону. У таких справах немає спору про право (ніхто не оспорує сам факт народження чи смерті на окупованих територіях). Крім того в звичайних умовах, особа мала би звернутися до органів ДРАС для реєстрації народження або смерті, однак якщо народження або смерть сталося на окупованій території, як вже зазначалось вище, особа позбавлена такої можливості та вимушена звертатися до суду для встановлення таких фактів. Тому, на наш погляд, держава повинна швидко та ефективно встановити такі факти. Необхідно також звернути увагу на той факт, що особи, які мають юридичний інтерес у цій справі, часто знаходяться на окупованій території або не мають змоги безпечно виїхати. Отже, виклик таких осіб до суду фактично позбавляє їх доступу до правосуддя, бо вони фізично не можуть прибути. Справи про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України розглядаються за наявності доказів, не потребуючи змагального процесу. Такі справи часто мають невідкладний характер, наприклад, потрібно терміново зареєструвати дитину для отримання медичної допомоги тощо.

На підставі вищенаведеного вважаємо, що такий розгляд справ про встановлення народження або смерті особи на території, на якій введено

воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України може здійснюватися без виклику осіб, що є певною гарантією доступу до правосуддя, а не його обмеження. Отже, вважаємо за необхідне внести відповідні зміни до норм законодавства, а саме ч. 2 ст. 317 ЦПК України викласти у такій редакції:

«2. Справи про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства, розглядаються невідкладно з дня надходження відповідної заяви до суду без виклику учасників справи, за наявними у справі матеріалами, за відсутності клопотання учасників справи про інше. За клопотанням учасників справи або з власної ініціативи суду розгляд справи проводиться в судовому засіданні з повідомленням (викликом) заявника та заінтересованих осіб, якщо це необхідно для з'ясування обставин справи».

Для уникнення протиріч у нормах цивільного процесуального законодавства, на підставі вищенаведеного пропонуємо внести зміни до ч. 4 ст. 294 ЦПК України та викласти у такій редакції:

«4. Справи окремого провадження суд розглядає за участю заявника і заінтересованих осіб, крім випадків передбачених цим Кодексом».

У справах окремого провадження, також застосовується правило щодо дослідження у судовому засіданні особистих паперів, листів, записів телефонних розмов, телеграм тощо тільки за згодою осіб визначених ЦК України (ст. 7 ЦПК України). Також у справах окремого провадження може ставитися питання про розгляд справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення у закритому судовому засіданні. На це також звертає увагу Т. Л. Лузан та вважає, що суд у разі необхідності у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення зобов'язаний роз'яснити учасникам справи «їх право на проведення закритого судового розгляду чи закритого судового засідання» [59, с.184].

Варто звернути увагу, що науковець вживає дві категорії як «закрите судове засідання» та «закритий судовий розгляд». Щодо цього питання такі науковці як В. М. Кравчук та О. І. Угриновська вважають, що «важливе значення має розмежування закритого судового розгляду і закритого судового засідання. Судовий розгляд – це стадія цивільного процесу, під час якої суд досліджує та оцінює докази і вирішує справу по суті. Судовий розгляд відбувається у формі судових засідань, яких в одній справі може бути кілька» [53, с. 27]. Варто погодитись з такою позицією науковців, оскільки судовий розгляд може здійснюватися у декілька судових засіданнях у зв'язку з складністю справи, а порядок закритого засідання, наприклад, необхідний для дослідження тільки таких письмових доказів, як особисте листування тощо, тому немає необхідності розглядати справу у закритому порядку у всіх засіданнях, якщо їх декілька. Також відповідно до ч. 9 ст. 7 ЦПК України суд постановляє ухвалу про розгляд справи у закритому судовому засіданні та в ухвалі зазначає про закриття судового засідання повністю або закриття його частини. Отже, законодавець передбачає порядок, що суддя може оголосити тільки частину судового засідання закритою, що є виправданим.

Після того як суд з'ясував усі обставини справи головуючий надає заявникові та іншим учасникам справи можливість надати додаткові пояснення, які можуть доповнити матеріали справи. Після чого суд постановляє ухвалу про закінчення з'ясування обставин справи та перевірки їх доказами і переходить до судових дебатів (ст. 241 ЦПК України).

Отже, наступна частина судового засідання є судові дебати. Однак щодо цієї частини судового засідання у справах окремого провадження ведеться певні дискусії серед науковців. Одні науковці стверджують про відсутність такої частини, посилаючись на відсутність принципу змагальності та спору про право і сторін [181, с. 295]. Інші науковці не погоджуються з такою точкою зору, та зазначають, що у справах окремого провадження присутня така частина судового засідання як судові дебати, крім того зазначають, що така частина є обов'язковою, аргументуючи це тим, що вона «має на меті

виявлення підсумкових вимог заявника та заінтересованих осіб і підведення підсумків судового розгляду справи... тут не сторони, а заявник та заінтересовані особи підводять підсумки розгляду справи [37, с. 144].

З такою точкою зору погоджується Т. М. Балюк та зазначає, що «учасники справ окремого провадження...можуть сперечатися з приводу наявності або відсутності юридичного факту, що має значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав» [8, с. 155-156].

Т. П. Пружанська досліджуючи особливості розгляду справ у різних видах провадженнях дійшла висновку, що в позовному та окремому провадженнях судові дебати відбуваються однаково, суттєвих відмінностей немає, оскільки судові дебати є однією із частин судового розгляду на якій після того як була розглянута справа по суті «підбиваються підсумки проведеного дослідження доказів, а особам, які беруть участь у справі, надається можливість викласти свою повну, вмотивовану та обґрунтовану позицію» [141, с. 77].

Аналізуючи законодавчі приписи ч.1 ст. 242 ЦПК України, яка передбачає: «у судових дебатах виступають з промовами (заключним словом) учасники справи. У цих промовах можна посилатися лише на обставини і докази, досліджені в судовому засіданні. Кожному учаснику справи надається однаковий час для виступу з промовою в судових дебатах». Отже, цивільне процесуальне законодавства передбачає, що виступати у судових дебатах мають право учасники справи, а відповідно до ст. 42 ЦПК України учасниками справи, як вже не раз наголошувалось, - є заявник та заінтересовані особи.

Крім того жодних заборон щодо проведення судових дебатів у справах окремого провадження законодавець не передбачає, лише у ч. 3 ст. 294 ЦПК України, що в окремому провадженні справи розглядаються за загальними правилами, крім положень щодо змагальності та меж розгляду. Також якщо проаналізувати ст. 242 ЦПК України судові дебати - це певна заключна

промова учасників справи щодо обставин справи. У коментарі до ЦПК України зазначено, що судові дебати – «це частина розгляду справи по суті, в якій кожен учасник справи виступає з заключним словом, підводячи підсумки з'ясування обставин справи та дослідження доказів» [65, с. 428]. Далі зазначається, що судові дебати є одним із проявів дії принципу змагальності [65, с. 429]. Так, якщо припустити, що саме у судових дебатах реалізується принцип змагальності, то необхідно розглянути зміст такого принципу.

Відповідно до ч. 3 ст. 12 ЦПК України змагальність сторін проявляється в тому, що сторони повинні довести «обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених цим Кодексом». Конституція України встановлює, що змагальність сторін полягає у свободі в пред'явленні доказів до суду і у доведенні перед судом їх переконливості (ст. 129 Конституції України).

Н. Ю. Голубева розкриває сутність принципу змагальності та зазначає, що саме сторони пред'являють докази в обґрунтування своїх вимог та заперечень, а «суд аналізує їх та робить свої висновки». Далі авторка доходить висновку, що «змагальність у цивільному судочинстві полягає в такому: 1) дії суду залежать від вимог позивача й заперечень відповідача, суд вирішує справу в обсязі заявлених сторонами вимог; 2) можливість вільного використання сторонами засобів доказування; 3) можливість для сторін брати участь у розгляді справи особисто або через представника; 4) кожна сторона самостійно доводить факти, що є обґрунтуванням її вимог і заперечень [65, с. 7].

Відповідно до термінологічного словника «судові дебати (англ. Judicial debate) – це частина судового засідання, в якій особи, які беруть участь у справі, у промовах підбивають підсумки своїх пояснень, дають оцінку дослідженим доказам, наводять власну точку зору щодо того, яким повинен бути результат розгляду та вирішення справи» [77, с. 76].

В юридичній літературі з цивільного процесу справедливо вказується,

що процедура судових дебатів допомагає суду з різних позицій проаналізувати досліджені обставини справи, зіставити різні позиції стосовно досліджених доказів, застосування належних норм регулятивного законодавства, сформулювати своє внутрішнє переконання з приводу цих питань. Завданням цієї частини є надати допомогу суду в правильному встановленні фактичних обставин справи та їх юридичної кваліфікації [150, с. 225].

На підставі вищенаведеного вбачається, що в судових дебатах учасники справи не надають докази, на підтвердження своїх вимог або заперечень, не використовують інші дії щодо доказування, оскільки такі дії було вчинені вже на попередніх стадіях судового процесу, в судових дебатах учасники справи відповідно до норм цивільного процесуального законодавства виступають з промовами (заключним словом) щодо обставин, які вже були досліджені та оцінені у справі. Отже, можна припустити, що у судових дебатах не простежується пряма дія принципу змагальності.

Якщо розглядати справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, то необхідно зазначити, що у цієї категорії справ, заявник надає певні докази щодо підтвердження наявності факту, якій він просить встановити у судовому порядку, наприклад у справах про встановлення факту проживання чоловіка та жінки без шлюбу, з метою вступ у спадок. Заінтересовані особи відповідно до свого правового статусу, які приймають участь у цій справі, мають також право надавати докази щодо спростування такого факту, наприклад, заінтересованою особою в цьому випадку може бути один із спадкоємців. У такому випадку існує спір про факт, оскільки якщо б такий факт був наявний, то не було би необхідності встановлювати такий факт у судовому порядку. Також як вже зазначалось вище, відповідно до ч.1 ст. 242 ЦПК України учасники справи мають право виступати з промовами (заключним словом).

Вважаємо, що виступати з промовами (заключним словом) по результату розгляду справи по суті, відповідно до вищенаведеного, мають заявник та заінтересовані особи у справах про встановлення фактів, що мають

юридичне значення у порядку окремого провадження. Щодо порядку участі у судових дебатах, то такий порядок регламентується статтями 242-243 ЦПК України.

Заключною частиною судового засідання є ухвалення та проголошення рішення. Необхідно зауважити, що ця частина судового засідання зазнала суттєвих змін, а саме відповідно до Закону України від 19.12.2024 року № 4173-IX «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення ухвалення та проголошення судових рішень» було виключено інститут нарадчої кімнати із цивільного, господарського, адміністративного судочинства в усіх інстанціях.

Відповідно до пояснювальної записки до проекту цього Закону «...підставою для його розроблення було забезпечення координованості та збалансованості процесу удосконалення з урахуванням подальшої гармонізації національного законодавства із законодавством Європейського Союзу та підвищення ефективності організації судової влади та інститутів правосуддя, зміцнення довіри до них суспільства» [122].

Також необхідно нагадати, що за правилами, що передбачались до внесення змін до ЦПК України відповідно до зазначеного закону, суд після проведення судових дебатів, переходив до нарадчої кімнати для прийняття рішення суду. Ще до внесення змін до ЦПК України, науковці висловлювались проти існування такого інституту. Так, наприклад, П. А. Прохоров зазначав про недоцільність існування цього інституту у цивільному судочинстві, аргументуючи це тим, що в більшості випадків суддя при з'ясуванні обставин та дослідженні доказів вже розуміє яке рішення необхідно прийняти, «...завдяки його високому професіоналізму та практичним навичкам». Додатково науковець аргументує це тим, що вихід до нарадчої кімнати є недоречним, оскільки суд витрачає «...час на таку формальну процедуру як складання і написання короткого тексту рішення», особливо якщо справа є не складною [140, с. 94].

Однак існує й інша думка науковців, які вважали, що ухвалення рішення одноособово є не доречним у нарадчій кімнаті, оскільки «це в більшості випадків елемент церемоніальності та обрядовості, який затягує вирішення справи», однак при колегіальному прийнятті та ухваленні рішення суду інститут нарадчої кімнати є дієвим та необхідним [11, с. 445]. З такою точкою зору майже погоджуються такі науковці як М. М. Гудима, М. М. Гудима-Підвербецька, однак не в повній мірі, підтримують тільки позицію обов'язкового ухвалення рішення у нарадчій кімнаті колегією суддів та зазначають, «беззаперечною є потреба перебування колегії суддів в окремому приміщенні, задля здійснення обговорення та голосування за ухвалення судового рішення» [24, с. 22]. Щодо одноособового прийняття рішення суду в нарадчій кімнаті дотримуються точки зору про необхідність цього інституту та аргументують це тим, що «хоча при одноособовому розгляді справі судді радитися ні з ким, все ж врахування того, що рішення суду часто ухвалюється в складній моральній обстановці де на діяльність суддів накладає свій відбиток велика відповідальність за долю людини, зумовлює потребу виходу судді у спеціально відокремлене приміщення, де буде перебувати тільки він» [24, с.22].

У теперішній час також немає єдності щодо існування інституту нарадчої кімнати у цивільному судочинстві у доктрині права та серед суддівської спільноти також. Наприклад, деякі судді Верховного Суду вважають, що скасування такого інституту як нарадча кімната є недоцільним, недоречним та наводять свої аргументи «...ухвалення судових рішень в нарадчій кімнаті є безумовною гарантією незалежності та неупередженості суддів, які є необхідними складовими права на справедливий судовий...навіть чи доцільним є проведення певного «спрощення» процедур судочинства, особливо в умовах воєнного стану [62].

Вища рада правосуддя також зазначила про недоцільність заміни «інституту нарадчої кімнати на інститут таємниці ухвалення рішення»

(Рішення Вищої ради правосуддя від 25 липня 2024 року № 2322/0/15-24 «Про надання консультативного висновку щодо законопроекту № 9445») [136].

Серед науковців також існують різні точки зору, одні – позитивно висловлюються щодо внесених змін, інші навпаки вважають, що необхідно щоб у суддів «був окремий кабінет, в якому суддя зможе сконцентруватися виключно на щойно розглянутій справі. Це і є базовим принципом будь-якого судового процесу й запорукою прийняття справедливого рішення» [163, с. 49]. Однак, більшість науковців висловлюються в підтримку змін до законодавства України щодо скасування такого інституту як нарадча кімната, вважаючи, що це є застарілим інститутом та до позитивних змін відносять «оптимізація судового процесу: змінами значно розширено межі розсуду судді щодо організації роботи під час ухвалення та проголошення судових рішень; – гармонізація національного законодавства із законодавством Європейського Союзу та вилучення рудиментів ... Натомість за статистикою Державної судової адміністрації України нарадчими кімнатами забезпечено лише 22% залів судів; – забезпечення безпеки суддів, працівників апаратів судів та учасників судових процесів, зокрема у прифронтових судах» [176].

В юридичній літературі також звертають увагу, що така необхідність щодо скасування нарадчої кімнати у цивільному судочинстві «обґрунтовується тим, що за результатами аналізу процесуального законодавства низки європейських країн, а також таких країн, як Сполучені Штати Америки, Канада та Великобританія встановлено відсутність такого поняття як «нарадча кімната» [177, с. 309].

Так на справді, якщо розглянути судову практику іноземних країн, то необхідно зазначити, що наприклад, у Великій Британії, Німеччині, Швейцарії не перебачено ухвалення рішень суду у нарадчій кімнаті. У таких країнах як Польща, Франція існує таємність наради суддів, при цьому суд не виходить до нарадчої кімнати або до будь-якого спеціального обладнаного для цього приміщення. В США та Канада взагалі відсутній порядок виходу суду до будь-якого приміщення для ухвалення рішення суду [176].

Ю. І. Цвіркун, Д. Ф. Лаухін висловлюються позитивно щодо скасування інституту «нарадчої кімната» та заміни його на «таємниця ухвалення судового рішення», та вважають, що «за аналогією із сусідніми західним країнами повинно забезпечувати перевагу суті над формою. Такий відхід може сприяти поглибленню зв'язків із нашими західними сусідами і разом з тим, по мірі розвитку, буде віддаляти від радянського спадку» [177, с. 310].

Вважаємо за необхідне підтримати законодавчі приписи та науковців, які зазначають про доцільність виключення інституту нарадчої кімнати із цивільного судочинства, оскільки:

По-перше, прийняття рішення затягувало судовий процес. Також необхідно зазначити, що законодавець не встановлював строк перебування у нарадчій кімнаті судді (колегії суддів) для ухвалення рішення та не передбачав можливість та порядок оголошення перерви для ухвалення рішення, якщо його не можливо було увалити до кінця робочого часу. Однак існувала судова практика, яка передбачала такі перерви (постанова Касаційного цивільного у складі Верховного Суду від 16 вересня 2021 року у справі № 754/14463/18) [115]. Під час перебування в нарадчій кімнаті суддя не мав права розглядати інші судові справи. На це також звертали увагу науковці «якщо суддя чи колегія суддів вийшли в нарадчу на тривалий час, їхні інші справи або на паузі, або переходять до колег, які, в свою чергу, починають розгляд із самого початку з метою реалізації принципу безпосередності та безперервності розгляду справ. Це в кінцевому результаті призводить до затягування розгляду справи та збільшення навантаження на інших суддів» [163, с. 48];

По -друге, хоч і законодавством передбачалось вимоги щодо нарадчої кімнати, а саме відповідно до ДБН 2.2-26:2010 «Будинки і споруди. Суди» «нарадча кімната відноситься до категорії допоміжних приміщень залів судових засідань. Вона повинна бути у кожному залі судових засідань, примикати до залу з боку процесуальної зони і мати окремий вхід розташований так, щоб під час руху судді не контактували з учасниками судового процесу та відвідувачами. В кожній нарадчій кімнаті повинен бути

санітарний вузол площею не менше 2,0 кв.м., а сама площа нарадчої кімнати не повинна бути меншою ніж 9,0 кв.м. при залах судових засідань з розгляду цивільних справ» [27], однак нажаль не у всіх судах була можливість дотримання таких вимог, у зв'язку відсутністю приміщення або фінансування тощо;

По-третє, цивільне процесуальне законодавство передбачає таємницю ухвалення судового рішення замість нарадчої кімнати, відповідно до якої суддя має право розглядати інші справи паралельно з роботою над рішенням по цій справі, без прив'язки до певного приміщення – як нарадча кімната. Також законодавець вводить обмеження, що якщо суддя не може прийняти рішення у цьому судовому засіданні, в якому розглядалась справа, у зв'язку з складністю такої справи, то законодавець у виключних випадках надає судді строк для відкладення ухвалення рішення – не більше ніж 10 днів.

Відповідно до діючих норм законодавства після проведення дебатів, а у справах окремого провадження, зокрема у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення після з'ясування обставин справи та дослідження доказів «суд оголошує про перехід до стадії ухвалення рішення та орієнтовний час його проголошення в цьому самому судовому засіданні» (ч.1 ст. 244 ЦПК України).

Також законодавець встановлює, що якщо є складна справа, то суд має право у виняткових випадках «відкласти ухвалення та проголошення судового рішення на строк не більше десяти днів з дня переходу до стадії ухвалення судового рішення, оголосивши дату та час його проголошення». На наш погляд не дуже вдалим є дефініція щодо «стадії ухвалення рішення», оскільки ухвалення рішення відноситься до однієї із частин судового засідання, а не до окремої стадії, тому більш вірним було б зазначити, що суд переходить до «ухвалення рішення». Такий перехід із однієї частини судового засідання до іншої простежується у ч. 3 ст. 241 ЦПК України, а саме суд після з'ясування обставин справи та дослідження доказів переходить до судових дебатів.

Відповідно до ст. 245 ЦПК України законодавець застосовує таке поняття як «таємниця ухвалення судового рішення» під яким розуміється, що при ухваленні судового рішення суддям забороняється обговорювати обставини справи, норми законодавства, судову практику, зміст рішення щодо цієї справи з будь з ким, крім складу суду, який розглядає таку справу. Також відповідно до ч. 3 ст. 245 ЦПК України суддям забороняється розголошувати хід обговорення та ухвалення судового рішення.

Згідно з ч. 4. ст. 245 ЦПК України «обговорення та ухвалення судового рішення відбуваються у приміщенні суду». Однак залишається не зрозумілим, з точки зору законодавства, що є приміщення суду, скільки наприклад, архів суду, коридор, технічні кімнати тощо також є приміщенням суду, вважаємо, що законодавцю варто було б конкретизувати таку норму закону, а саме в приміщенні суду, яке вільне від сторонніх осіб. З цього приводу слушною є думка дослідниці, яка до недоліків скасування нарадчої кімнати відносить «відсутність чіткої регламентації місця ухвалення рішення може спричинити плутанину в судовій практиці. Судді можуть відчувати психологічний тиск, оскільки ухвалення рішення тепер відбуватиметься у приміщеннях, доступних для сторонніх осіб» [163, с. 50].

Щодо проголошення рішення суду в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, необхідно зазначити, що до цих справ застосовується загальний порядок проголошення рішення, який встановлений ст. 268 ЦПК України. Однак необхідно зазначити, що в зв'язку з виключенням із цивільного судочинства інституту нарадчої кімнати, порядок проголошення також зазнав певних змін. Відповідно до ст. 268 ЦПК України суд проголошує повне рішення або лише його вступну та резолютивну частини у судовому засіданні, яким завершує розгляд справи по суті. Під час проголошення рішення суд не має право оголошувати відомості, які носять конфіденційний характер, наприклад місце проживання фізичної особи, номер банківської картки, адресу електронної пошти тощо. Головуючий також роз'яснює зміст рішення та порядок його оскарження. Рішення про встановлення фактів, що

мають юридичне значення набирають законної сили та оскаржуються на загальних підставах, виключенням є тільки рішення ухвалене на підставі розгляду справи про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства, таке рішення підлягає негайному виконанню. Щодо оскарження вищезазначеного рішення, то воно підлягає оскарженню на загальних підставах та не зупиняє його виконання (ч. 4 ст. 317 ЦПУ України).

Після проголошення, копія рішення суду вручається негайно учасникам справи, які присутні в залі судового засідання. Також відповідно до ч. 5 ст. 317 ЦПК України копія судового рішення про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства, «видається учасникам справи негайно після його ухвалення або невідкладно надсилається судом до органу державної реєстрації актів цивільного стану за місцем ухвалення рішення для державної реєстрації народження або смерті особи».

Відповідно до ч. 4 ст. 268 ЦПК України, якщо у судовому засіданні, яким завершується розгляд справи по суті відсутні всі учасники справи, то суд підписує рішення (повне або скорочене) без його проголошення.

З аналізу вищенаведених норм законодавства можна припустити, що у справах про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства, якщо учасники справи присутні у залі судового засідання, то суд проголошує рішення та копію такого рішення видає їм негайно, а у разі відсутності учасників справи, – суд підписує рішення суду без проголошення та негайно направляє копію такого рішення до органу ДРАЦС за місцем ухвалення рішення для державної реєстрації народження або смерті особи.

3.2. Рішення суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення

Незважаючи на те, що питання судового рішення є доволі дослідженим у цивільному процесуальному праві, однак його значення також не залишається поза увагою сьогоденні, причому, як і раніше так і на сучасному етапі єдиного підходу до інтерпретації цього інституту не має. Не вдаючись до дискусії стосовно визначення поняття судового рішення, наведемо лише деякі його визначення, що надавались науковцями. Справедливим є твердження М. Й. Штефана, який зазначав, що рішення суду є «основним і найважливішим актом правосуддя [201]. Наприклад, М. М. Ясинок вважає, що «судове рішення - це індивідуалізований процесуально-правовий документ, що ухвалюється судом від імені держави на підставі норм цивільного процесуального права, зміст якого направлений на захист прав, свобод чи інтересів як юридичних, так і фізичних осіб» [210, с. 60].

Дещо по іншому сприймає рішення суду О. М. Шиманович, який надаючи визначення цій категорії, звертає увагу, що рішення суду ухвалюється не тільки в позовному провадженні, а також і в окремому провадженні та вказує на це в самому визначенні. Так, науковець зазначає, що «рішення – це процесуальний акт-документ, який ґрунтується на встановлених у судовому розгляді фактах і застосуванні норм права, яким вирішуються по суті вимоги заінтересованої особи про захист прав, свобод чи інтересів у порядку позовного провадження або вимоги спрямовані на захист охоронюваних законом інтересів у порядку окремого провадження, що набирає законної сили у встановленому законом порядку і підлягає виконанню» [199].

Переконливою є позиція І. В. Андронova, який у своєму дослідженні надає більш повне та розгорнуте визначення поняття судового рішення та включає до змісту цього поняття безпосередньо всі види судових рішень (ухвали, рішення, постанови, судові накази), які визначені у ч.1 ст. 258 ЦПК України, а саме «рішення – це судовий акт, який у відповідній процесуальній формі (рішення, ухвали, постанови чи судового наказу) закріплює висновок

суду щодо вирішення на основі верховенства права певної вимоги правового характеру або іншого юридичного питання, поставленого перед судом у процесі розгляду та вирішення цивільної справи з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави» [5, с. 15].

З огляду на вищенаведене, вважаємо, що рішення у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення – це судовий акт правосуддя, ухвалений судом у встановленому законом порядку, відповідно до якого закінчується судовий розгляд та вирішується заявлена вимога про встановлення фактів, що мають юридичне значення з метою захисту охоронюваних законом інтересів у порядку окремого провадження та створює для осіб правові (юридичні) наслідки.

Однак в доктрині права існують не тільки різні погляди щодо визначення поняття рішення суду, а також щодо його змісту. Т. Л. Лузан досліджуючи питання щодо рішень суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення відмічає, що «рішення суду та його складові частини у справах окремого провадження, зокрема про встановлення фактів, що мають юридичне значення, подібне до рішення суду у справах позовного провадження. Його особливості пов'язані насамперед з відсутністю спору про право у таких справах, а також із правовою природою юридичних фактів, що зумовлюють виникнення в особи суб'єктивних сімейних прав» [60, с. 95].

І. В. Андронов наголошує «що деякі положення, розроблені наукою цивільного процесуального права для судових рішень в позовному провадженні, не підходять для рішення в окремому провадженні. Рішення суду в справах окремого провадження характеризуються суттєвими особливостями, ігнорування яких може призвести до невірного розуміння цього процесуального інституту» [5, с. 173]. Так, варто підтримати таку точку зору та зазначити, що суддя своїм рішенням, яке міститься в резолютивній його частині у справі про встановлення фактів, що мають юридичне значення, встановлює певний юридичний факт, та не встановлює матеріальні

правовідносини (права та обов'язки) між заінтересованими особами, як це у позовному провадженні, де наявний спір про право та сторони з протилежними інтересами. Отже, враховуючи сутність рішення суду в справах окремого провадження, як зазначає І. В. Андронов «...що воно містить обов'язковий для виконання припис суду як органу державної влади, яким встановлюється наявність або відсутність фактів, які мають юридичне значення, правовий статус певної особи, або правовий режим майна» [5, с. 174].

З аналізу норм законодавства, встановлено певні особливості рішення суду в окремому провадженні, що пов'язані з самою природою таких справ. Крім того як зазначалось, що відповідно до ч. 2 ст. 294 ЦПК України суд з власної ініціативи має право збирати докази, якщо це необхідно для з'ясування обставин справи, таким чином в рішенні будуть відображатися не тільки докази, які були пред'явлені учасниками справи, а також і судом. Суд в окремому провадженні не обмежений межами вимог заявника (ч. 3 ст. 294 ЦПК України), що означає, що суд має право вийти за межі заявлених вимог заявника та вирішити певне питання, якщо воно є необхідним. Ще однією особливістю є те, що відповідно до ч. 7 ст. 294 ЦПК України в окремому провадженні «при ухваленні судом рішення судові витрати не відшкодовуються, якщо інше не встановлено законом».

Також необхідно зазначити, що рішення суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення не підлягають примусовому виконанню. З цього приводу С. Я. Фурса слушно вказує: «такі рішення реалізуються поза стадією примусового судового виконання. При виконанні рішень в справах цієї категорії відповідними органами має місце опосередкований примусовий характер, який відрізняється від характеру прямого примусу для рішень про присудження тим, що на державні органи та нотаріусів покладається відповідальність в разі незаконної їх відмови від вчинення необхідних дій» [170, с. 19].

Варто зазначити, що більша кількість рішень у справах про

встановлення фактів, що мають юридичне значення підлягають державній реєстрації в органах ДРАЦС. Такими, зокрема, «є рішення про встановлення: фактів реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення; факту батьківства (материнства); факту родинних відносин між фізичними особами; факту народження особи в певний час» [72, с. 148], факту смерті особи в певний час, факту смерті особи, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави вважати її загиблою від певного нещасного випадку внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру.

Також, судові рішення про встановлення фактів, що мають юридичне значення створює для заявника та заінтересованих осіб юридичні наслідки. Наприклад, встановлення факту смерті надає заявникові отримати свідоцтво про смерть та вступити у спадок або вирішити інші юридичні питання. При встановленні факту народження рішенням суду, заявнику «дає змогу отримати документи, необхідні для реалізації особистих прав (паспорт, свідоцтво про народження)...Рішення суду є підставою для внесення відповідних даних до реєстрів РАЦСу та інших державних баз» [10, с. 756].

Т. Л. Лузан у своєму дослідженні приходить до висновку, що при ухваленні рішення у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення суд повинен вирішити наступні питання: «чи мали місце обставини, якими обґрунтовувалися вимоги і заперечення, та якими доказами вони підтверджуються; чи є інші фактичні дані, які мають значення для вирішення справи, та докази на їх підтвердження; наявність або відсутність встановлюваного юридичного факту; яка правова норма підлягає застосуванню до цього факту; чи слід заяву задовольнити або відмовити в її задоволенні» [59, с. 205].

В доктрині права не міститься єдиного підходу щодо специфіки рішень у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення. Більшість науковців наголошують на тому, що судовий розгляд у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в порядку окремого

провадження має свої особливості, відповідно з цим варто зазначити, що рішення суду має певні особливості, зокрема в частині, що стосується змісту рішення.

Щодо змісту рішення суду, то воно складається із наступних частин: вступна, описова, мотивувальна, резолютивна (ст. 265 ЦПК України). Також необхідно враховувати положення ст. 219 ЦПК України щодо змісту рішення суду про встановлення факту, що має юридичне значення, в якому передбачено, що «у рішенні суду повинно бути зазначено відомості про факт, встановлений судом, мету його встановлення, а також докази, на підставі яких суд установив цей факт».

Описова частина рішення суду про встановлення фактів, що мають юридичне значення складається з стислого змісту позиції та вимог заявника щодо встановлення певно факту та мети встановлення такого факту. Ю. О. Підченко звертає увагу, що «особливість змісту вступної частини рішення суду у справах окремого провадження полягає в її виключно інформативному характері» [71].

С. Я. Фурса зазначає, що описова частина є найбільш змістовно вагомою, адже містить короткий зміст суті вимог заявника, інформацію про суть правовідношення (юридичного факту), яке є предметом судового розгляду; доводи й заперечення осіб, які беруть участь у справі, щодо перспективи та правового підґрунтя розгляду справи у визначеному законом процесуальному. Особливість цієї частини судового рішення у справах про встановлення факту, що має юридичне значення, полягає в тому, що в ній суд має вказати також мету встановлення юридичного факту і причини неможливості одержання або поновлення документів, які посвідчують цей факт. Слід підкреслити, що зазначення мети встановлення факту, що має юридичне значення, не перешкоджає заявнику на підставі цього рішення реалізувати суб'єктивні права для досягнення іншої мети [169, с. 153].

У мотивувальній частині рішення суду в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення суд зазначає фактичні обставини, що

мають значення для справи, їх юридичну оцінку, а також оцінку всіх доказів. В цій частині судового рішення зазначається мотивована оцінка кожного аргументу, наведеного заявником та заінтересованими особами, щодо наявності чи відсутності факту, що має юридичне значення. Так, наприклад у судовому рішенні у справах про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу повинно бути зазначено: факт проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без реєстрації шлюбу, мета встановлення такого факту, а також докази, на підставі яких суд установив цей факт. Крім того необхідно також вказати саме з якого моменту (вказуючи точну дату) вважається, що чоловік та жінка проживали однією сім'єю без шлюбу.

Т. Ц. Кашперська вважає, що у рішенні суду про встановлення фактів, що мають юридичне значення «встановлюється конкретний юридичний факт». Досліджуючи зазначене питання авторка зазначає, що «вказівка на мету його встановлення у відповідній заяві є лише підтвердженням того, що цей факт є таким, що має юридичне значення. І якщо цей факт породжує декілька правових наслідків, рішення суду про встановлення факту може бути використано у всіх випадках, коли вимагається підтвердити даний факт, незалежно від того, якими конкретними обставинами була викликана необхідність його судового встановлення, а також суб'єктного складу осіб, які беруть участь у справі. Так, наприклад, рішення суду про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу може бути використано як для отримання спадщини, так і з іншою метою (підтвердження права спільної сумісної власності на майно, набуте під час спільного проживання, підтвердження виникнення прав та обов'язків щодо взаємного утримання тощо)» [37, с. 145–146].

Також в юридичній літературі зазначається, що якщо у рішенні вказано мету встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу, то «це не означає, що таке рішення не може бути використане з іншою метою. Рішення суду встановлює конкретний юридичний факт і не вирішує

інших питань» [169, с. 26, 57]. Отже, якщо рішенням суду, яким встановлено певний факт, що має юридичне значення породжує декілька правових наслідків, наприклад, поділ спільно нажитого майна у шлюбі, вступ у спадок, отримання пенсії тощо, то таке рішення може бути застосовано в усіх випадках, коли відповідно до вимог закону вимагається встановлення такого факту, незалежно від того на підставі якої мети було судом встановлено відповідний факт, який має юридичне значення.

Також в мотивувальній частині зазначається норми матеріального та процесуального права, що застосував суд та мотиви їх застосування.

Резолютивна частина судового рішення містить в собі висновок суду про встановлення факту, що має юридичне значення або відмову, якщо такий факт був недоведений в суді. К. І. Гичка підкреслює, «що вирішуючи питання про наявність або відсутність тих чи інших юридичних фактів, суд у необхідних випадках може також зазначити в резолютивній частині про ті правові наслідки, які тягне за собою встановлення факту, що має юридичне значення» [17, с. 180]. Наприклад, у справах про встановлення факту батьківства (материнства) резолютивній частині рішення зазначається: «прізвище, ім'я, по батькові; час і місце народження; національність; дата смерті особи, яка визнавала себе батьком дитини; прізвище, ім'я, по батькові; час і місце народження дитини; факт перебування дитини на утриманні померлого та визнання останнім цієї дитини своєю; всі відомості про батька (матір) і саму дитину; обставини, згідно з якими зазначений факт визнається встановленим (спільне проживання та ведення спільного господарства до народження дитини, спільне виховання та утримання дитини)» [188, с. 631].

Також в цій частині зазначаються строки та порядок набрання рішенням суду законної сили та його оскарження; повне ім'я заявника та інших заінтересованих осіб, їх місце проживання чи перебування, реєстраційний номер облікової картки платника податків учасників справи (за його наявності) або номер і серія паспорта для фізичних осіб – громадян України.

У справах про встановлення факту народження особи на території, на

якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства, у рішенні повинно бути зазначено дані про дату і місце народження особи, про її батьків, який суд встановив (ч. 3 ст. 317 ЦПК України). Ці дані необхідні для подальшої реєстрації народження дитини в органах ДРАЦС, а саме для відкриття актового запису про народження, який здійснюється відповідно до рішення суду.

Відповідно до ч. 4 ст. 317 ЦПК України «рішення у справах про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства, підлягає негайному виконанню» про що зазначається в резолютивній частині рішення.

Частина 2. ст. 319 ЦПК України вказує на те, що «рішення суду про встановлення факту, який підлягає реєстрації в органах державної реєстрації актів цивільного стану або нотаріальному посвідченню, не замінює собою документів, що видаються цими органами, а є тільки підставою для одержання зазначених документів». Аналогічне положення міститься у п. 18 постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення».

Про це також зазначають і науковці, так С. Я. Фурса вказує, що «рішення суду у таких справах характеризується ознакою преюдиціальності в межах встановленої конкретної мети. Проте деякі факти, встановлені судовим рішенням, які підлягають реєстрації в органах ДРАЦСу, мають опосередковану преюдиціальну властивість» [170, с. 19].

Крім питань щодо змісту судового рішення, також доволі актуальним є питання щодо вимог рішення суду. Варто звернути увагу, що норми цивільного процесуального законодавства не містять вичерпного переліку вимог, яким повинно відповідати рішення суду. Законодавець зосереджується тільки на таких вимогах як: законність та обґрунтованість (ст. 263 ЦПК України). Відповідно до законодавчих приписів ч. 2 ст. 263 ЦПК України

рішення є законним, якщо воно ухвалене судом відповідно до норм матеріального права та із дотриманням норм процесуального права.

В юридичній літературі, як вірно зазначає І. В. Андронов, «науковці, як правило, під законністю судового рішення розуміють дотримання судом чинних норм матеріального і процесуального права при розгляді і вирішенні цивільних справ» [5, с. 81]. Отже, по суті науковці відтворюють вищенаведену норму ЦПК України.

Рішення суду є обґрунтованим, якщо воно «ухвалене на підставі повного і всебічного з'ясування обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні» (ч. 5 ст. 263 ЦПК України). Оскільки в взагалі у окремому провадженні та у справах про встановлення фактів немає сторін, а є заявник та заінтересовані особи, які надають докази по справі для підтвердження наявності або відсутності факту, що має юридичне значення. Також докази можуть бути надані не тільки учасниками справи, а також і витребуванні судом за власною ініціативою (ч. 2 ст. 294 ЦПК України). Варто зазначити, що рішення суду може бути обґрунтоване лише тими доказами, які були одержані та досліджені у порядку, який визначений нормами цивільного процесуального законодавства.

На підставі цього, вважаємо, що у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, обґрунтованим є рішення, яке ухвалене на підставі повного і всебічного з'ясування обставин, на які заявник та заінтересовані особи посилаються щодо встановлення наявності факту, що має юридичне значення або його спростування, підтверджених тими доказами, які були надані учасниками справи та витребуванні судом і досліджені в судовому засіданні. Необхідно зазначити, що рішення суду «незалежно від процесуальної форми його вираження, обов'язково має бути не лише законним, а й обґрунтованим [5, с. 93].

Відповідно до п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України від 18 грудня 2009 року № 14 «ухвалене у справі рішення має бути гранично повним,

ясним, чітким, викладеним у послідовності... Разом з тим рішення не повинно містити зайвої деталізації, яка не має правового значення у даній справі, а також незрозумілих словосполучень, занадто довгих речень, через які викладення фактичних обставин важко сприймається» [136, с. 6].

На підставі аналізу норм цивільного процесуального законодавства встановлено певні особливості рішення суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в окремому провадженні, що пов'язані з самою природою справ таких справ, а саме:

- в змісті рішення суду про встановлення фактів, що мають юридичне значення можуть відображатися не тільки докази, які були пред'явлені учасниками справи, а також і судом (ч. 2 ст. 294 ЦПК України);
- суд при ухваленні рішення про встановлення фактів, що мають юридичне значення не обмежений межами вимог заявника (ч. 3 ст. 294 ЦПК України), що означає, що суд має право вийти за межі заявлених вимог заявника та вирішити певне питання, якщо воно є необхідним;
- при ухваленні судом рішення про встановлення фактів, що мають юридичне значення судові витрати не відшкодовуються, якщо інше не встановлено законом (ч. 7 ст. 294 ЦПК України);
- рішення суду про встановлення фактів, що мають юридичне значення не підлягають примусовому виконанню;
- рішення суду про встановлення фактів, що мають юридичне значення створює для заявника та заінтересованих осіб юридичні наслідки;
- більшість рішень суду про встановлення фактів, що мають юридичне значення підлягають державній реєстрації в органах ДРАЦС;
- рішення суду про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства, підлягає негайному виконанню тощо.

Отже, необхідно зазначити, суд здійснюючи правосуддя задля досягнення мети цивільного судочинства, а саме ефективного захисту прав,

свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави, яке відображається в рішенні суду, а також подальшого його виконання, то рішення суду повинно бути законим, обґрунтованим, повним, точним та зрозумілим.

ВИСНОВКИ

У дисертації на основі комплексного наукового дослідження отримано низку власних теоретичних висновків, що стосуються встановлення фактів, що мають юридичне значення, в порядку цивільного судочинства, а також сформульовано окремі практичні рекомендації щодо вдосконалення законодавства. До таких висновків, зокрема, належать наступні:

1. Під встановленням фактів, що мають юридичне значення у цивільному судочинстві варто розуміти факти (обставини) реальної дійсності, з якими норма права пов'язує настання правових наслідків (виникнення, зміна або припинення правовідносин), які потребують встановлення, шляхом їх доведення у цивільному судочинстві, в порядку окремого провадження задля подальшої реалізації - правовідносин.

З метою уникнення термінологічної плутанини та змішування понять «юридичні факти» та «встановлення фактів, що мають юридичне значення» запропоновано розмежувати такі поняття. Юридичні факти є підставою для виникнення правовідносин, а факти, що мають юридичне значення – це такі факти (обставини) реальної дійсності, з якими норма права пов'язує настання правових наслідків (виникнення, зміна або припинення правовідносин), які потребують судового встановлення їх правового існування (легалізації).

2. На підставі норм законодавства та матеріалів судової практики встановлено, що справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, необхідно відносити виключно до цивільної юрисдикції, якщо вони підлягають розгляду в судовому порядку, не залежно від мети їх встановлення.

Підтримати точку зору науковців, які вважають, що в окремому провадженні відсутній спір про право, але наявний спір про факт, оскільки у справах окремого провадження, зокрема й у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, ставиться під сумнів взагалі існування такого факту, інакше не було би необхідності звертатися до суду для встановлення такого факту.

Встановлено про необхідність факти, що мають юридичне значення класифікувати за ознакою порядку їх встановлення: факти, що підлягають встановленню тільки в судовому порядку (виключна судова цивільна юрисдикція); факти, що не підлягають встановленню в судовому порядку (позасудовий порядок); факти, що підлягають встановленню в судовому порядку, у разі неможливості встановлення їх в позасудовому порядку.

Узагальнено існуючі у юридичній літературі позиції науковців щодо класифікації справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, що підлягають розгляду в порядку окремого провадження у цивільному судочинстві. Підтримано позицію науковців щодо доцільності класифікувати таку категорію справ за галузевою приналежністю. Додатково конкретизовано про необхідність розширення класифікації та доповнення певними видами справ, зокрема, справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, що пов'язані з воєнним конфліктом в Україні (факт народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України тощо). Отже, справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, що розглядаються у порядку цивільного судочинства в окремому провадженні, запропоновано поділити на такі види: факти, що мають юридичне значення, що виникають із сімейних правовідносин; факти, що мають юридичне значення, що виникають із цивільних та інших правовідносин; факти, що мають юридичне значення для реалізації соціальних прав та інтересів фізичних осіб; факти – акти цивільного стану (реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення); факти належності правовстановлюючих документів (належності правовстановлюючих документів особі, прізвище, ім'я, по батькові, місце і час народження якої, що зазначені в документі, не збігаються з прізвищем, ім'ям, по батькові, місцем і часом народження цієї особи, зазначеним у свідоцтві про народження або в паспорті); факти, що мають юридичне значення, що пов'язані з воєнним конфліктом в Україні (факт народження або смерті особи на території, на якій

введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України тощо).

Аргументовано, що справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення за своєю природою мають певну відмінність від інших справ, що розглядаються у порядку окремого провадження у цивільному судочинстві, яка полягає в тому, що суд, встановлюючи такий факт, компенсує помилки законодавця щодо порядку встановлення чи реєстрації юридичних фактів, або компенсує діяльність адміністративних органів, у разі коли реєстрація необхідного юридичного факту та видача документів про його реєстрацію стають неможливими з причин, що не залежить від дій адміністративних органів, або суд встановлює такий факт, якщо іншого порядку такого встановлення факту не передбачено. Крім того встановлення такого факту судом тягне за собою настання певних наслідків для заявника та заінтересованих осіб.

3. З урахуванням норм законодавства, судової практики та доктрини права, обґрунтовано, що до передумов реалізації права на подання до суду заяви про встановлення фактів, що мають юридичне значення у порядку окремого провадження необхідно віднести загальні та спеціальні. Загальні передумови реалізації права на подання до суду заяви про встановлення фактів, що мають юридичне значення, в порядку окремого провадження запропоновано поділити на:

- суб'єктивні передумови: цивільна процесуальна правоздатність, юридична заінтересованість (очікування заявника отримати певний правовий результат – виникнення, зміну або припинення особистих чи майнових прав, оскільки встановлення певного факту впливає на права чи обов'язки заявника);

- об'єктивні передумови поділяються на позитивні об'єктивні передумови та негативні об'єктивні передумови. До позитивних об'єктивних передумов варто віднести: належність справи до цивільної юрисдикції, а саме справа повинна підпадати під компетенцію цивільного судочинства; факт має

юридичне значення, а саме від нього залежать виникнення, зміна або припинення прав заявника. До негативних об'єктивних передумов відносяться: відсутність обставин, що унеможлиблюють розгляд справи судом (ч. 1 ст. 186 ЦПК України) з урахуванням правової природи справ окремого провадження.

До спеціальних передумов реалізації права на подання до суду заяви про встановлення фактів, що мають юридичне значення, в порядку окремого провадження запропоновано віднести таку передумову як відсутність спору про право.

Щодо умов реалізації права на звернення до суду, аргументовано виділення наступних умов: цивільна процесуальна дієздатність; загальні вимоги щодо форми і змісту заяви визначені у ст. 175 ЦПК України та спеціальні вимоги щодо змісту заяви визначені у ст. 318 ЦПК України, зокрема, з зазначенням: факту, який просить встановити заявник та з якою метою; причин неможливості отримання чи відновлення документу, що посвідчує цей факт; доказів, що підтверджують цей факт; сплата судового збору, у випадках коли заявник не звільняється від такої сплати. Додатково аргументовано, що територіальна юрисдикція (підсудність) не відноситься до умов права на звернення до суду.

Запропоновано виділити спеціальні умови права на звернення до суду (у контексті воєнного стану), а саме: неможливість отримання офіційних документів через окупацію чи бойові дії; використання доказів, виданих окупаційними органами, допускається для підтвердження обставин, якщо вони мають належні реквізити; перевірка судом, чи дійсно населений пункт перебував у тимчасовій окупації або зоні бойових дій (на підставі урядових переліків).

Досліджено питання визначення територіальної підсудності, у випадках звернення з заявою про встановлення фактів, що мають юридичне значення до суду іноземною особою та встановлено, що норми цивільного процесуального законодавства та Закону України «Про міжнародне приватне право» вказують

на можливість звернення до суду на території України з іноземним елементом, однак не встановлюють за яким видом територіальної підсудності необхідно звертатися іноземній особі у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення. На підставі цього запропоновано визначити територіальну підсудність у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення з іноземним елементом, в залежності від категорії справ, що підлягає розгляду в окремому провадженні відповідно до ч. 1 ст. 315 ЦПК України та внести відповідні зміни до ЦПК України, а саме встановити: підсудність справ за заявою іноземної особи про встановлення фактів, що мають юридичне значення пред'являються за місцем проживання або за останнім місцем проживання фізичної особи, громадянина України відносно якої встановлюється такий факт чи за місцем настання певної події чи дії.

4. На підставі доктрини права, норм законодавства та судової практики запропоновано визначення таких понять «заявник у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» та «заінтересована особа», а саме: заявником у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення – є особа, в інтересах якої відкрито провадження у справі, з метою встановлення фактів, від яких залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав фізичних осіб та настання правових наслідків, що відповідно до норм законодавства, потребують встановлення у цивільному судочинстві в порядку окремого провадження. Заінтересована особа є особою, яка вступає вже розпочатий процес за власною ініціативою або залучаються до участі у справі за ініціативою учасників справи чи суду, у разі коли рішення у справі може вплинути на її права, обов'язки чи повноваження, має юридичний інтерес у цій справі, що включає також професійний чи функціональний інтерес, який сприяє реалізації прав заявника та захисту її інтересів.

Результати проведеного комплексного аналізу положень цивільного процесуального законодавства України дають підстави стверджувати, що права та обов'язки заявника та заінтересованої особи у справах окремого провадження, що передбачені у ч. 8 ст. 49 ЦПК України, не відповідають їх

правовому статусу. На підставі цього запропоновано встановити на законодавчому рівні, що заявник у справах окремого провадження має права та обов'язки позивача, а заінтересована особа має права та обов'язки, встановлені ст. 43 ЦПК України, крім випадків, передбачених у розділі IV ЦПК України.

Встановлено, що цивільне процесуальне законодавство не передбачає порядок залучення заінтересованих осіб до участі у справах окремого провадження взагалі, та у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, зокрема. Обґрунтовано висновок, що заінтересовані особи, які беруть участь у справах окремого провадження, зокрема у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, є особами, які вступають уже розпочатий процес або залучаються до участі у справі за власною ініціативою або за ініціативою учасників справи чи суду, у разі, коли рішення у справі може вплинути на їхні права, обов'язки чи повноваження, мають юридичний інтерес у цій справі, що включає також професійний чи функціональний інтерес, який сприяє реалізації прав заявника та захисту інтересів заінтересованої особи. Участь у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення заінтересованих осіб залежить від мети встановлення фактів, а також взаємовідносин заінтересованих осіб із заявником відповідно до фактів, що підлягають встановленню у цивільному судочинстві в порядку окремого провадження та які можуть вплинути на їх права, обов'язки чи повноваження рішенням суду.

5. У справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення до предмету доказування входять факти (обставини), що необхідно встановити у судовому порядку та які породжують юридичні наслідки, що регламентовані нормами матеріального права в залежності від конкретної справи. Важливу та основну роль у доказовій діяльності у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення відіграють як правило письмові докази, однак можуть бути і застосовані й інші засоби доказування. Отже, на підтвердження фактів, що мають юридичне значення можуть бути пред'явлені будь-які докази

(письмові, речові, електронні докази; висновок експерта; показання свідків) в залежності від факту, який підлягає встановленню. Вважаємо, що докази у справах окремого провадження, зокрема у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення – це сукупність відомостей (обставин), що мають безспірний, об'єктивний і переважно документальний характер, які спрямовані на підтвердження юридичного факту, від якого залежить виникнення, зміна або припинення суб'єктивних прав і обов'язків особи та настання певних наслідків для неї.

6. Аналізуючи міжнародну та вітчизняну юридичну літературу, підтримано точку зору науковців щодо недоцільності існування суду присяжних у цивільному судочинстві.

Задля уникнення проблем використання документів, що видані незаконними органами та, або посадовими особами на окупованій території, як доказової бази у судовій практиці, вважаємо за необхідне встановити на законодавчому рівні визнання таких документів дійсними та такі, що створюють правові наслідки для встановлення факту народження або смерті, на тимчасово окупованій території, виданий незаконними органами та/або посадовими особами на цій території для пред'явлення до суду та вважати його одним із письмових доказів, який встановлює такий факт.

Обґрунтовано висновок про можливість виступу заявника та заінтересованої особи з промовами (заключним словом) по результату розгляду справи по суті у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення у порядку окремого провадження.

Запропоновано справи про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України розглядати невідкладно з дня надходження відповідної заяви до суду без виклику учасників справи, за наявними у справі матеріалами та за відсутністю клопотання учасників справи про інше. Додатково запропоновано у разі наявності клопотання учасників справи або за власної ініціативи суду розгляд справи проводити в судовому

засіданні з повідомленням (викликом) заявника та заінтересованих осіб, якщо це необхідно для з'ясування обставин справи.

Підтримано законодавчі приписи щодо скасування нарадчої кімнати у цивільному судочинстві та впровадження до норм цивільного процесуального законодавства як «таємниці ухвалення судового рішення», під яким розуміється, заборона при ухваленні судового рішення суддям обговорювати обставини справи, норми законодавства, судову практику, зміст рішення щодо цієї справи з будь з ким, крім складу суду, який розглядає таку справу. З аналізу норм законодавства встановлено, що обговорення та ухвалення судового рішення відбуваються у приміщенні суду (4. ст. 245 ЦПК України). Вважаємо, що законодавцю варто було б конкретизувати таку норму закону, а саме в приміщенні суду, яке вільне від сторонніх осіб.

Встановлено, що у справах про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства, якщо учасники справи присутні у залі судового засідання, то суд проголошує рішення та копію такого рішення видає їм негайно, а у разі відсутності учасників справи, – суд підписує рішення суду без проголошення та негайно направляє копію такого рішення до органу ДРАЦС за місцем ухвалення рішення для державної реєстрації народження або смерті особи.

7. Надано визначення поняття рішення суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення як судовий акт правосуддя, ухвалений судом у встановленому законом порядку, відповідно до якого закінчується судовий розгляд та вирішується заявлена вимога про встановлення фактів, що мають юридичне значення з метою захисту охоронюваних законом інтересів у порядку окремого провадження та створює для осіб правові (юридичні) наслідки.

З аналізу норм законодавства, встановлено певні особливості рішення суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення в окремому провадженні, що пов'язані з самою природою таких справ, а саме: в

змісті рішення суду про встановлення фактів, що мають юридичне значення можуть відображатися не тільки докази, які були пред'явлені учасниками справи, а також і судом (ч. 2 ст. 294 ЦПК України); суд при ухваленні рішення про встановлення фактів, що мають юридичне значення не обмежений межами вимог заявника (ч. 3 ст. 294 ЦПК України), що означає, що суд має право вийти за межі заявлених вимог заявника та вирішити певне питання, якщо воно є необхідним; при ухваленні судом рішення про встановлення фактів, що мають юридичне значення судові витрати не відшкодовуються, якщо інше не встановлено законом (ч. 7 ст. 294 ЦПК України); рішення суду про встановлення фактів, що мають юридичне значення не підлягають примусовому виконанню; рішення суду про встановлення фактів, що мають юридичне значення створює для заявника та заінтересованих осіб юридичні наслідки; більшість рішень суду про встановлення фактів, що мають юридичне значення підлягають державній реєстрації в органах ДРАЦС; рішення суду про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства, підлягає негайному виконанню тощо.

У справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення запропоновано вважати рішення суду обґрунтованим, яке ухвалене на підставі повного і всебічного з'ясування обставин, на які заявник та заінтересовані особи посилались для встановлення наявності фактів, що мають юридичне значення або його спростування, підтверджених тими доказами, які були надані учасниками справи та витребуванні судом і досліджені в судовому засіданні у встановленому законом порядку.

8. На підставі аналізу чинного законодавства України та судової практики сформульовано пропозиції про внесення змін та доповнень до цивільного процесуального законодавства щодо встановлення фактів, що мають юридичне значення, в порядку цивільного судочинства, зокрема:

до Цивільного процесуального кодексу України:

частину 8 ст. 49 ЦПК України викласти у такій редакції :

«8. Заявник у справах окремого провадження має права та обов'язки позивача, а заінтересована особа має права та обов'язки, встановлені статтею 43 цього Кодексу, крім випадків, передбачених у розділі IV цього Кодексу»;

частину 4 ст. 294 ЦПК України викласти у такій редакції:

«4. Справи окремого провадження суд розглядає за участю заявника і заінтересованих осіб, крім випадків передбачених цим Кодексом»;

статтю 294 ЦПК України доповнити пунктом 4-1 та викласти у такій редакції :

«4-1. Заінтересовані особи, можуть вступити у справу до ухвалення судового рішення, у разі коли рішення у справі може вплинути на їхні права, обов'язки чи повноваження. Їх може бути залучено до участі у справі також за власною ініціативою суду або за заявою учасників справи.

Про залучення заінтересованих осіб до участі у справі суд постановляє ухвалу, в якій зазначає, на які права, обов'язки чи повноваження може вплинути рішення суду у справі.

Заінтересовані особи, мають процесуальні права і обов'язки, встановлені статтею 43 цього Кодексу, крім випадків, передбачених у розділі IV цього Кодексу.

Вступ у справу заінтересованої особи не тягне за собою розгляду справи спочатку»;

статтю 316 ЦПК України доповнити частиною 3 та викласти у такій редакції:

«3. Підсудність справ за заявою іноземної особи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, пред'являються за місцем проживання або за останнім місцем проживання фізичної особи, громадянина України відносно якої встановлюється такий факт чи за місцем настання певної події чи дії»;

частину 1 ст. 317 ЦПК України доповнити абзацом 3 та викласти у такій

редакції:

«Документи видані незаконними органами та/або посадовими особами на тимчасово окупованій території, якщо вони підтверджують факт народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України є одним із письмових доказів, який встановлює такий факт»;

частину 2 ст. 317 ЦПК України викласти у такій редакції:

«2. Справи про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства, розглядаються невідкладно з дня надходження відповідної заяви до суду без виклику учасників справи, за наявними у справі матеріалами, за відсутності клопотання учасників справи про інше. За клопотанням учасників справи або з власної ініціативи суду розгляд справи проводиться в судовому засіданні з повідомленням (викликом) заявника та заінтересованих осіб, якщо це необхідно для з'ясування обставин справи».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Manigk A. Tatsachen, juristische – Handwörterbuch der Rechtswissenschaft. B. 5. Berlin und Leipzig, 1928. S. 847.
2. Maiorka K. Fatto giuridico – fattispecie. Novissimo digesto Italiano. Diretto da Antonio Asara e Ernesto Eula. Vol. 7. P. 217.
3. Paralegal's Encyclopedic Dictionary. New York : Prentice Hall, 1979. P. 237.
4. Актуальні питання цивільного судочинства у світлі судової реформи в Україні: монографія / за заг. ред. Н. Ю. Голубєвої; НУ ОЮА. Одеса: Юридична література, 2017. 212 с.
5. Андронов І. В. Судові рішення в цивільному процесі України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2018. 435 с.
6. Андропова В. А. Юридичні факти у трудовому праві: поняття, ознаки та властивості. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 58. С. 149-154.
7. Антонова О. Р. Методологія дослідження правових інститутів шлюбу та сім'ї. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2017. № 2 (14). С. 78-90.
8. Балюк Т. М. Цивільне судочинство у справах про надання права на шлюб: дис. ... д-ра філос. за спец. 081 «Право». Київ, 2021. 202 с.
9. Басай О. В. Поняття юридичних фактів: теоретичний аспект. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. № 3 (6). С. 8-16.
10. Болюбаш Є. В. Процесуальні особливості подання до суду заяви про встановлення факту народження або смерті особи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 1. С. 752-756. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-1/179>
11. Бутирська І. А. Вплив уніфікації процесуальних кодексів на оперативність господарського судочинства. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернівці, 29 жовт. 2021 р.,).* Чернівці : 2021. 445 с.
12. Волинка К. Г. Теорія держави і права: навч. посіб. 2-ге вид., стереот. Київ,

2006. 235 с.

13. Волкова Н. В. Деякі новели цивільного процесуального законодавства України щодо представництва у цивільному судочинстві. *Новели цивільного процесуального законодавства: представництво*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.; до 150-ї річниці з дня відкриття першої судової палати у м. Одеса (м. Одеса, 16 трав. 2019 р.). Одеса : Фенікс, 2019. С. 59–63.
14. Волкова Н. В. Захист сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2022. 444 с. URL : <https://hdl.handle.net/11300/23333>
15. Волкова Н. В. Процесуальні особливості розгляду справ щодо обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною (окремі аспекти). *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 56. Одеса, 2010. С. 124-132.
16. Гичка К. І. Зміст заяв про встановлення факту, що має юридичне значення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: ПРАВО*. 2018. Вип. 51. Т. 1. С. 83-86.
17. Гичка К. І. Зміст судового рішення у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 2. С. 178-183.
18. Голубєва Н. Ю. Встановлення факту вимушеного переселення з окупованої території. *Цивільне судочинство та виконавче провадження в умовах воєнного стану*: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. ім. Ю. С. Червоного (м. Одеса, 16 груд. 2022 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Н. Ю. Голубєвої. Одеса : Фенікс, 2022. С. 5-8. URL: <https://hdl.handle.net/11300/22871>
19. Городовенко В. В. Перспективи впровадження суду присяжних в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2. С. 349–360.
20. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>

21. Грабовська О. О. Доказування у цивільному процесі України: проблеми теорії та практики: монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2017. 504 с.
22. Грабовська О. О. Теоретико-правові проблеми доказування у цивільному процесі України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2018. 563 с.
23. Гражданский процесс: учебник / под ред. проф. В. В. Комарова. Харьков : Одиссей, 2001. 704 с.
24. Гудима М. М., Гудима-Підвербецька М. М. Таємниця нарадчої кімнати як гарантія незалежності суддів та умова правосудності судового рішення: правові та моральні аспекти. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2024. № 3. С. 16-23.
25. Гузь Л. Є. Захист прав та інтересів дітей (правовий аспект). Харків: Фактор, 2011. 464 с.
26. Данилів С. Народження та смерть на окупованих територіях: проблеми юридичного встановлення факту. 2023. Громадська організація «Українська Гельсінська спілка з прав людини»: вебсайт. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/narodzhennia-ta-smert-na-okupovanykh-terytoriiakh-problemy-iurydychnoho-vstanovlennia-faktu/>
27. ДБН В2.2-26:2010 «Суди». URL: https://e-construction.gov.ua/laws_detail/3080028339264554910?doc_type=2.
28. Диба І. Визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою. *Юридичний вісник України*. 2007. № 1., 6-12 січ. С. 14.
29. Діденко Л. В. Суб'єкти як елемент цивільних процесуальних правовідносин. *Юридичний вісник*. 2021. № 3. С. 55–61.
30. Дмитрієв С. М. Цивільний процесуальний статус заявника у справах окремого провадження: дис. ... д-ра філос.: 081 – Право. Київ, 2020. 194 с.
31. Дмитрієв С. М. Цивільний процесуальний статус заявників у справах окремого провадження, що виникають із сімейних право відносин. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2019. № 41. Т. 2. С. 16-19.
32. Доступ до правосуддя в умовах сталого розвитку: до 30-річчя незалежності

- України: колективна монографія / за заг. ред. Юрія Притики та Ірини Ізарової. Київ: ВД «Дакор», 2021. 478 с.
- 33.Дрогозюк К. Б. Предмет та суб'єкти доказування у цивільному процесі України та Франції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2018. 192 с.
 - 34.Завальний А. М. Інтерпретації дефініції юридичного факту: плюралізм наукових підходів. *Юридичні факти в системі правового регулювання: матеріали VI міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 26 листоп. 2015 р.)* / за заг. ред. Н. М. Пархоменко, М. М. Шумила, І. О. Ізарової. Київ : ВД «Дакор», 2015. С. 225–232.
 - 35.Завальний А. М. Методологічні та теоретичні основи пізнання юридичних фактів: монографія. Київ: Вид-во Європейського університету, 2011. 95 с.
 - 36.Ільницький О. Методологія правового дослідження. *Вісник Запорізького національного технічного університету. Серія: Юридичні науки*. 2021. № 2(3). С. 120-124.
 - 37.Кашперська Т. Ц. Окреме провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2015. 194 с.
 - 38.Кашперська Т. Ц. Особи, які беруть участь у справах окремого провадження про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів особи. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 3. С. 166-172.
 - 39.Кашперська Т. Ц., Кашперський Р. В. Предмет доказування в справах окремого провадження про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів. *Науковий вісник національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 4 (97). С. 86-96.
 - 40.Кашперський Р. В. Докази у справах окремого провадження: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2019. 199 с.
 - 41.Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 року № 2747-IV. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>

42. Колесник Ю. О. Правова природа цивільного процесуального правовідношення. *Вісник цивільного процесу*. 2019. № 1. С. 24-31.
43. Колич О. І. Діалектичний підхід до пізнання права. *Економіка, управління та адміністрування*. 2018. № 7. С. 143-147.
44. Колісник О. В. Непрофесійний елемент складу суду у цивільному судочинстві контексті європейського досвіду. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2008. Вип. 15. С. 136-144.
URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/2936/1/Kolisnuk_136.pdf
45. Колісник О. В. Особливості складу суду при розгляді справ у порядку цивільного судочинства. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2007. Вип. 13. С. 160-168.
46. Комаров В. В. Вступ до курсу «Цивільний процес»: Лекція. В. В. Комаров. *Право України*. 2011. № 10. С. 120-152.
47. Комаров В. В., Світлична Г. О., Удальцова І. В. Окреме провадження : монографія / за ред. В. В. Комарова. Харків: Право, 2011. 311 с.
48. Комаров В. В. Цивільний процес України. Харків: Право, 2011. 487 с.
49. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини): Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995%20004#Text>
50. Костицький М. В. Філософія права: методологічні та теоретичні проблеми. Київ: Юрінком Інтер, 2012. 352 с.
51. Коструба А. В. Поняття юридичних фактів та їх ознаки в цивільному праві України. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 1. С. 168-172.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2011_1_44
52. Кочергіна В. О. Правовий акт як підстава виникнення цивільних прав та обов'язків: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2009. 18 с.
53. Кравчук В. М. Угриновська О. І. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України. Київ: Істина, 2006. 944 с.

- 54.Крестовська Н. М. Теорія держави і права: навч. посіб. Одеса: Фенікс, 2018. 580 с.
- 55.Курс цивільного процесу: підручник / за ред. В.В. Комарова. Харків: Право, 2011. 1352 с.
- 56.Липкан В. А. Синергетичний метод у правовому дослідженні. *Юридичний вісник*. 2022. № 3. С. 72–78.
- 57.Лист на адресу голів апеляційних судів № 985/0/208-21 від 22 квітня 2021 р.: Касаційний цивільний суд у складі Верховного суду. Громадська організація «Українська Гельсінська спілка з прав людини»: вебсайт. URL: <https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/vsu.pdf>.
- 58.Логуш Л. В. Підсудність судам України справ за участі іноземних юридичних осіб. *Наукові записки НаУКМА. Сер. Юрид. науки*. 2007. Т. 64. С. 78-85.
- 59.Лузан Т. Л. Встановлення фактів, що мають юридичне значення в сімейних відносинах, в окремому провадженні: дис. ... канд. юрид. наук (д-ра філософії): 12.00.03 (081 – Право). Київ, 2017. 274 с.
- 60.Лузан Т. Л. Рішення суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, в сімейних правовідносинах. *Приватне право і підприємництво*. 2016. № 16. С. 92-96.
- 61.Луспеник Д. Д. Розгляд цивільних справ судом першої інстанції. Харків: Харків юридичний, 2006. 480 с.
- 62.Луспеник Д., Сакара Н. Нарадча кімната: надмірний формалізм чи запорука справедливого судового розгляду. *Судово-юридична газета* : вебсайт. 2023. 17 лист. URL: <https://sud.ua/uk/news/blog/285980-naradchakimnatanadmirniy-formalizm-chi-zaporuka-spravedlivogo-sudovogo-rozglyadu>
- 63.Луць В. В. Строки і терміни у цивільному праві. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 320 с.
- 64.Маркова О. О., Садикова Я. М. Окреме провадження у цивільному процесі України: навч. посіб. Суми: 2014. 194 с.
- 65.Науково-практичний коментар. Цивільний процесуальний кодекс України / за заг. ред. Н. Ю. Голубевої. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 840 с.

66. Нікітенко Р. С. Окреме провадження у справах про розірвання шлюбу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2015. 190 с.
67. Німак М. О. Окреме провадження у справах, що виникають із шлюбних правовідносин: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Львів, 2012. 221 с.
68. Огляд судової практики розгляду цивільних справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, під час дії воєнного стану (коментований) / Упоряд.: управління аналітичної та правової роботи Касаційного цивільного суду/ Відпов. за вип.: суддя ВС у КЦС, канд. юрид. наук О. В. Білоконь, суддя ВС у КЦС, канд. юрид. наук О. М. Ситнік. Київ, 2025. 134 с. URL : https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/oglyady/Oglyad_KCS_fakt_voen_stan.pdf
69. Окреме провадження в цивільному процесі України: навч. посіб. для студентів юрид. спец. вищ. навч. закл. / за ред. Р. М. Мінченко. Одеса : Фенікс, 2010. 222 с.
70. Павлова Ю. С. Електронний документ як джерело доказів у цивільному процесі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2019. 239 с.
71. Підченко О. Ю. Загальна характеристика рішень суду, ухвалених у справах окремого провадження. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2018. Вип. 1. Т. 1. URL: <https://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj/article/view/37>
72. Підченко Ю. О. Судові рішення у справах окремого провадження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2019. 206 с.
73. Пленюк М. Д. Поняття та ознаки юридичних фактів у доктрині зобов'язального права. *Приватне право і підприємництво*. 2017. № 4. С. 121-126.
74. Пленюк М., Коструба А. Юридичні факти в доктрині приватного права України: монографія. Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України, 2018. 288 с.
75. Погрібний С. О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України: монографія. Київ: Правова єдність, 2009. 340 с.

- 76.Поліщук А. Огляд даних про стан здійснення правосуддя у 2018 році. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/media/ogl_2018.pdf
- 77.Поліщук М. Г., Андрієвська Л. О., Косяченко К. Е. Термінологічний словник з дисципліни «Цивільне процесуальне право». Дніпро: Видавець Біла К. О., 2020. 200 с.
- 78.Поліщук П. А. Співвідношення понять «юридичні факти» та «факти, що мають юридичне значення». *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 5, ч. 1. С. 278-284. URL:<https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/10/49.pdf>
- 79.Поліщук П. А. Правовий статус суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету: Серія: ПРАВО*. 2025. Вип. 90. Ч. 2. С. 179-185. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.2.25>
- 80.Полюк Ю. І. Право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав за цивільним процесуальним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2019. 239 с.
- 81.Постанова Великої Палати Верховного Суду від 11 вересня 2024 року у справі № 201/5972/22 (провадження № 14-132цс23). ЛІГА: ЗАКОН: інформаційно-правова система. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/121753944>
- 82.Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18 січня 2024 року у справі № 560/17953/21. URL : <https://zakononline.ua/court-decisions/show/116512563>
- 83.Постанова Великої Палати Верховного Суду від 23 січня 2024 року у справі № 523/14489/15-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень: база даних. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116920101>
- 84.Постанова Верховний Суд від 05 грудня 2022 року у справі № 490/6057/19. ЛІГА: ЗАКОН: інформаційно-правова система. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/107963201>.
- 85.Постанова Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 04 серпня 2021 року у справі № 308/13912/19.

Єдиний державний реєстр судових рішень: база даних.

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98971313>.

86.Постанова Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 30 вересня 2020 року у справі № 202/5029/18.

Єдиний державний реєстр судових рішень: база даних. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91932934>

87.Постанова Верховного Суду від 03 квітня 2024 року у справі №405/2419/23.

URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=118325423&red=1000032856844d43eaf14c8318132c3477ea37&d=5>

88.Постанова Верховного Суду від 05 лютого 2025 року у справі № 183/4366/24.

URL:<https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=124937574&red=1000030aad00bdb3c3219cb047958baece4ffd&d=5>

89.Постанова Верховного Суду від 12 березня 2025 року у справі № 235/1547/24 провадження № 61-15665св24. *Єдиний державний реєстр судових рішень:*

база даних. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125843154>.

90.Постанова Верховного Суду від 12 травня 2021 року у справі № 220/1582/20.

URL:

<https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=97005354&red=100003ad422b6f1f5b4b90c29bf71fb3834f33&d=5>

91.Постанова Верховного Суду від 13 березня 2024 року у справі № 169/410/23.

URL:

<https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=117685907&red=1000030c8d1f90bb42f3ae8be083063a2b14af&d=5>

92.Постанова Верховного Суду від 16 жовтня 2019 року у справі № 449/1352/15-

ц. URL: <https://zakononline.ua/court-decisions/show/85033629> .

93.Постанова Верховного Суду від 22 березня 2023 року у справі № 290/289/22-

ц. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/109854993>

94.Постанова Верховного Суду від 23 листопада 2022 року у справі № 759/7001/22. URL:

https://protocol.ua/ua/postanova_ktss_vp_vid_23_11_2022_roku_u_spravi_759_7

001_22/

95. Постанова Верховного Суду від 24 січня 2024 року у справі № 367/4662/22.
Єдиний державний реєстр судових рішень: база даних. URL:
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/116639272>
96. Постанова Верховного Суду від 25 квітня 2019 року у справі № 265/6342/17.
Єдиний державний реєстр судових рішень: база даних. URL:
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/82156791>
97. Постанова Верховного Суду від 26 квітня 2023 року у справі № 337/3725/22.
URL:
https://protocol.ua/ua/postanova_ktss_vp_vid_26_04_2023_roku_u_spravi_337_3725_22/
98. Постанова Верховного Суду від 27 грудня 2024 року у справі справа № 161/18812/23. URL:
<https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=124143523&red=1000037acf2d0d5f1e3ca20634bbb31e59ca99&d=5>
99. Постанова Верховного Суду від 27 листопада 2024 року у справі № 759/4623/24. ЛІГА: ЗАКОН: інформаційно-правова система. URL:
<https://ips.ligazakon.net/document/C031313>
100. Постанова Верховного Суду від 29 березня 2023 року у справі № 753/8033/22. URL: <https://zakononline.ua/court-decisions/show/109933097>
101. Постанова Верховного Суду від 30 січня 2020 року у справі № 287/167/18-ц. URL: <https://zakononline.ua/court-decisions/show/87454063>
102. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 20 березня 2024 року у справі № 233/61/23.
Єдиний державний реєстр судових рішень: база даних. URL:
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/117849480>.
103. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 08 листопада 2023 року у справі № 524/2722/23. Єдиний державний реєстр судових рішень: база даних. URL:
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/114834990>.

104. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 31 січня 2024 року по справі № 953/2790/23. URL: <https://zakononline.ua/court-decisions/show/117015403>
105. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 21 лютого 2024 року у справі № 369/8687/22. Єдиний державний реєстр судових рішень: база даних. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117309626> .
106. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 15 січня 2025 року у справі № 441/1215/24. Єдиний державний реєстр судових рішень: база даних. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124486971>
107. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 12 квітня 2018 року у справі № 243/7029/17. Єдиний державний реєстр судових рішень: база даних. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91554761> /
108. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 6 грудня 2023 року у справі № 295/4812/23. Єдиний державний реєстр судових рішень: база даних. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115545982> .
109. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 29 січня 2020 року у справі № 320/5213/17. Єдиний державний реєстр судових рішень: база даних. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87517074> .
110. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 14 березня 2018 року у справі № 363/2981/16-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень: база даних. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72850452> .
111. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду у справі № 953/6430/22 від 22 лютого 2024 року. Єдиний державний реєстр судових рішень: база даних. URL:

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/117277286>.

112. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 23 листопада 2022 року у справі №759/7001/22: Єдиний державний реєстр судових рішень: база даних. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107677136>.
113. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 21 лютого 2024 року у справі № 303/5724/22. Єдиний державний реєстр судових рішень: база даних. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117402287>.
114. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 06 червня 2024 року у справі № 672/915/23. Єдиний державний реєстр судових рішень: база даних. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119680900>.
115. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 16 вересня 2021 року у справі № 754/14463/18. Єдиний державний реєстр судових рішень: база даних. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99714160>
116. Постанова Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 20 червня 2019 року у справі № 632/580/17. Єдиний державний реєстр судових рішень: база даних. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82857515>
117. Постанова Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 25 березня 2024 року у справі № 161/9609/22. Єдиний державний реєстр судових рішень: база даних. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118839949>.
118. Постанова Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 11 грудня 2023 року у справі № 504/4099/16-ц: Верховний Суд. Єдиний державний реєстр судових рішень: база даних. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115750120>.
119. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 16 червня

- 2021 року у справі № 617/684/19. Єдиний державний реєстр судових рішень: база даних. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97807869>.
120. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 29 листопада 2021 року у справі № 953/17730/19. Єдиний державний реєстр судових рішень: база даних. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101634479>
121. Постанови Верховного Суду від 10 квітня 2019 року № 320/948/18. URL: <https://zakononline.ua/court-decisions/show/81574014>
122. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення ухвалення та проголошення судових рішень» від 30.06.2023 року № 9445. База даних «Законопроекти» / ВР України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/42180> .
123. Приходько Х. В. Проблеми визначення конституційно-правового регулювання. *Вісник Запорізького національного університету*. 2009. № 1. С. 59-60.
124. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 року № 64/2022. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
125. Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України: Закон України від 21.04.2022 року № 2217-IX. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2217-20>.
126. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи в умовах воєнного чи надзвичайного стану та на тимчасово окупованих територіях: Закон України від 01.07.2022 року № 2345-IX. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2345-20#n7>
127. Про внесення зміни до частини сьомої статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо визначення територіальної підсудності

- судових справ : Закон України від 03 березня 2022 року [№ 2112-IX](#). База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2112-20#n5>
128. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 року № 1207-VII. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>
129. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 2 від 12.06.2009 р. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-09#Text>
130. Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та переліку населених пунктів, що розташовані на лінії розмежування: Розпорядження Кабінету Міністрів України; Перелік від 07 листопада 2014 року № 1085-р. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1085-2014-%D1%80>.
131. Про затвердження Переліку територіальних громад, які розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні) станом на 30 травня 2022 року: Наказ; Мінреінтеграції від 25 квітня 2022 року № 75. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0453-22>.
132. Про затвердження Порядку підтвердження наявного трудового стажу для призначення пенсій за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній : Постанова Кабінету міністрів України від 12 серпня 1993 року № 637. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/637-93-%D0%BF/print1469016914166456>
133. Про межі та перелік районів, міст, селищ і сіл, частин їх територій, тимчасово окупованих у Донецькій та Луганській областях: Указ Президента України; Перелік від 07 лютого 2019 року № 32/2019. База даних

- «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/32/2019>.
134. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 року № 2709-IV. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>
135. Про надання консультативного висновку щодо законопроекту № 9445 : Рішення Вищої ради правосуддя від 25 липня 2024 року № 2322/0/15-24. Вища рада правосуддя: вебсайт. URL: <https://www.hcj.gov.ua/doc/doc/46769>.
136. Про судові рішення у цивільній справі: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 18 грудня 2009 року № 14. Вісник Верховного суду України. 2010. № 1. С. 4-6.
137. Про судовий збір: Закон України від 08.07.2011 року № 3674-VI. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17>
138. Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 року № 5. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-95#Text>
139. Про судоустрій і статус суддів: Закону України від 02.06.2016 року № 1402-VIII. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
140. Прохоров П. А. Порядок ухвалення судових рішень у цивільному процесі України: дис. ... д-ра філос.: 081 - Право. Одеса, 2021. 221 с. URI: <https://hdl.handle.net/11300/15749>
141. Пружанська Т. П. Особливості розгляду справ у різних видах провадженнях цивільного судочинства: порівняльно-правовий аспект. *Право і суспільство*. 2017. № 3. Ч. 2. С. 75-78.
142. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 5 вид., зі змінами. Київ: Атіка, 2001. 174 с.
143. Рассоха І. М. Конспект лекцій з навчальної дисципліни «Методологія та

- організація наукових досліджень» для студентів 5 курсу денної форми навчання освітнього-кваліфікаційного рівня «магістр» спеціальностей 8.050106, 8.03050901 «Облік і аудит», 8.050201 «Менеджмент організацій», 8.03060101 «Менеджмент організацій і адміністрування (за видами економічної діяльності)». Харків: ХНАМГ, 2011. 76 с.
144. Розгляд окремих категорій справ у цивільному судочинстві: підруч. / за ред. Н. Ю. Голубєвої. Одеса: Фенікс, 2024. 592 с.
 145. Розгляд окремих категорій цивільних справ у судах: навч. посіб. / за ред. Н. Ю. Голубєвої. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 484 с.
 146. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Загальна частина. Академічний курс: підручник. Київ, 2005. 560 с.
 147. Санін Б. Докази у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 11. С. 60-64. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.11.10>
 148. Сапейко Л. В. Проблематика участі в цивільному судочинстві народних засідателів. *Форум права*. 2015. № 1. С. 295–300. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_1_48.pdf.
 149. Світлична Г. О. Підготовка до судового розгляду справ окремого провадження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 1997. 24 с.
 150. Сенік С. В., Лемик Р. Я. Цивільне процесуальне право: навч. посіб. Львів: Видавн. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. 424 с.
 151. Сімейне право України: навч. посіб. / за ред. Є. О. Харитонова, Н. Ю. Голубєвої. Київ: Істина, 2010. 320 с.
 152. Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2947-14>.
 153. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2010. 656 с.
 154. Сліпушко О. Політичний і фінансово-економічний словник. Київ: Криниця, 1999. 390 с.

155. Сліпченко С. О. Правопороджуючі юридичні факти у механізмі правового регулювання особистих немайнових відносин. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3 (74). С. 195-203.
156. Смірнова В. Правові підстави участі присяжних у цивільному судочинстві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 5. С. 66-72.
157. Солодков А. А. Сучасні світові моделі суду присяжних. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція*. 2014. № 10-2. Т. 2. С. 133-135.
158. Стоянова Т. А. Критерій розмежування справ позовного та окремого провадження. *Методологічні засади вдосконалення цивільного процесуального права: матеріали міжнар. уаук.-практ. гонф. до 150-річчя від дня народження Є. В. Васьковського* (м. Одеса, 8 квіт. 2016 р.). Одеса: Юридична література, 2016. С. 50-53.
159. Стоянова Т. А. Неможливість застосування альтернативних способів врегулювання спору, як ознака справ окремого провадження. *Альтернативні способи вирішення цивільних спорів: матеріали круглого столу* (м. Одеса, 29 берез. 2021 р.) / за заг. ред. д.ю.н., професора Н. Ю. Голубевої; НУ «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2021. С. 61-64.
160. Стоянова Т. А. Розгляд судом справ про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України . *Правове життя сучасної України: матеріали Міжнар. наук.-практ. Конф.* (м. Одеса, 17 верес. 2018 р.) / за ред. Г. О. Ульянової; уклад.: О. В. Дикий, І. І. Братінов. Одеса : Видавничий дім «Гельветика». 2018. С. 483-484.
161. Судова практика розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення» (витяг) : Лист Верховного Суду України від 01.01.2012 р.
ЛІГА: ЗАКОН: інформаційно-правова система.
URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VSS00037>
162. Судова практика розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення. *Вісник Верховного Суду України*. 2012. № 8. С. 17-33.

163. Татулич І. Доцільність нарадчої кімнати в цивільному судочинстві. *Ehrlich's Journal*. 2025. Vol. 12. С. 45-51.
164. Татулич І. Правовий статус присяжних у цивільному судочинстві. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 12. С. 67-72 DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.12.13>
165. Тертишніков Р. В. Доказування і докази в судочинстві України: наук.-практ. посіб. Харків : ФІНН, 2009. 88 с.
166. Узагальнення практики розгляду справ за заявами про встановлення факту смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або тимчасово окупованій території України, за період з 2022 року по перше півріччя 2023 року. Київський апеляційний суд: вебсайт. URL: <https://www.kas.gov.ua/?p=37454>
167. Ухвала Верховного Суду у складі судді Касаційного цивільного суду Лесько А. О. від 25 січня 2019 року у справі № 243/9106/18. Єдиний державний реєстр судових рішень: база даних. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79616135>
168. Феннич В. П. Предмет доказування у справах окремого провадження. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2011. № 945. С. 266-269.
169. Фурса С. Я. Окреме провадження у цивільному процесі України: навч. посіб. Київ: Вид-во Київ. ун-ту, 1999. 309 с.
170. Фурса С. Я. Провадження в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у порядку цивільного судочинства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 1997. 24 с.
171. Фурса С. Я. Судова практика розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення. *Вісник Верховного Суду України*. 2012. № 8. С. 17-33.
172. Фурса С. Я., Цюра Т. В. Докази і доказування у цивільному процесі : наук.-практ. посіб. Київ: Видавець Фурса С.Я., КНТ, 2005. 256 с. Серія: Процесуальні науки.

173. Харитонов Є. О. Нагорняк В. А. Деякі проблемні питання визначення поняття та видів юридичних фактів у цивільному праві. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. Вип. 33. С. 7-18.
174. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Рецепції приватного права парадигма прогресу. Кіровоград: Центрально-Українське вид-во, 1999. 44 с.
175. Харитонova О. І. Правовідносини інтелектуальної власності, що виникають внаслідок створення результатів творчої діяльності (концептуальні засади): монографія. Одеса: Фенікс, 2011. 346 с.
176. Хотинська-Нор О., Потапенко А., Свояк Д. Основні новели Закону № 4173-IX щодо вдосконалення ухвалення та проголошення судових рішень: коментарі членів авторського колективу законодавчих пропозицій. Судово-юридична газета : вебсайт. 2025. 27 січ. URL: <https://surl.li/uzimlf>
177. Цвіркун Ю. І., Лаухін Д. Ф. Щодо правових механізмів забезпечення таємниці ухвалення судового рішення відповідно до законодавства України та законодавства інших зарубіжних країни. *Київський часопис права*. 2025. № 2. С. 305-313. DOI : <https://doi.org/10.32782/klj/2025.2.41>
178. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 року № 435-IV. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
179. Цивільний процес України : Академічний курс: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / за ред. С. Я. Фурси. Київ: Вид. Фурса С. Я.: КНТ, 2009. 848 с.
180. Цивільний процес України: підручник / за заг. ред. Р. М. Мінченко; ред. І. В. Андронов. 2-е вид., перероб. і доп. Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2016. 756 с.
181. Цивільний процес України: підручник / за ред. Ю. С. Червоного. Київ: Істина, 2007. 392 с.
182. Цивільний процес України: проблеми і перспективи : навч. посіб. Київ : Видавець Фурса С.Я.; КНТ, 2006. 448 с.
183. Цивільний процес: теорія і практика. Концепція вчених з удосконалення

- законодавства про цивільне судочинство: монографія / за заг. ред. докторки юридичних наук, професорки, заслуженої юристки України Фурси С. Я., докторки юридичних наук, професорки Бичкової С. С. Київ : Алерта, 2023. 640 с.
184. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 року № 1618-IV. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1618-15>.
 185. Цивільний процесуальний кодекс України: наук.-практ. комент. / за ред. С. С. Бичкової. Київ: Атіка, 2008. 549 с.
 186. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за ред. В. В. Комарова. Харків: Одісей, 2001. 816 с.
 187. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг. ред. С. С. Бичкової. 2-ге вид., допов. і переробл. Київ : Атіка, 2010. 896 с.
 188. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за ред. Є. О. Харитонова, О. І. Харитонової, В. В. Васильченка, Н. Ю. Голубевої. Харків: Одісей, 2009. 952 с.
 189. Цувіна Т. А. Право на суд у цивільному судочинстві: монографія. Харків: Слово, 2015. 281 с.
 190. Цюра Т. В. Суб'єкти доказування та оцінки доказів у цивільному процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2005. 17 с.
 191. Цюра Т. В. Суб'єкти доказування та оцінки доказів у цивільному процесі: дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2005. 213 с.
 192. Чванкін С. А. Інформаційні технології у доказуванні в цивільному процесі: теоретичні та практичні аспекти: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2021. 498 с. URI: <https://hdl.handle.net/11300/15239>
 193. Черняк Ю. В. Інститут підсудності в міжнародному приватному праві країн Європейського Союзу та України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2006. 20 с.
 194. Чувакова А. М. Дефектність фактичних складів: дис. ... к.ю.н.: 12.00.01.

- Одеська національна юридична академія. Одеса, 2004. 167 с.
195. Чурпіта Г. В. Захист сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства: монографія. Київ: Алерта, 2016. 488 с.
 196. Чурпіта Г. В. Концептуальні засади захисту сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2016. 479 с.
 197. Чурпіта Г. Новели окремого провадження. *Право України*. 2018. № 10. С. 147-159.
 198. Шевчук Р. Ще раз про діалектичний метод у правознавстві. *Порівняльно-правові дослідження*. 2016. № 11. С. 96-99.
 199. Шиманович О. М. Судові постанови у цивільному процесі України (на матеріалі рішень і ухвал суду першої інстанції): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2005. 20 с.
 200. Шкорупеев Д. А. Процесуальний порядок розгляду справ про стягнення аліментів у цивільному судочинстві: дис. ... д-ра філософії: 081 – Право. Одеса, 2021. 199 с.
 201. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. 624 с.
 202. Явор О. А. Категорія юридичних фактів у сімейному праві: теоретичне і практичне значення. *Право України*. 2016. Вип. 3. С. 229-235.
 203. Явор О. А. Юридичні акти в сімейному праві України. *Право і суспільство*. 2015. № 5-2. Ч. 3. С. 101-107.
 204. Явор О. А. Юридичні факти в сімейному праві України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2018. 488 с.
 205. Яніцька І. А. Опіка та піклування як форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2015. 229 с.
 206. Ясинок М. М. Встановлення фактів, що мають юридичне значення. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 11. С. 172-176.

207. Ясинок М. М. Окреме провадження і народні засідателі: історико-правовий огляд. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 2. С. 160-164.
208. Ясинок М. М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України (теоретико-правовий аспект): монографія. Київ: Алерта, 2011. 380 с.
209. Ясинок М. М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України: теорія та практика: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2011. 36 с.
210. Ясинок М. М. Судове рішення в позовному та окремому провадженні цивільного процесуального права України. *Бюлетень Міністерства Юстиції України*. 2008. № 5 (79). С. 50-61.
211. Яценко Н. Г. Народні засідателі та суд присяжних у цивільному процесі: історія і сучасність. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. №1 (5). С. 109-118.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Поліщук П. А. Правовий статус суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія ПРАВО. Випуск 90: частина 2. 2025. С.179-185. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/09/27-1.pdf>
2. Поліщук П. А. Щодо визначення умов, відповідно до яких справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, підлягають розгляду в цивільному судочинстві в порядку окремого провадження. *Київський часопис права*. 2025. № 2 С. 128-133. URL: <https://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/635/603>
3. Поліщук П. Щодо визначення вимог до змісту заяви про встановлення фактів, що мають юридичне значення у цивільному судочинстві: судова практика. *Юридичний Вісник*. 2025. № 3. С.205-210. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v3_2025/25.pdf
4. Поліщук П. А. Співвідношення понять «юридичні факти» та «факти, що мають юридичне значення». *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2025. № 5 частина 1. С. 278-284. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/10/49.pdf>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Поліщук П. А. Підсудність справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення у цивільному судочинстві, в умовах воєнного стану: окремі аспекти. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична*

академія» та 175-річчя Одеської школи права): у 2 т.: матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 822-825. URL: <https://hdl.handle.net/11300/20346>

6. Поліщук П. А. Судовий порядок встановлення факту смерті на тимчасово окупованих територіях. *Приватне право в умовах війни: матеріали Всеукр. наук. конф. (Одеса, 15 листопада 2022 р.) / за заг. ред.: д. ю. н., проф. Є. Харитонova, д. ю. н., проф. І. Давидової; НУ «ОЮА». Одеса: Фенікс, 2022. С. 356-360. URL: <https://hdl.handle.net/11300/25239>*

7. Поліщук П. А. Встановлення факту народження на тимчасово окупованих територіях України: судовий порядок. *Цивільне судочинство та виконавче провадження в умовах воєнного стану: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. ім. Ю. С. Червоного (Одеса, 16 грудня 2022 р.) / за заг. ред. Н. Ю. Голубевої. Одеса: Фенікс, 2022. С. 128-131. URL: <https://hdl.handle.net/11300/23002>*

8. Поліщук П. А. Порядок встановлення юридичного факту родинних відносин між фізичними особами. *Європейські орієнтири розвитку України: нові виміри у воєнний час: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16 трав. 2025 р.): у 2 т. / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса: Фенікс, 2025. Т. 2. С. 190-193. URL: <https://hdl.handle.net/11300/30530>*

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Дисертацію виконано та обговорено на кафедрі цивільного, нотаріального та виконавчого процесу Національного університету «Одеська юридична академія». Теоретичні висновки, сформульовані у дисертації, доповідалися та обговорювалися на всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції «Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів ХХІ століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та

175-річчя Одеської школи права)» (м. Одеса, 17 червня 2022 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Приватне право в умовах війни» (15 листопада 2022 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції ім. Ю. С. Червоного «Цивільне судочинство та виконавче провадження в умовах воєнного стану» (Одеса, 16 грудня 2022 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Європейські орієнтири розвитку України: нові виміри у воєнний час» (м. Одеса, 16 трав. 2025 р.).

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Ректор Національного університету
«Одеська юридична академія»
Олег ТОДОЩАК
 _____ 2025 року

АКТ

*про впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження
 Поліщука Павла Анатолійовича на тему: «Встановлення фактів, що мають
 юридичне значення, в порядку цивільного судочинства: проблеми теорії і
 практики» у навчальну та науково-дослідну діяльність Національного
 університету «Одеська юридична академія»*

Комісія у складі:

проректора з навчальної роботи Національного університету «Одеська юридична академія», доктора юридичних наук, професора Г. О. Ульянової, декана факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія», кандидата юридичних наук, доцента Є. С. Хижняка, зав. кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу Національного університету «Одеська юридична академія», доктора юридичних наук, професора Н.Ю. Голубевої,

склала цей акт з приводу того, що теоретичні та практичні результати дисертаційного дослідження Поліщука Павла Анатолійовича на тему: : «Встановлення фактів, що мають юридичне значення, в порядку цивільного судочинства: проблеми теорії і практики» здійснювалися в межах науково-дослідного плану кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу Національного університету «Одеська юридична академія» «Захист прав людини в порядку цивільного судочинства в цифрову еру» на 2021-2025 рр., що є складовою частиною плану науково-дослідної роботи Національного

університету «Одеська юридична академія» «Правове та соціальне життя людини в людиноцентристському вимірі в цифрову еру» на 2021–2025 рр. (державний реєстраційний номер 0122U000266).

Комісією встановлено, що результати наукових розробок дисертаційного дослідження фактично використовуються в навчальному процесі Національного університету «Одеська юридична академія» при викладанні навчальних дисциплін «Цивільний процес», «Сучасні проблеми цивільного та цивільно-процесуального права», «Європейські стандарти цивільного судочинства», «Розгляд окремих категорій цивільних справ в судах», при підготовці підручників, навчально-методичних посібників, курсів лекцій, практикумів із зазначених дисциплін та у науково-дослідній роботі викладачів та здобувачів вищої освіти.

При викладенні вищевказаних навчальних дисциплін були враховані положення дисертаційного дослідження щодо вдосконалення термінологічного апарату у застосуванні положень національного законодавства, розгляду окремого провадження та встановлення фактів, що мають юридичне значення тощо.

Актуальний і сучасний перелік чинних міжнародних актів, нормативно-правових документів та наукової літератури, судової практики систематизований у дослідженні Поліщука П.А., відповідає поточним інтеграційним процесам, що відбуваються в Україні, та сприяє оновленню відповідних навчальних дисциплін.

Крім того, рекомендовано до використання у навчальному процесі наступні публікації:

1. Поліщук П. А. Правовий статус суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО. Випуск 90: частина 2. 2025. С.179-185. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/09/27-1.pdf>

2. Поліщук П. А. Щодо визначення умов, відповідно до яких справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, підлягають розгляду в цивільному судочинстві в порядку окремого провадження. Київський часопис права. 2025. № 2. С. 128-133. URL: <https://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/635/603>

3. Поліщук П. Щодо визначення вимог до змісту заяви про встановлення фактів, що мають юридичне значення у цивільному судочинстві: судова практика. Юридичний Вісник. 2025. № 3. С.205-210. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v3_2025/25.pdf

4. Поліщук П. А. Співвідношення понять «юридичні факти» та «факти, що мають юридичне значення». Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2025. № 5 частина 1. С. 278-284. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/10/49.pdf>

5. Поліщук П. А. Підсудність справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення у цивільному судочинстві, в умовах воєнного стану: окремі аспекти. Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права): у 2 т.: матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 822-825. URL: <https://hdl.handle.net/11300/20346>

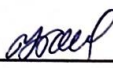
6. Поліщук П. А. Судовий порядок встановлення факту смерті на тимчасово окупованих територіях. Приватне право в умовах війни: матеріали Всеукр. наук. конф. (Одеса, 15 листопада 2022 р.) / за заг. ред.: д. ю. н., проф. Є. Харитонова, д. ю. н., проф. І. Давидової; НУ «ОЮА». Одеса: Фенікс, 2022. С. 356-360. URL: <https://hdl.handle.net/11300/25239>

7. Поліщук П. А. Встановлення факту народження на тимчасово окупованих територіях України: судовий порядок. Цивільне судочинство та

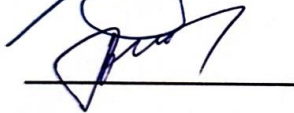
виконавче провадження в умовах воєнного стану: матеріали всеукр. наук.-
практ. конф. ім. Ю. С. Червоного (Одеса, 16 грудня 2022 р.) / за заг. ред. Н. Ю.
Голубєвої. Одеса: Фенікс, 2022. С. 128-131. URL:
<https://hdl.handle.net/11300/23002>

8. Поліщук П. А. Порядок встановлення юридичного факту
родинних відносин між фізичними особами. Європейські орієнтири розвитку
України: нові виміри у воєнний час: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м.
Одеса, 16 трав. 2025 р.): у 2 т. / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса: Фенікс, 2025.
Т. 2. С. 190-193. URL: <https://hdl.handle.net/11300/30530>

Члени комісії

 Галина УЛЬЯНОВА

 Євген ХИЖНЯК

 Неллі ГОЛУБЄВА

Додаток В

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Заступник голови Київського районного суду
Одеси

В.С. Петренко
14 вересня 2025 року

АКТ

про впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження

Поліщука Павла Анатолійовича на тему: «Встановлення фактів, що мають юридичне значення, в порядку цивільного судочинства: проблеми теорії і практики» на здобуття доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право» в практичну діяльність судів загальної юрисдикції.

Комісія у складі: судді Київського районного суду м. Одеси Л.В. Калініченко, судді Київського районного суду м. Одеси О.М. Куриленко, судді Київського районного суду м. Одеси Ю.А. Скриль.

Комісією розглянуто результати наукових розробок в межах виконання дослідження, яке присвячено окремому провадженню, а саме, встановлення фактів, що мають юридичне значення.

Комісія вважає, що викладені у публікаціях пропозиції та висновки заслуговують практичного використання у діяльності судів.

Рекомендовано до використання наступні публікації:

1. Поліщук П. А. Правовий статус суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО. Випуск 90: частина 2. 2025. С.179-185. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/09/27-1.pdf>
2. Поліщук П. А. Щодо визначення умов, відповідно до яких справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, підлягають розгляду в цивільному судочинстві в порядку окремого провадження. Київський часопис права. 2025. № 2 С. 128-133. URL: <https://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/635/603>
3. Поліщук П. Щодо визначення вимог до змісту заяви про встановлення фактів, що мають юридичне значення у цивільному судочинстві: судова практика. Юридичний Вісник. 2025. № 3. С.205-210. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v3_2025/25.pdf
4. Поліщук П. А. Співвідношення понять «юридичні факти» та «факти, що мають юридичне значення». Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне

правознавство». 2025. № 5 частина 1. С. 278-284. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/10/49.pdf>

5. Поліщук П. А. Підсудність справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення у цивільному судочинстві, в умовах воєнного стану: окремі аспекти. Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права): у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 822-825. URL: <https://hdl.handle.net/11300/20346>

6. Поліщук П. А. Судовий порядок встановлення факту смерті на тимчасово окупованих територіях. Приватне право в умовах війни: матеріали Всеукр. наук. конф. (Одеса, 15 листопада 2022 р.) / за заг. ред.: д. ю. н., проф. Є. Харитонova, д. ю. н., проф. І. Давидової. НУ «ОЮА». Одеса: Фенікс, 2022. С. 356-360. URL: <https://hdl.handle.net/11300/25239>

7. Поліщук П. А. Встановлення факту народження на тимчасово окупованих територіях України: судовий порядок. Цивільне судочинство та виконавче провадження в умовах воєнного стану: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. ім. Ю. С. Червоного (Одеса, 16 грудня 2022 р.) / за заг. ред. Н. Ю. Голубевої. Одеса: Фенікс, 2022. С. 128-131. URL: <https://hdl.handle.net/11300/23002>

8. Поліщук П. А. Порядок встановлення юридичного факту родинних відносин між фізичними особами. Європейські орієнтири розвитку України: нові виміри у воєнний час: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16 трав. 2025 р.): у 2 т. / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса: Фенікс, 2025. Т. 2. С. 190-193. URL: <https://hdl.handle.net/11300/30530>

Суддя Київського
районного суду м. Одеси

Л.В. Калініченко

Суддя Київського районного
суду м. Одеси

О.М. Куриленко

Суддя Київського районного
суду м. Одеси

Ю.А. Скриль